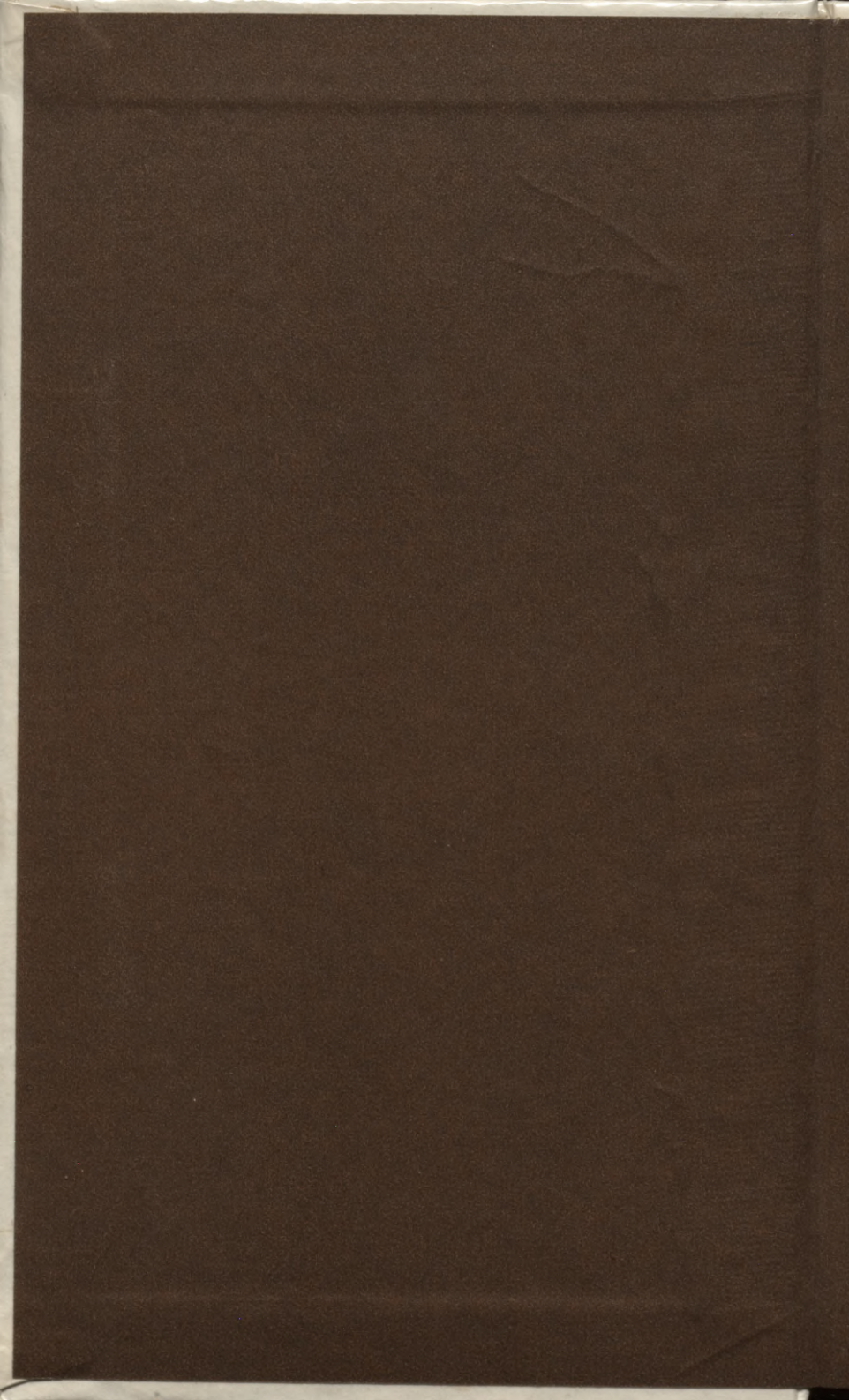

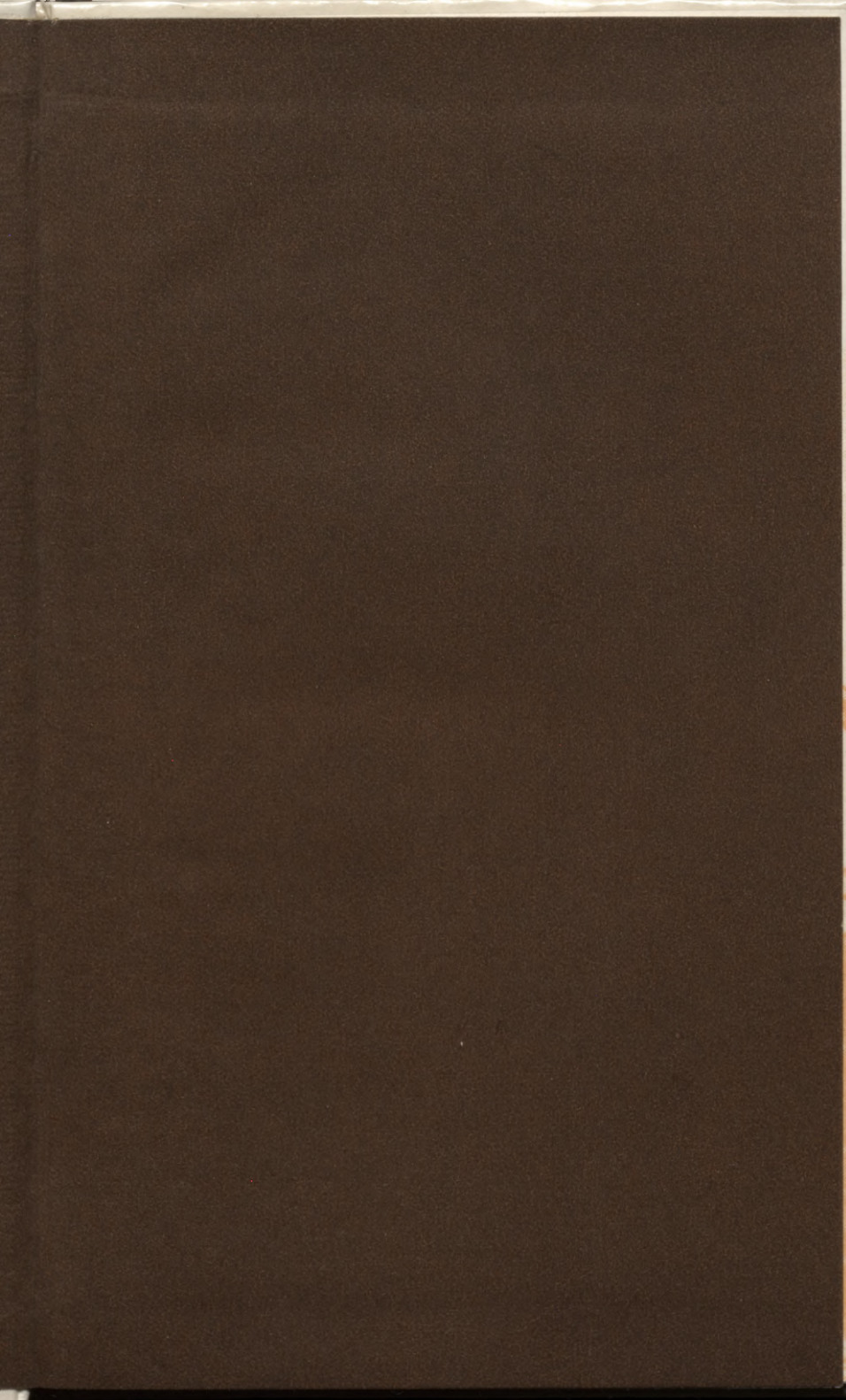
87-3

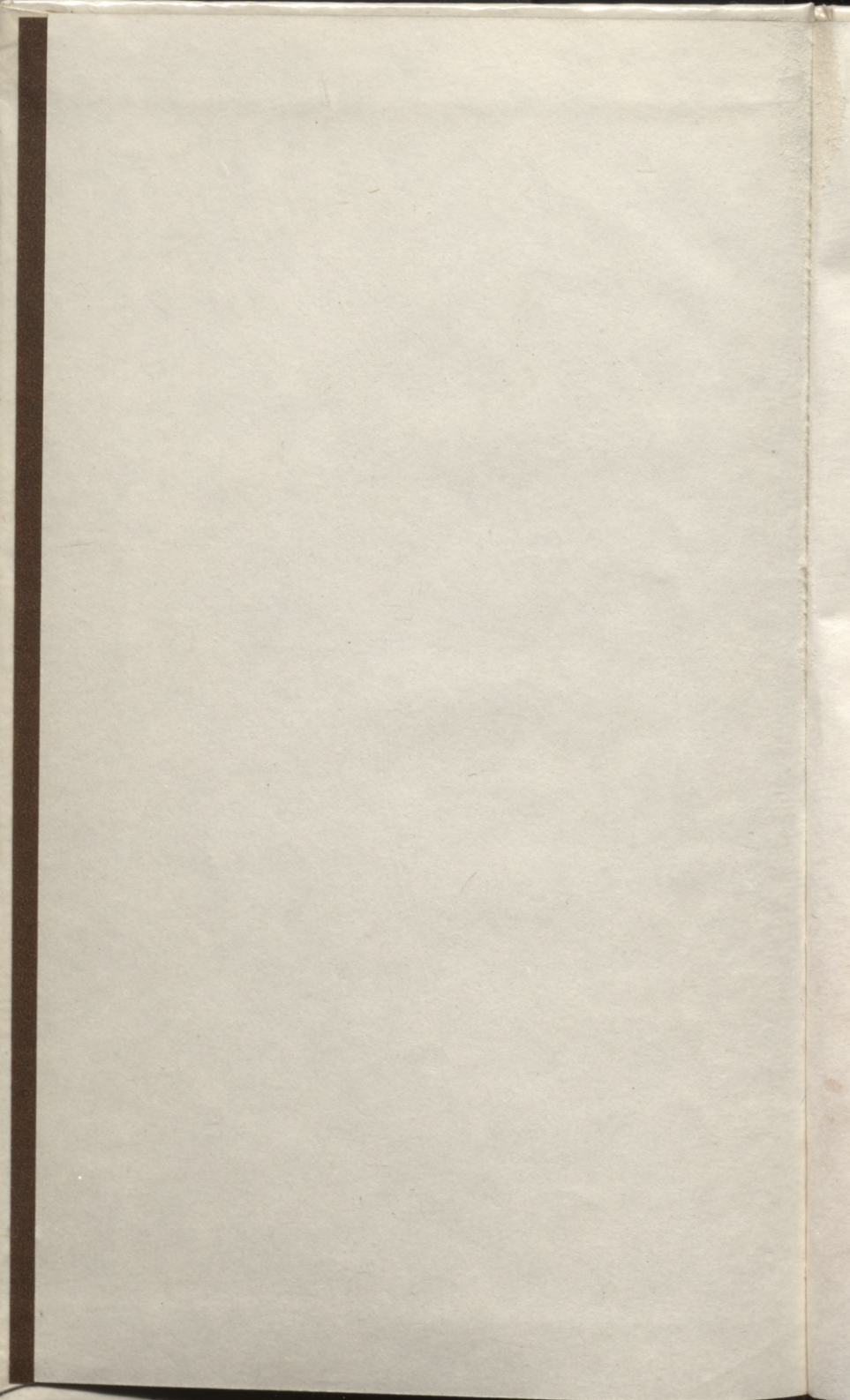
L 76

J. Stradiņš
LOMONOSOVS
UN LATVIJA

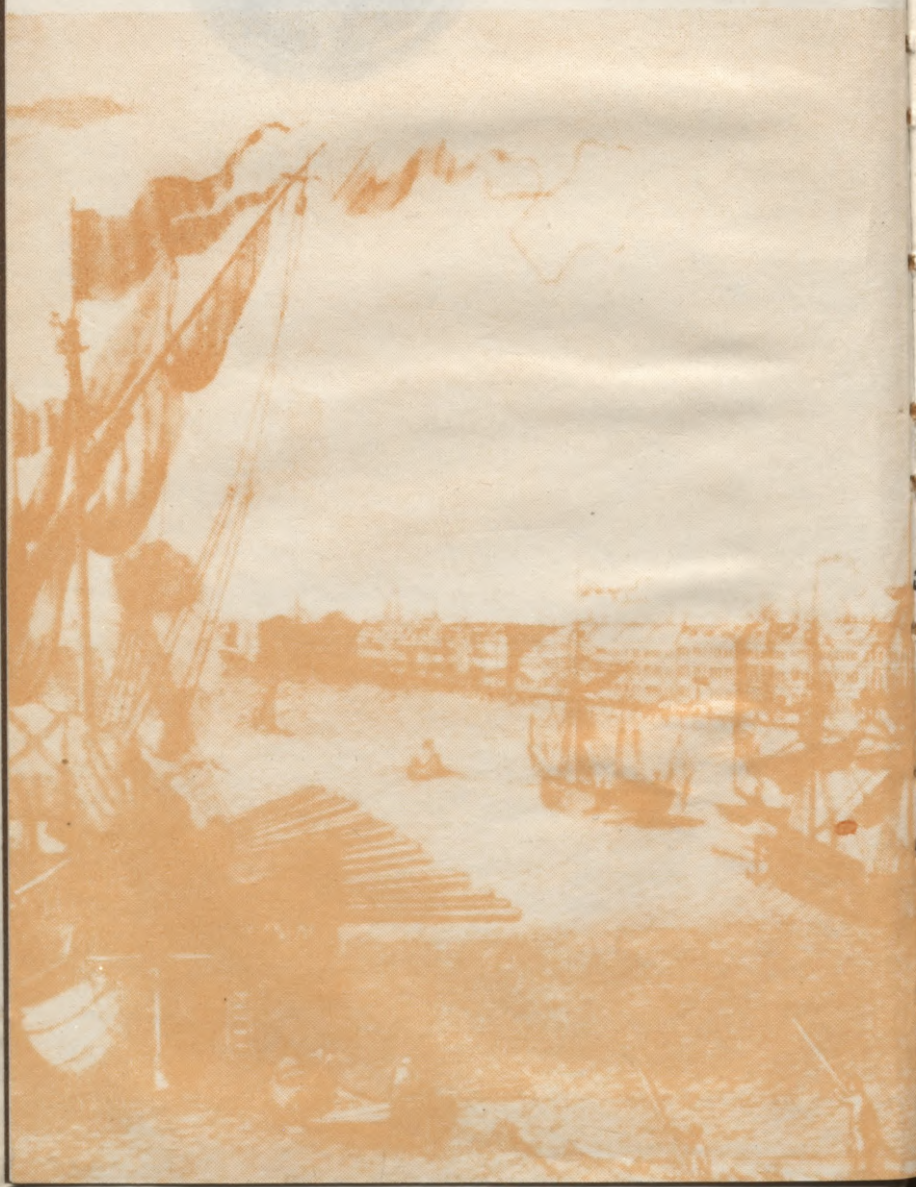

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
ORGANISKĀS SINTĒZES INSTITŪTS

1

L 87-3
76

J. Stradiņš

L
72.

LOMONOSOVS UN LATVIJA

PIELIKUMĀ:

FRIČA BRIVZEMNIEKA
«AUGSTI KRIEVU VĪRI
IZ ZEMAS KĀRTAS.
LOMONOSOVS»

RIGA «ZINĀTNE» 1987

72.3
St 631

Stradiņš J.

St 631 Lomonosovs un Latvija. — R.: Zinātne, 1987.—175 lpp., il.

Grāmatā sakopoti trīs akadēmiķa J. Stradiņa dažādos laikos sacerēti raksti par krievu zinātnieku enciklopēdistu Mihailu Lomonosovu. Tie raksturo Lomonosova personības iezīmes un devumu zinātnei, viņa tiešās un netiešās saskares ar Latvijas kultūru. Sniegtas ziņas arī par S. Guberta sacerēto «Vidzemes saimniekošanas grāmatu», ko Lomonosovs tulkojis krievu valodā 1747. gadā. Ipaši sīki apcerēta Friča Brīvzemnieka uzrakstītā Lomonosova biogrāfija «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas» (1874), tās rašanās vēsture, pirmavoti, ietekme uz tālāka latviešu sabiedrību. Šī sacerējuma pilns teksts līdz ar J. Stradiņa komentāriem publicēts grāmatas pielikumā.

Grāmata izdota sakarā ar M. Lomonosova 275. dzimšanas dienas atceri un domāta visiem, kas interesējas par zinātnes un kultūras vēsturi.

S $\frac{140200000-037}{M811(11)-87}$ Bez izsludin.

72.3

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
87-12.628

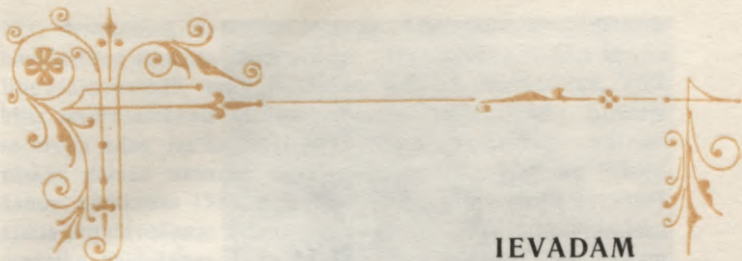
0306047846

Māksliniece ELGA BUROVA

Attēli par M. Lomonosova mūža gaitām patapināti galvenokārt no izdevuma:

М. В. Ломоносов в портретах, иллюстрациях, документах (М.—Л., 1965),
bet par viņa saskarēm ar Latviju
no Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas
Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas fondiem

Izdota saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes
1986. gada 19. jūnija lēmumu

IEVADAM

Šogad, kad aprit vienpadsmit gadsimta ceturksņi kopš krievu zinātnes pamatlicēja Mihaila Lomonosova dzimšanas, zinātnisko aprindu un plašas sabiedrības skatienu atkal pievērsti šī neparastā cilvēka neparastajam mūža stāstam, viņa idejām un viņa veikumam.

Mūsu zemē Lomonosova vārds un darbi ir labi zināmi, tomēr te sniegsim konspektīvas ziņas par zinātnieku enciklopēdistu, kā esam tās mēģinājuši savilkt kopā «Latvijas padomju enciklopēdijā», un raksturosim šī izdevuma ieceri, struktūru un mērķi.

Mihails Lomonosovs (1711.8.(19.)XI—1765.4.(15.)IV) — krievu zinātnieks enciklopēdistis, dzejnieks, vēsturnieks. Pēterburgas ZA akadēmiķis (1745), Mākslas akadēmijas loceklis (1763), Zviedrijas (1760) un Boloņas ZA (1764) loceklis. Dzimis Arhangeļskas guberņā, Mišaņinskas sādžā (tagad Lomonosovas ciems) zemnieka ģimenē. 1730. gadā kājām devies uz Maskavu mācīties. Mācījies Slāvu-grieķu-latīņu akadēmijā (1731—1735), pēc tam Akadēmiskajā universitātē Pēterburgā (1735). No universitātes komandēts uz Vāciju; Marburgā pie filozofa un fiziķa K. Volfa un Freibergā pie ķīmiķa un metalurga J. Henkeļa papildinājies fizikā, metalurģijā, ķīmijā (1736—1741). Strādājis Pēterburgas ZA (1741—1765), 1745. gadā ievēlēts par ķīmijas profesoru (akadēmiķi), vadījis Ģeogrāfijas departamentu un Akadēmisko universitāti (no 1758). Lomonosovs nodibināja pirmo zinātnisko ķīmijas laboratoriju Krievijā (1748), kur veica eksperimentālus pētījumus. Pēc Lomonosova ierosinājuma un projekta dibināta Maskavas Universitāte (1755). Miris un apbedīts Pēterburgā.

Lomonosova atklājumi aptver daudzas nozares. Savos pētījumos fizikā un ķīmijā Lomonosovs attīstīja atomāri 5

molekulāros priekšstatus par vielas uzbūvi (atomus nosauca par «elementiem», molekulas — par «korpuskulām»), ar to palīdzību izskaidroja dabas parādības, piemēram, siltumu, gāzu spiedienu («Pārdomas par siltuma un aukstuma cēloni», 1744). Formulēja vispārīgu matērijas un kustības nezūdamības principu (1748). Lomonosovs bija viens no fizikālās ķīmijas pamatlicējiem, lasīja tās pirmo kursu studentiem (1752), pēc paša izstrādātas programmas eksperimentāli pētīja šķīdumu un gāzu īpašības. Pētīja atmosfēras elektrību. Pievērsās arī optikai un astronomijai, konstruēja un izgatavoja optiskās iekārtas, pirmais postulēja atmosfēras veidošanos ap Venēru (1761). Pētīja Zemes ģeofizikālās parādības, aprakstīja tās uzbūvi, izskaidroja minerālu un derīgo izrakteņu veidošanos. Vadīja Krievijas atlanta sastādīšanu, daudz uzmanības pievērsa Ziemeļu jūras ceļa un Sibīrijas bagātību (arī metalurģisko) apgūšanai.

Lomonosovs bija apgaismības ideju paudējs, deisma piekritējs. Viņa galvenajos zinātniskajos darbos izpaužas dabaszinātniskais materiālisms. Lomonosovs veica arī sistemātiskus pētījumus vēsturē, savāca materiālus darbam par Krievijas seno vēsturi («Senā Krievijas vēsture...», 1.—2. sēj., 1766). Kritizēja krievu valsts izcelšanās normāņu teoriju. Nozīmīgs ir Lomonosova devums krievu rakstu valodas, gramatikas («Krievu gramatika», 1759), stilistikas, zinātnis-

kās terminoloģijas izveidošanā. Lomonosovs pamatojis baznīcslāvu leksikas elementu un sarunvalodas sintēzi krievu literārajā valodā, veidojis tālaika valodas normatīvus. Viņš bijis ievērojamākais 18. gadsimta krievu dzejnieks, pirmais sacerējis odas, kurās paudis patriotisma, apgaismības un zinātniskās domas uzvaras idejas («Sakarā ar Hotinas ieņemšanu», sarakstīta 1739, publicēta 1751). Pilnveidojis krāsainā stikla izgatavošanas tehnoloģiju, izmantojis to māksliniecisku mozaīku veidošanai. Līdz mūsdienām saglabājušās apmēram 20 Lomonosova un viņa skolnieku veidotas mozaīkas, piemēram, «Poltavas batālija» (1762—1764), «Pēteris Lielais».

20. gadsimtā Lomonosova dabaszinātnisko pētījumu izcilo nozīmi augstu novērtēja B. Menšutkins, P. Valdens, S. Vavilovs un padomju zinātnes vēsturnieki. Lomonosova vārdā nosaukta Oranienbaumas pilsēta Ļeņingradas apgabalā, Maskavas Universitāte, straume Atlantijas okeānā, zemūdens grēda Ziemeļu Ledus okeānā, augstiene Spicbergenā, kalnu grēda Novaja Zemļa salā, kāds apvidus uz Mēness. 1956. gadā dibinātā Lomonosova zelta medaļa ir augstākā PSRS ZA balva par pētījumiem dabaszinātnēs un sabiedriskajās zinātnēs.

Cik zināms, Latvijas teritorijā Lomonosovam nav gadījies uzturēties, taču viņam ir bijis tiešs sakars ar dažu labu mūsu novadnieku, viņš ir pētījis dažas ar Latviju saistītas problēmas, viņa personības un mūža paraugs ir ietekmējis latviešu kultūru 19. gadsimtā.

Šajā jubilejas reizē, sekojot akadēmiķa Viļa Samsona ierosinājumam, esam sakopojusi dažus mūsu agrāk publicētos rakstus par M. Lomonosovu, tos būtiski nepārveidojot (vietumis gan mazliet īsinot, cituviet turpretī ievērojami papildinot). Pirmais raksts attiecas uz Lomonosova personību, kāda tā mums šķita esam iepriekšējā, 250 gadu, jubilejas reizē, 1961. gadā, lielās kosmosa uzvaras gadā, kad izplatījumā tikko bija devies Jurijs Gagarins. Otrais stāsta par M. Lomonosova saskarēm ar Latviju — tā pamatā ir 1965. gadā Lomonosova krājumā pirmoreiz publicētais pētījums par M. Lomonosova sakariem ar Latvijas kultūru, kurš latviešu lasītājam vēlāk pārveidotā veidā sniegts grāmatā «Lielā zinātnes pasaule un mēs». Trešais raksts saistīts ar M. Lomonosova veikto «Vidzemes saimniekošanas grāmatas» tulkojumu.

Sākumā bija domāts pielikumā sniegt pāris fragmentu no Friča Brīvzemnieka (1846—1907) grāmatiņas «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas» (1874), taču, mēģinot tos atlasīt, radās lēmums darīt pieejamu mūsdienu lasītājam visu šo apjomā nelielo grāmatiņu. Kāpēc? Tāpēc, ka Brīvzemnieka grāmata nav tikai (un pat ne galvenokārt) pirmais M. Lomonosova mūža gaitu apraksts latviešu valodā, bet ir arī ievērojams «tautiskās atmodas laikmeta» kultūrvēsturisks piemineklis.

Tā ir pirmā zinātnieka biogrāfija latviešu valodā un faktiski pat pirmais biogrāfiska žanra darbs mūsu literatūrā (ja atskaita dažiem vietējiem baltvācu mācītājiem, piemēram, V. Pantēniam, K. K. Ulmanim, veltītos biogrāfiskos sacerējumus, kuriem drīzāk ir nekrologu raksturs; pat A. Leitāna autobiogrāfija iznāca maķenīt vēlāk, 1875. gadā).

Otrkārt, tas ir F. Brīvzemnieka — ievērojama atmodas laikmeta darbinieka, K. Valdemāra un K. Barona līdzgaitnieka — izcilākais prozas sacerējums, kā to ir vērtējis Brīvzemnieks pats. Gulēdams slimības gultā Venču krogā, Ropažu dzelzceļa stacijas tuvumā (kur 1907. gada septembrī beidzās Brīvzemnieka mūža ceļš), viņš atlasīja, kas būtu pārdrukājams viņa «rakstos», kurus jau pēc F. Brīvzemnieka nāves 1909.—1914. gadā izdeva T. Zeiferts. Lūk, ko vēlēja F. Brīvzemnieks: «No maniem latviskiem prozaiskiem rakstiem varētu ņemt: I gabalu iz Lomonosova, II gabalu iz Nikona, III patstāvīgu vēsturīgu priekšvārdu «Tarass Buļba» tulkojumam, IV dažus rakstus, kas nodrukāti «Austrumā» pirmos gada gājumos, piem., Ivans Aksakovs u. c., V dažus gabalus iz «Mūsu tautas pasakas», VI dažus rakstus, kas nodrukāti «Baltijas Vēstneša» un «Balss» senākos gadagājumos.»¹

Treškārt, Brīvzemnieka grāmatiņa sniedz krietnu ieskatu par atmodas laikmeta darbinieku centieniem, saista Lomonosova mūža gaitu ar tā-

¹ Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Misiņa latviešu literatūras nodaļas Rokrakstu un reto grāmatu sektors, Fr. Brīvzemnieks-Treilands, Varia, N 3290.

laika latviešu dzīves problēmām, jaunlatviešu mudinājumiem tiekties pēc izglītības, gara gaismas, augstāka sociālā stāvokļa (ne velti grāmatas titullapā ir pazīstamais K. Valdemāra epigrāfs). Grāmatiņa par Lomonosovu ir viens no K. Valdemāra un F. Brīvzemnieka mēģinājumiem iepazīstināt latviešus ar krievu kultūru — viņu programmā ietilpa gan pirmās krievu-latviešu-vācu vārdnīcas izdošana (1872), gan «Vēstules iz Maskavas», gan «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas», gan krievu rakstniecības klasiķu tulkojumi un lokalizējumi. No otras puses, tālaika krievu presē tiek apgaismota latviešu dzīve un problēmas, latviešu cīņa pret baltvācu muižniecību, Maskavā tiek iespiesti latviešu etnogrāfiski un folkloristiski materiāli, Maskavas politehniskajā izstādē 1872. gadā tiek demonstrēti eksponāti arī par Latviju un latviešiem. Akcentēsim, ka 19. gadsimta 60.—70. gadi ir tas laiks, kad pirmoreiz tieši saskaras krievu un latviešu kultūra, un Brīvzemnieka «Lomonosovam» šajās saskarēs ir sava, ievērojama vieta.

Ja runājam par to, cik pazīstams ir M. Lomonosovs mūsdienu Latvijā, tad būtu jāatgādina pāris zīmīgu faktu. Vispirms minēsim sociologa T. Vilciņa 1984.—1985. gadā izdarīto Latvijas vispārīzglītojošo vidusskolu absolventu aptauju.² Viens no aptaujas jautājumiem skāra jauniešu priekšstatu par «tipisku zinātnieku»; aptaujā jaunieši nosauca 81 zinātnieku, to vidū 20 populārākie (dilstošā kārtībā) uzvārdi bija šādi:

1. D. Mendeļejevs	11. N. Bors
2. I. Ņūtons	12. N. Koperniks
3. A. Einšteins	13. S. Koroļovs
4. M. Kirī	14. L. Pastērs
5. K. Ciolkovskis	15. P. Stradiņš
6. M. Lomonosovs	16. M. Faradejs
7. Arhimēds	17. I. Kurčatovs
8. Č. Darvins	18. I. Pavlovs
9. P. Kirī	19. A. Popovs
10. G. Galilejs	20. E. Rezerfords

² Vilciņš T. Zinātnieks jaunatnes priekšstatos. — Literatūra un Māksla, 1985, 22. marts.

Tātad latviešu jaunatnes uztvērē M. Lomonosovs pašreiz popularitātes ziņā ir sestais zinātnieks visai prominentu, arī 20. gadsimta, zinātnieku kopā.

Kopš 1950. gada Rīgā ir Lomonosova iela — šajā vārdā pārdēvēta bijusī Juriņa Samarina iela Maskavas rajonā, kurā tagad paceļas Rīgas Civiļās aviācijas inženieru institūta mācību ēkas. Sakarā ar šogad atzīmējamo M. Lomonosova jubileju ierosināts Lomonosova vārdā nosaukt Rīgas 10. vidusskolu, kas ir kādreizējās «Lomonosova meitiešu ģimnāzijas» pēcnācēja un tradīciju turpinātāja, vecākā krievu vidusskola Rīgā. Pēckara gados (īpaši 1961) Lomonosova atceres allaž vērienīgi atzīmētas arī Latvijā. Tādai nu kārtā šoreiz.^{2a} Lai tad šī grāmatīņa svētku reizē atgādina mūsu lasītājam, kas ir bijis Lomonosovs un ko labu viņš devis arī latviešu nacionālajai kultūrai.

Reizē ar to šis izdevums varētu būt maza velte Friča Brīvzemnieka 140. dzimšanas dienas atcerai un mudinājums gatavoties šī latviešu sabiedriskā darbinieka 150. gadadienai, atgādinot, ka periodiskā izkaisītā Brīvzemnieka publicistika (kas varbūt ir nozīmīgākā viņa mantojuma daļa) vēl gaida savu pētnieku un izdevēju.

^{2a} M. Lomonosova atcerai 1986. gada rudenī Rīgā bija veltīti vairāki nozīmīgi pasākumi. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija 13. novembrī sarīkoja plašu svinīgu sēdi, kurā ievadvārdus sacīja Lomonosova atceres republikāniskās komisijas priekšsēdētājs Zinātņu akadēmijas prezidents B. Puriņš, bet referātu par Lomonosovu un Latviju nolasīja J. Stradiņš. Pirms tam, 23. oktobrī, Zinātņu akadēmijas Ķīmijas un bioloģijas nodaļa kopā ar Rīgas augstskolām «Valdena auditorijā» noturēja «Lomonosova lasījumus» (akadēmiķa R. Kārklīņa ievadvārdi, S. Trusova, U. Alkšņa, J. Stradiņa, V. Upiša referāti). Tika rīkotas vairākas izstādes un publicēts daudz rakstu par Lomonosovu (to bibliogrāfiju sk. 94. lpp.).

LOMONOSOVS UN VIŅA LAIKS

Kuģis, attālinādamies no krasta, kļūst sīkāks un sīkāks, līdz nozūd skatienam. Cilvēkus un paauzdes laika straume aizskalo aizmirstības jūrā. Vienīgi diženas personības perspektīvas likumi saudzē. Pat otrādi. Nākotnes cilvēkiem dižgari liekas lielāki un tuvāki nekā laikabiedriem; tie citādi vērtē viņu darbības dažādās puses. Vēsture pārveido proporcijas un nostāda lietas savās vietās. Ar ironisku smaidu tā, klusu ciešot, noceļ sava laika varenos no viņu pašu celtajiem pjedestāliem, atņem nepelnītus ordeņus un lēti pirktu slavu, ignorē rangus, kārtas, bagātību, izceļ visu to, kas ir bijis patiesi liels, un aizmirst to, kas liels tikai šķitis.

Vai Krievijas ķeizariene Elizabete būtu ticējusi, ka viņas pavalstnieka Mihaila Lomonosova darbu slava aizēnos pārējos tālaika notikumus? Vai grāfs Razumovskis domās būtu samierinājies ar otršķirīgas personas lomā Lomonosova dzīves stāstā? Vienīgi pundurītis Johans Šūmahers, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas kancelejas priekšnieks, netīkoja pēcnāves slavas — dzīvs būdams, viņš rieba un koda cilvēkiem, kas bija gudrāki, godīgāki un spējīgāki nekā viņš pats. Un tā viņš ir iemantojis maķenīt nemirstības kā Lomonosova lielākais skauģis. Tikai tā ir slikta nemirstība.

Jā, arī kosmosa un termokodolu laikmetā atceramies Elizabetes laika notikumus, ierašas un cilvēkus, izstaigājam Ļeņingradas pievārtes ēnainos parkus un seno piļu noklusušās zāles, muzejos pabrīnāmies par galma dāmu dīvainajām tualetēm. Vēsturnieki arhīvos studē sen aizgājušu laiku likumības un sen nomirušu ļaužu attiecības.

Mišaņinskas sādža, kurā dzimis M. Lomonosovs.
19. gs. vidus. Gravūra.

Tomēr pārāk tāls ir tas viss, lai mūs tā īsti saistītu.

Vienīgi Lomonosovs ir mūsu. Viņu mēs pieminam padomju zinātnes uzvaru reizēs, viņā mēs meklējam paraugu, kā kalpot zinātnei un tēvzemei. Viņš nav miris. Baltās jūras zvejnieka zinātkārais dēls, kurš bargā ziemas salā bija pametis tēva mājas un kājām devies uz Maskavu mācīties, kļuvis par diženas tautas nacionālās kultūras simbolu.

Lomonosovs uzpeldēja uz Pētera Lielā pārveidojumu sabangotās Krievzemes viļņu baltajām krēpēm. Alekseja Mihailoviča Maskavijā, bārdaino bajāru un bizantisko baznīcu kupolu zemē, nāciens no Arhangeļskas uz Maskavu pēc zinībām būtu bijis veltīgs — labākajā gadījumā būtu viens mācīts teologs-sholasts vairāk.

Arī deviņpadsmitgadīgais Mihailo 1731. gadā, nonācis no Deņisovkas sādžas Maskavā, nokļuva vispirms pustumsonīgā klostera skolā, kurai gan bija skanīgs nosaukums Slāvu-grieķu-latīņu akadēmija, bet kur visumā vēl valdīja viduslaiku gars. Taču arī te iespraucās Pētera pārveidojumu

Vieta, kur Mišaņinskas sādža
atradusies Lomonosova māja. 19. gs. vidus. Gravīra.

jausmas. Lomonosovs varēja Maskavā atrast grāmatas ar debess ķermeņu kustības izskaidrojumiem, ar lielo ceļojumu aprakstiem, ar stāstiem par dīvainiem, sen izmirušiem dzīvniekiem, kas reiz rosījušies siltajā Sibīrijā, un daudzām citām saistošām lietām, par kurām nekas nebija rakstīts ne bībelē, ne baznīcēvu darbos.

Slāvu-grieķu-latiņu akadēmijā Lomonosovs varēja iemācīties valodas, gūt kaut ko savām nākamajām filologa, dzejnieka un vēsturnieka iemaņām, bet viņš nevarēja te ieraudzīt ne visprimitīvāko fizikālo vai astronomisko rīku.

Tāpēc Lomonosova kā dabzinātnieka tapšanā izšķirīga nebija vis nokļūšana Maskavas Slāvu-grieķu-latiņu akadēmijā, bet gan citā, proti, Pēterbugas Zinātņu akadēmijā, ko bija dibinājis Pēteris Lielais.

Prūšu karalis Frīdrihs II kādreiz rakstīja Voltēram, ka viņa vectēvs, 1700. gadā dibinot Prūsijas Zinātņu akadēmiju, rīkojies līdzīgi zemas kārtas cilvēkam, kas, tikko paguvus iekļūt muižnieku kārtā, tūdaļ uzskatot par nepieciešamu iegādāties

medību suņus. Praktiski domājošam Pēterim vajadzību pēc zinātnes un zinātniekiem radīja ne tik daudz reprezentācijas un valsts «europeizācijas» apsvērumi, kā tas, ka Krievijas plašumu un bagātību pētīšana un apgūšana prasīja ģeogrāfus, dabaszinātniekus, mineralogus, meteorologus, astronomus. Tālredzīgākie valstsvīri (un pie tādiem neapšaubāmi piederēja Pēteris) jau toreiz nojauta, ka svarīgākie praktiskie rezultāti sakņojas zinātnes teorētisko priekšstatu progresā. Tādēļ Pēteris veicināja «tirās zinātnes», 1724. gadā apstiprinot Pēterburgas Zinātņu akadēmijas projektu.

Šī akadēmija izauga no Krievijas vajadzībām, bet ne iespējām. Pētera Lielā impērijā nebija ne zinātnieku, ne universitāšu, pat ne vidusskolu. Nebija krievu inteliģences. Varētu, protams, nogaidīt. Nogaidīt gadu gadiem, līdz sabiedrība nobriestu, rastos pietiekami daudz izglītotu cilvēku — un tad varētu ķerties pie augstākā zinātnes centra veidošanas.

Pēteris sāka otrādi — no augšas, no zinātnes, no akadēmijas. Par skolotājiem, ārstiem, aptiekāriem, zinību vīriem pieaicināja mācītus ārzemniekus vai «trofeju ārzemniekus» (pēc Ziemeļu kara par tādiem bija kļuvuši Baltijas vācieši). Viņiem maksāja augstas algas un radīja tādas darba iespējas, kādas Vāczemes sīko firstu valstiņu mācītājiem vīriem nerādījās ne sapņos. Toties viņiem neļāva vienīgi pulcēties akadēmijā, lai vingrinātos gudrās runās un apspriestu kārtējo komentāru krājumu izdošanu latīņu mēlē. Krievijas Zinātņu akadēmijai bija jātop nevis par brīvprātīgu zinātnieku apvienību (kādas bija zinātņu akadēmijas Rietumos), bet par svarīgu valsts iestādi, kurā katra locekļa pienākumi būtu visnotaļ pakārtoti impērijas interesēm, sākot ar dabas bagātību pētīšanu, kolekciju vākšanu un gudru mašīnu izdomāšanu un beidzot ar galma izklaidēšanu, rīkojot uguņošanas valdnieku dzimšanas dienās un sacerot suminošus dzejoļus par godu krievu ieroču slavenajām uzvarām.

14 Augstās algas un vilinošās iespējas Pēterburgas akadēmijai piesaistīja daudzus spožākos tā-

Slāvu-grieķu-latīņu akadēmija Maskavā.
19. gs. vidus. Gravūra.

laika zinātnes prātus: Leonarda Eilera un Daniela Bernulli vārdi runā paši par sevi. Bet pieaicināto cittautiešu vidū bija arī pārlietu daudz karjeristu, savlabuma meklētāju un pat tiešu avantūristu, kam nerūpēja ne zinātne, ne Krievija. Pirmais krievu akadēmiķis ķīmijā, piemēram, bija Liepājas ārsts Mihels Birgers, kurš drīz pēc ierašanās Pēterburgā dzērumā izkrita no karietes un nosi-

tās, neatstājis neviena zinātniska darba (viņš pat pie tādiem, vismaz ķīmijas nozarē, nebija nemaz paredzējis ķerties), bet atstājis pirmo akadēmisko atraitni Krievijā, kura līdz pat nāvei kārtīgi saņēma pensiju.

To vīru vidū, kas Zinātņu akadēmiju centās veidot Pētera Lielā novēlējumu garā, izcēlās Johans Albrehts Korfs, kas no 1734. līdz 1740. gadam ieņēma akadēmijas prezidenta jeb, kā toreiz rakstīja, akadēmijas galvenā komandiera posteni. Šis augstmanis bija viens no sava laika izglītotākajiem vīriem, kaislīgs grāmatu krājējs, daudzu izcilu dabaszinātnieku draugs un mecenāts, brīvdomātājs, kas jau studiju gados Jēnā bija sarāvis saites ar oficiālo reliģiju un mira, nesamierinājies ar to. Dzimis kurzemnieks, Reņģes muižas īpašnieka dēls, Korfs Pēterburgā bija nonācis līdz ar ķeizarieni (1730—1740) Annu Ivanovnu, bijušo Kurzemes hercoga atraitni, un iecelts te par Zinātņu akadēmijas vadītāju; taču itin drīz viņš krita Krievijas faktiskā valdītāja Ernesta Johana Birona nežēlastībā un brīvdomības dēļ zaudēja arī fanātiski reliģiozās ķeizarienes labvēlību; viņš tika atstādināts no amatiem Pēterburgā un nosūtīts goda trimdā — par diplomātu uz Dāniju (starp citu, vēlāk viņam tur piekrita diezgan izcila loma arī Vecā Stendera mūža gaitās un viņš sekmējās Lomonosova ievēlēšanu par Zviedrijas Zinātņu akadēmijas locekli. Sk. 57. lpp.).

Korfs veica svarīgus pārkārtojumus akadēmijas dzīvē, nodibināja Ģeogrāfijas departamentu, kur sastādīja pirmo zinātnisko krievu zemes atlantu, gādāja par astronomijas un fizikas instrumentu un grāmatu krātuvju papildināšanu. Taču lielākais Korfa nopelns bija viņa nemitīgie atgādinājumi, ka Pēteris Lielais iecerējis akadēmiju ne vien kā Krievijas zinātnes, bet arī kā izglītības centru, kam jāgatavojot izglītoti vīri no pašu zemes jaunekļiem.

Akadēmijas prezidenta mudinājumu rezultātā no Maskavas klostera skolas atlasīja divpadsmit apdāvinātākos jaunekļus un nosūtīja tos uz Pēterburgas akadēmiju mācībās. Šo jaunekļu vidū bija arī Mihailo Lomonosovs. Nupat vēl viņu bija gra-

sījušies komandēt par misionāru uz Kazahijas stepēm — šo ceļojumu bija aizkavējusi tikai nejaušība. Bet nu Mihailo varēja šķirties no viduslaicīgās klosteru sholastikas un pievērsties sava laika progresīvajām zinātnēm.

Tajā pašā laikā, kad Mihailo posās ceļam no Maskavas uz Pēterburgu, citam daudz tālākam ceļam posās arī lielā Kamčatkas ekspedīcija, un tur nu profesoram J. G. Gmēlinam bija vajadzīgs lietpratīgs palīgs — ķīmiķis, kas pārzinātu metalurģiju un kalnrūpniecības lietas. Šāds speciālists Krievijā neatradās. Arī piemērots ārzemnieks nepagadījās pa rokaī, un prezidents Korfs saņēma prātīgu padomu — aizsūtīt mācībā uz Vāciju apķērīgus krievu jauniešus, izaugšot lietaskoki. Mihailo bija jākravājas pa trešam lāgam. Gājiens no Arhangeļskas uz Maskavu bija attaisnojies. Bija jau 1736. gads.

Par Lomonosova mācekļa gadiem Vācijā varētu sarakstīt saistošu dēku stāstu, bet lai nu paliek. Marburgā pie enciklopēdiski izglītotā filozofa Kristjāna Volfa viņš iepazinās ar atomu mācību un vēlāk kļuva par tās dedzīgu virzītāju un ģeniālu tālākveidotāju. Arī K. Volfs vēstulēs prezidentam Korfam raksturoja Mihailo no labās puses, atzīmējot, ka starp atsūtītajiem krievu jaunekļiem tam esot «pati gaišākā galva». Toties otrs skolotājs, Freibergas rūdu pētnieks J. F. Henkelis — gan ievērojams kalnrūpniecības speciālists, bet šaurs empīriķis un pedants savā zinātnē, sīkumains skolulis sadzīvē, neatzina ne Lomonosova domas lidojumus, ne viņa jaunekļa trakulības. Pēc kādas asākas izskaidrošanās Mihailo pameta Freibergu un, paķēris līdzī svarus (laikam par zīmi, ka viss jādara ar svaru un mēru), devās raibu raibā klaiņojumā pa sīkajām vācu firstu valstiņām, kur viņa skolotājs jau bija pati dzīve. Te ir raktuves un rūdu meistari, gadatirgi, alus kausi, badošanās, likstas, dīvainas precības ar Marburgas aldara meitu Elizabeti Kristīni Cilhu, kura tiek aizmirsta Vācijā un vēlāk savu vīru atrod ar Krievijas sūtņa starpniecību, pat prūšu huzāra uniforma (kādā miestīņā spēcīgo, divus metrus garo jaunekli no-

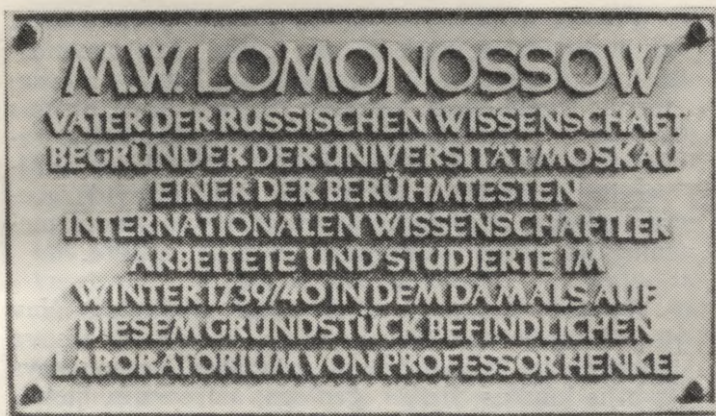
17

Māja Freibergā (tag. VDR) Lomonosova ielā 41, kur 1739.—1740. gadā J. F. Henkeļa laboratorijā mācījās M. Lomonosovs.

skata Frīdriha Vilhelma oficiers un piedzirdījis savervē huzāros; riskējot ar dzīvību, Lomonosovs naktī izbēg no cietokšņa un laimīgi sasniedz Prūsijas robežu).

Un tad, pēc piecu gadu prombūtnes, 1741. gadā — atkal mājās, atkal Krievijā — ar bagātām zināšanām, ar plašu redzesloku, kaut arī bez sistemātiskas nobeigtas skolas (bet varbūt tieši tas ļauj Lomonosovam kļūt par *Lomonosovu* —

Piemīņas plāksne pie mājas Freibergā
Lomonosova ielā 41.

savdabīgi domājošu dabas filozofu un eksperimentētāju?).

Kamčatkas ekspedīcija sen jau bija beigusies, kalnrūpniecības ķīmīķis vairs nebija vajadzīgs, Korfs atradās Kopenhāgenā, Zinātņu akadēmijai nebija iecelts prezidents, un visa vara tajā bija nonākusi viltīgā un aprobežotā kancelejas pārziņa Johana Sūmahera, Pētera Lielā pavāra meitasvīra, rokās.

Sūmahers gan iekārto Lomonosovu darbā, bet pieliek pie dažādu svešzemju grāmatu un memuāru tulkošanas, kolekciju katalogu sastādīšanas un odu rīmēšanas, kur jauneklīs jau parādījis zināmas spējas. Tikai Lomonosovs nebūt nedomāja, ka šādi pienākumi būtu viņa mūža aicinājums. Viņš nemitīgi atgādināja priekšniecībai par Vācijā gūtajām zināšanām ķīmijā, fizikā, metalurģijā, par to, ka pats spējot rakstīt oriģinālus sacerējumus ar «jaunām invencijām». 1745. gadā Lomonosovu ievēlē par ķīmijas profesoru — akademiķi. Bija beigušies Lomonosova mācekļa gadi un sācies viņa paša zinātniskais mūžs Pēterburgas akadēmijā, pārbagāts jaunām idejām, jauniem eksperimentiem un reizē arī cieši saistīts ar tālaika Krievijas praktiskās dzīves vajadzībām.

Priekšā ir divdesmit darba gadu, diženi veikumi zinātnēs, dzejā, mākslā, sīvi cīņi ar «krievu zinātnes nelabvējiem», pirmās krievu ķīmijas laboratorijas izveidošana, mozaīku fabrikas būve, pirmās krievu universitātes dibināšana Maskavā (ja, sekojot A. Puškina teicienam, par pirmo krievu universitāti mēs neuzskatām pašu Lomonosovu), ieceres, domas, centieni un — vienkāršs marmora piemineklis Ņevas Aleksandra klostera kapsētā.

Ko tad Lomonosovs ir devis zinātnēm? Nav iespējams ietvert īsā apcerē to, kam Lomonosova pētnieki veltījuši grāmatu grāmatas. Lomonosovs ir bijis ķīmiķis, fiziķis, ģeologs, astronoms, metalurģs, filozofs, vēsturnieks, valodnieks, kultūras celmlauzis, mākslinieks, dzejnieks, un katrā no šīm nozarēm viņš atstājis kaut ko savdabīgu un ievērojamu.

Kā cilvēki, kas dzīvojam šauras specializācijas laikmetā, mēs ar izbrīnu vērojam Lomonosova enciklopēdistu darbības plašumus. Un līdz ar Sergeju Vavilovu jānorāda, cik Lomonosovs enciklopēdistu bijis viengabalains:

«18. gadsimtā ne jau Lomonosovs vien bija enciklopēdistu. Akadēmiķiem matemātiķiem, piemēram, bija jānodarbojas ar seno krievu hroniku izdošanu. Taču atšķirībā no krievu un ārzemju enciklopēdistiem nez vai kādam citam interešu un spēju apjoms būs sasniedzis tādus apmērus. Lomonosova enciklopēdistu nosacīja ne tik daudz ārējā nepieciešamība, cik viņa paša iekšējā prasība. Ne pie viena no saviem neskaitāmajiem darbiem viņš neķērās negribīgi vai vienaldzīgi. Lomonosovs allaž aizrāvās ar savu darbu, gūdam tajā iedvesmu un pašizmieršanos, un bez īpašām pūlēm var uziet iekšēju saistību starp šķietami nesaistītiem Lomonosova darbiem. Viņa dzejā ļoti bieži ar apbrīnojamu māku atspoguļojas viņa zinātniskie un filozofiskie priekšstati; viņa zinātniskajos memuāros savukārt ir ne mazums īsti dzejisku, iedvesmas pilnu rindu. Matematika Lomonosovam nesaraujami saistās ar fiziku un ķīmiju. Lomonosovs nešaubās par ķīmisko parādību fizikālo būtību. Viņa mozaīku darinājumos

apvienotas ķīmiķa zināšanas, optiķa priekšstati, mākslinieka gaume un vēsturnieka sajūsma par Pēteri I, ko Lomonosovs allaž attēlojis un apdziedājis.»

Lomonosovs pats sevi pirmām kārtām uzlūkoja par ķīmiķi. No šīsdienas viedokļa viņu vajadzētu dēvēt par fizikālķīmiķi. Vēl vairāk, Lomonosovs nebija tikai fizikālķīmiķis, viņš bija fizikāli ķīmiskās pieejas pamatlicējs ķīmijas zinātnē. Tāpēc pievērsīsimies vairāk šai Lomonosova darbības pusei.

Lomonosova laikabiedri ķīmiķi nodarbojās ar dažādu vielu ķīmisko īpašību aprakstīšanu un pētīšanu, ar destilāciju un sublimāciju; viņi veidoja preparatīvās un analītiskās ķīmijas mākas, palielināja faktu un pazīstamo vielu skaitu. Lomonosovs radīja principiāli jaunu pieeju ķīmijas parādībām, pieeju, kas virzīta no parādībām uz būtību, proti, fizikālu pieeju. Ķīmijas mērķis, pēc Lomonosova uzskatiem, bija ne vielu un parādību apraksts, bet izskaidrojums, ne ārējo pazīmju un īpašību reģistrēšana, bet iekšējās struktūras izdibināšana, un tas ir panākams vienīgi ar fizikas metodēm un paņēmieniem. Ķīmija kļūs par zinātni, kļūstot par fizikālo ķīmiju, — tāda bija Lomonosova pamatdoma.

Raksturīgus spriedumus par fizikas un ķīmijas saistību Lomonosovs ietvēris savā slavenajā «Vārdā par ķīmijas noderīgumu» («Слово о пользе химии», 1751):

«Lai ielūkotos priekšmetā, acis vien nekā nedod, ja nav roku priekšmeta atvēršanai. Savukārt rokām nav nozīmes, ja nav acu atvērtā aplūkošanai. Pēc taisnības ķīmija būtu saucama par fizikas rokām, bet matemātika — par fizikas acīm. Pētot ķermeņa iekšējās īpašības, abas tās viena otrai izpalīdz, taču cilvēku prātus tās reizumis novirza pa dažādiem ceļiem. Ķīmiķi, kas savā eksperimentā redz dažādas, bieži vien negaidītas parādības un produktus, vilina cerība iemantot drīzu labumu; viņš smeļ par matemātiķi, kas it kā velti visādi izprātojoties un ņemoties ap punktiem un līnijām. Turpretī matemātiķis, skaidru pierādījumu pārliecināts par savu atziņu pareizību, nemaldīgi un nemitīgi izsecinādams nezināmu lielumu īpaši-

SCHEMA MATERIALIUM				LABORATORIO PORTATILI FZ			
PRO							
MINERÆ.							
METALLA							
MINERALIA		Bismuth	Zinck	Marcasit	Kobalt	Zaffra	Magneta Magna
SALIA							Berax Carijac
DECOMPOSITA							
TERRÆ.		Crocus ♂	Crocus ♀	Vitruum ♂	Vitruum ♀	Minnon Magnesia	Castoreo Sedula Ocher Sedma
DESTILLATA		Sp. ♂	Sp. ♀	Sp. ♂	Sp. ♀	Sp. ♀	
OLEA					Batur ♂	Essentia Silicium	Amerina
LIMI	CV ♀	Arma Mercurii	Creta Rubrica	Amalgama Basis	Hematite Sincris	Sulorum	Granati Asbet
COMPOSITIONES	Fluxus Niger	Fluxus Albus	Amalgama	Colorata	Decretio	Serpelle	

18. gadsimta ķīmisko elementu simboli
(pēc J. J. Behera grāmatas
«Opuscula chemica rariora», 1719).

bas, nicina ķīmiķi, kuram rūpot tik vien kā prakse un kurš esot apmaldījies daudzo mēģinājumu jūklī; pieradis pie tīra papīra un ģeometrijas rīkiem, matemātiķis izjūt riebumu pret ķīmijas dūmiem un pelniem. Lūk, kālab līdz pat šai dienai abas māsas, kuras tik cieši saista kopējais labums, dzemdējušas lielākoties tik pretējus bērnus. Tas ir arī cēlonis, kālab pilnīga ķīmijas izpēte vēl nav tikusi savienota ar dziļām matemātiskām zināšanām.» Tātad — jāapvieno ķīmiķa empiriskā un fiziķa teorētiskā pieeja.

Tieši no šādām idejām izauga Lomonosova eksperimenti. 1748. gadā Lomonosovs iekārtoja ķīmijas laboratoriju — pirmo ķīmijas laboratoriju Krievijā, kur iesāka eksperimentēt. Kādus eksperimentālus uzdevumus viņš bija nospraudis? Iegūt tīras vielas un kvantitatīvi raksturot visas to īpa-

18. gadsimta ķīmijas laboratorijas rīki
(pēc J. J. Behera grāmatas
«Opuscula chemica rariora», 1719).

šības, ar mēra un svara palīdzību skaitliski izteikt visu, kas vien šādā veidā izsakāms, — īpatsvaru, optiskās, elektriskās, magnētiskās, mehāniskās īpašības, šķīdību, viskozitāti, siltuma vadīšanu, kristālu uzbūvi, agregātstāvokļa maiņas. Lomonosova fizikālķīmiskā programma bija tik plaša, ka tā būtībā aptvēra gandrīz visas vēlākās fizikālās ķīmijas nozares, kādas pakāpeniski izveidojās sekojošajā pusotrā gadsimtā un kā tās 1887. gadā izdalīja īpašā disciplīnā Vilhelms Ostvalds, strādādams Rīgā un Leipcīgā.

Ko Lomonosovs no savas programmas izpildīja? Protams, ne jau visu. Tika noteikta sāļu šķīdība atkarībā no temperatūras, šķīšanas siltums, šķīdumu kušanas temperatūra, šķīdumu refrakcija un viskozitāte. Daudzām operācijām trūka attiecīgu mēriekārtu. Lomonosovs tās izgudroja pats. Sprie-

žot pēc datiem, kas nonākuši līdz mums, šie eksperimenti bija samērā labi nostādīti, vismaz sāļu šķīdības un gaisa termiskās izplešanās koeficienta vērtības ir tuvas mūsdienu skaitļiem.

Jāatzīmē vielas nezūdamības likuma eksperimentālais pamatojums. Vielas nezūdamības likumu kā filozofisku principu izvirzīja jau seno grieķu un indiešu filozofi materiālisti. Eksperimentāli apstiprināt šo aksiomu, liekas, pirmie mēģinājuši renesanses laika ķيميķi, kurus vadījuši tīri praktiski motīvi — lai pierādītu, ka zelta vai sudraba svars nemainās, ja šos metālus šķīdina karaļūdenī un pēc tam atkal izgulsnē. Par šādiem eksperimentiem ir ziņas V. Biringučo (1540), J. B. van Helmonta (1648) darbos. Lomonosovs šo uzdevumu veica pārliecinošāk un elegantāk, atkārtojot slavenā angļu fiziķa un ķيميķa Roberta Boila eksperimentus ar metāla karsēšanu slēgtā traukā. Simts gadus pirms Lomonosova Boils bija nācis pie maldīga secinājuma, ka, apdedzinot metālu slēgtā traukā, sistēmas svars reakcijas gaitā pieaugot. Boila kļūda bija tā, ka viņš svēra radušos oksīdu pēc trauka atvēršanas, kad reakcijā saistītā gaisa vietā tur bija paguvjis ieplūst jauns gaiss no ārienes. Sverot pirms un pēc reakcijas slēgtu trauku, Lomonosovs konstatēja sistēmas svāra nemainību. Tas notika 1756. gadā, bet zinātnieki par Lomonosova eksperimentiem, kā tālāk redzēsīm, uzzināja tikai pēc pusotra gadsimta, jo šos datus viņš netika publicējis.³

Līdzīgu eksperimentu ar metāla apdedzināšanu un svēršanu, nekā nezīnot par Lomonosova rezultātiem, vēlāk izdarīja franču ķيميķis Antuāns Lorrāns Lavuazjē. Taču Lavuazjē eksperimentam bija

³ Pašā pēdējā laikā zinātņu vēsturnieki apšaubā tēzi, ka Lomonosovs pirmais būtu eksperimentāli apstiprinājis vielas nezūdamības likumu, kā to apgalvoja B. Menšutkins. Grāmatā «История химии в России» (1985) J. Solovjovs Lomonosova gūtos rezultātus iztulko citādi, proti, zinātnieks vielas nezūdamības likumu esot pieņēmis kā pašsaprotamu un ar savu eksperimentu vienīgi apgāzis Boila kļūdaino viedokli, ka «uguns matērija» itin kā caur slēgtā trauka sienām izejot traukā un izraisot metāla svāra pieaugumu. Piebildīsim, ka Lomonosova eksperimentu šādi 1914. gadā bija traktējis jau krievu ķيميķis A. Gorbovs.

M. Lomonosovam izsniegtais ķīmijas profesora diploms
(1751. g., parakstījis grāfs I. Razumovskis).

cits nolūks — noskaidrot gaisa lomu metāla degšanā. To viņš arī spīdoši veica, pierādot, ka degšana ir savienošanās ar skābekli. Vielas nezūdamības likumu Lavuazjē pieņēma kā pašsaprotamu un no tā secināja, kādas ir kvantitatīvās attiecības ķīmiskās reakcijas gaitā. Tas bija jauns svarīgs solis ķīmijas attīstībā, taču nevis Lavuazjē, bet Lomonosovs eksperimentāli pamatoja vielas nezūdamības likumu. To tagad arvien biežāk atzīst arī ārzemju ķīmijas vēsturnieki (pēc padomju sasniegumiem kosmosa izpētē arī iepriekšējo krievu zinātnieku paaudžu darbs tiek vērtēts objektīvāk un rodas arvien vairāk tādu cilvēku, kāds, piemēram, ir profesors Henrijs Lesters, kas Savienotajās

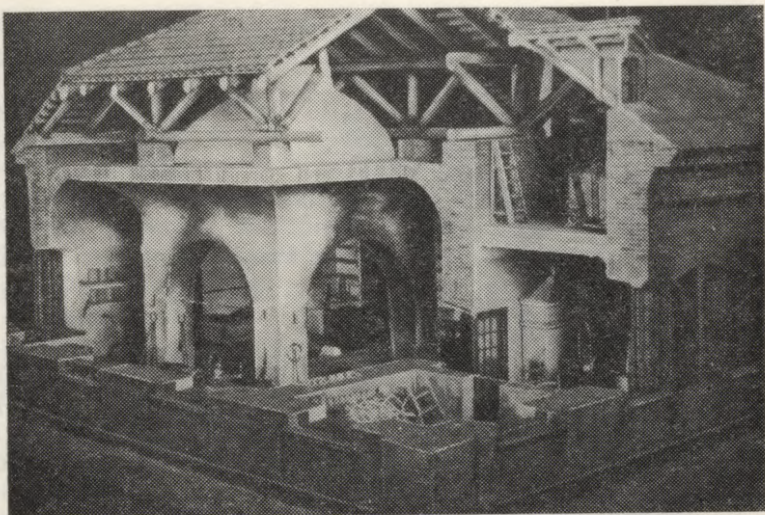
Valstīs īpaši popularizē veco krievu ķīmiķu devumu zinātnei).

Līdztekus mēģinājumiem eksperimentāli risināt fizikālās ķīmijas pamatproblēmas Lomonosovs sastādīja arī pirmo lekciju kursu šai disciplīnā, ko nolasīja trim studentiem (diemžēl paša cienīgus skolniekus un pēcniekus viņam no to vidus izaudzināt gan neizdevās).

Visai raksturīgs ir Lomonosova dotais fizikālās ķīmijas definējums⁴ kursa ievadā: «Fizikālā ķīmija ir zinātne, kas ar fizikas likumu un eksperimentu palīdzību izskaidro norises, kādas jauktos ķermeņos notiek ķīmiskajās operācijās. To varētu nosaukt arī par ķīmisko filozofiju, tikai izprotot šo vārdu gluži citā nozīmē nekā mistiskā filozofija [alkīmija — J. S.], kas ne tikai apslēpj izskaidrojumus, bet arī pašas operācijas veic slepenā kārtā.» Ja Lomonosovam fizikim ir bijuši diži priekšteči un iedvesmotāji, ja savos tīri ķīmiskajos pētījumos (par metalurģisko ķīmiju un silikātu tehnoloģiju) viņš strādāja laikmeta līmenī, ne vairāk — tad fizikālajā ķīmijā viņš bija viens vienīgais. Sistemātiski pētījumi nozarē uzsākti tikai vismaz simt gadus pēc Lomonosova.

Taču Lomonosova fizikālās ķīmijas programmas īstenošana pēkšņi aprāvās: 1757. gadā viņš negaidīti pameta ķīmijas laboratoriju, pameta pētījumus fizikālajā ķīmijā un nodevās administrēšanai akadēmijā, darbam Ģeogrāfijas departamentā un tehnoloģisku jautājumu risināšanai, kā arī mozaīku veidošanai un dzejai. Fizikālās ķīmijas lekcijas palika nepabeigtas un nepublicētas; arī uzmestā pētījumu programma un jau gūtie eksperimentālie dati netika publicēti un vēlāk daļēji gājuši zudumā, daļēji saglabājušies Pēterburgas Zinātņu akadēmijas arhīvos. Tādējādi Lomo-

⁴ Fizikālās ķīmijas nosaukums, šķiet, pirmo reizi figurē jau kādā vācu alkīmiķa Kunrāta darbā 1599. gadā. 17.—18. gs. to vairākkārt lieto arī citi ķīmiķi (Lefevrs, Kunkels, Valēriuss, Hofmanis, Teihmeijers), apzīmējot ar šo vārdu teorētisko (filozofisko) ķīmiju. Taču fizikālās ķīmijas kā atsevišķas nozares definīciju un mērķus pirmoreiz formulēja tieši Lomonosovs 1752. gadā.

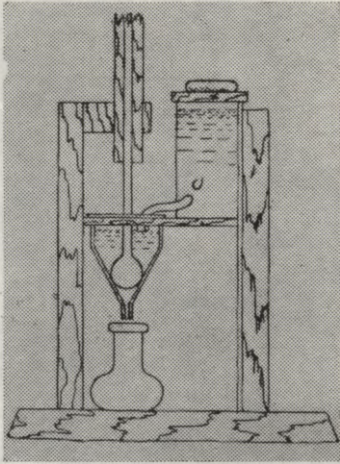
M. Lomonosova ķīmijas laboratorija Pēterburgā.
Iekštelpu makets, rekonstrukcija atrodas
M. Lomonosova muzejā Ļeņingradā.

nosova eksperimentālais darbs fizikālajā ķīmijā bija ildzis tikai sešus gadus.

Tiesa, Lomonosova zinātnieka darbība ķīmijā un fizikā ar to vien neaprobežojās. Jāizceļ arī Lomonosova atomistiskās teorijas. No atomistiskām idejām Lomonosova izpratnē izrietēja fizikālās ķīmijas metodes un uzdevumi; būtībā viņš domāja par molekulāro iedarbības spēku pētīšanu dažādās ķīmiskās sistēmās ar fizikālo metožu palīdzību.

Atomistiskās idejas vijas cauri daudziem Lomonosova traktātiem un disertācijām, sākot ar agrīno darbu — slavenajām «Pārdomām par siltuma un aukstuma cēloni» (*«Meditationes de caloris et frigoris causa»*, 1744).

Visdažādāko fizikālo un ķīmisko parādību izpratnei Lomonosovs centās piemērot priekšstatus par atomiem — dažādu vielu vissīkākām, nedalāmām daļiņām. Atoma jēdzienu tīri spekulatīvi bija radījuši seno grieķu filozofi. Konkrētu ķīmisku parādību izskaidrojumos to mēģināja lietot vis-

M. Lomonosova
1752. gadā
konstruētais viskozimetrs.
Pēc zinātnieka
pašrocīga zīmējuma.

pirms jau minētais Roberts Boils 17. gadsimtā, taču Lomonosovs bija daudz konsekvētāks par Boilu un arī zināja daudz vairāk nekā viņš (tie simt gadi, kas abus zinātniekus šķīra, taču nebija aizlaisti velti, tie bija devuši jaunus eksperimentālus atklājumus siltumfizikā, hidrodinamikā, mehānikā). Lomonosova atomistiskā sistēma bija daudz sīkāk izstrādāta un labāk argumentēta nekā Boila sistēma; te stingrāk bija akcentēta atšķirība starp atomu un molekulu (jeb korpuskulu, kā rakstīja Lomonosovs), akcentēts ķīmiskā elementa jēdziens.

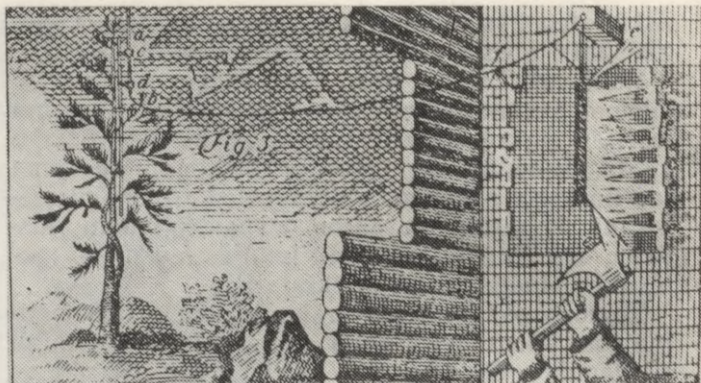
Lomonosovs attīstīja siltuma atomāri kinētisko teoriju: atšķirībā no laikabiedru vairuma, kas siltumu uzskatīja par nesveramu siltumraža substanci, Lomonosovs siltuma cēloni meklēja molekulu (korpuskulu) rotācijas kustībās. Šie uzskati viņam ļāva paredzēt temperatūras zemākās robežas — absolūtās nulles pastāvēšanu, kā arī siltuma pārejas neiespēju no aukstāka ķermeņa uz siltāku (atziņa, ko vēlāk ietvēra 2. termodinamikas likumā). Gāzu spiediena rašanos Lomonosovs pareizi izskaidroja ar korpuskulu translācijas kustības izraisītajiem grūdieniem; turklāt tīru prātumu ceļā viņš paredzēja atkāpes no Boila likuma daļiņu paštilpuma dēļ (tagad par to runā Vandervālsa likums). Šīs domas faktiski ir gāzu kinē-

tiskās teorijas pamattēzes, kuras apmēram pēc gadsimta attīstīja Rūdolfs Klauziuss⁵.

Kaut arī Lomonosova atomistiskie uzskati atbilstoši savam laikam bija mehānistiski — viņa teorijās figurē dažādi kāsiši, ar kuru palīdzību atomi sasaistās savā starpā — taču te redzama jau noslēgta sistēma natūrfilozofisku ideju piemērošanā konkrētu parādību izskaidrojumam, sistēma, kas zināmā mērā jau tuvojas mūsdienu molekulāri kinētiskajiem priekšstatiem.

Lomonosovs bija pievērsies arī elektrības pētījumiem, kurus veica kopā ar savu labāko draugu akadēmiķi Georgu Vilhelmu Rihmani (1711—1753). G. V. Rihmanis, Tērbatas rentmeistara dēls, dzimis jau pēc tēva nāves Ziemeļu kara bēgļu gaitās Pērnavā, bija nonācis Pēterburgā kā mājskolotājs un — arī ar Korfa gādību — ticis piesaistīts Zinātņu akadēmijai, kur kļuva par ievērojamu zinātnieku — kalorimetrijas pamatlicēju, elektrostatiskās indukcijas atklājēju un elektrometra (pirmā elektriskā mērinstrumenta!) izgudrotāju. Un tā, tūdaļ pēc Bendžamina Franklina atklājuma, ka arī zibens nav nekas cits kā milzu elektriskā dzirkstele, Rihmanis uzbūvēja «pērkona mašīnu» un kopā ar Lomonosovu ķērās pie atmosfēras elektrības pētīšanas. Rihmani 1753. gada 26. jūlijā eksperimenta laikā nospēra zibens, un Lomonosovs tikai nejauši paglābās no līdzīga likteņa. («Rihmaņa kungs nomira skaistā nāvē, izpildot savu aroda pienākumu. Viņa piemiņa neuzdīs mūžos,» rakstīja Lomonosovs grāfam I. Suvalovam.) Uz kopējā darba pamata Lomonosovs izveidoja atmosfēras elektrības teoriju, kur elektrība uzlūkota kā pasaules ētera daļiņu kustība.

⁵ Gāzu molekulāri kinētiskās teorijas postulātus, cik zināms, pirmais izteicis Pēterburgas akadēmiķis Daniels Bernulli 1738. gadā savā slavenajā sacerējumā «Hidrodinamika», kurš ieraudzīja dienas gaismu, pateicoties Korfa protekcijai (lai gūtu līdzekļus šīs grāmatas izdošanai, Bernulli tomēr bijis spiests to veltīt Kurzemes hercogam visuvarenajam ķeizarienes favorītam Ernstam Bironam). «Hidrodinamikā» izstrādāts arī ideāla šķidruma stacionāras kustības pamatvienādojums — pazīstamais Bernulli vienādojums. «Hidrodinamikā» izklāstītie Bernulli uzskati ļoti lielā mērā ietekmējuši Lomonosova ideju veidošanos.

M. Lomonosova «pērķona mašina», ko zinātnieks uzstādījis pie sevis Ustjruģices muižā 1753. gadā.
Gravīra pēc zinātnieka pašrocīga zīmējuma.

Se nav iespējams iztīrīt visas Lomonosova idejas un atklājumus ķīmijā, fizikā, astronomijā, ģeoloģijā, metalurģijā, optikā, ģeogrāfijā, Venēras atmosfēras atklāšanu, domas par priekšmetu krāsas rašanos, par naftas izcelšanos un daudzām citām lietām. Gandrīz vai šķiet, ka par jebkuru lietu un parādību, kas vien bija pazīstama cilvēkiem, Lomonosovam bija sakāms kaut kas jauns un savs. Nesamierināšanās ar nozares šaurību jau ir tā raksturīgā iezīme, ko nomanām arī pie citiem universāliem ģēnijiem enciklopēdistiem.

Saprotams, Lomonosovs nezināja daudz no tā, ko uzzināja vēlāko paaudžu pētnieki, ko šodien zinām mēs. Vairums viņa atklājumu, patiesību sakot, ir tikai neskaidri minējumi, par dažu lietu viņam bija visai nepilnīgs vai pagreizs priekšstats. Absolūtās patiesības zinātnē nav; uzlabojoties mēriekārtām un eksperimentu tehnikai, arvien atklājas daudz jauna un negaidīta. Tomēr jābrīnās, cik ģeniāli Lomonosovs spējis paredzēt to, ko viņa laikā vēl nezināja neviens, to, pie kā oficiālā zinātne nonāca pēc gadu desmitiem vai gadu simta.

Grūti būtu atbildēt uz jautājumu, ko konkrēti
30 Lomonosovs atstājis mūsdienu dabaszinātnēm.

Pati šāda jautājuma nostādne būtu nepareiza. Zinātne jau sen atteikusies no Lomonosova konkrētajiem priekšstatiem šķīdumu, siltuma, gravitācijas, elektrības izpratnē. Svarīgs ir kas cits — svarīgs ir šo ideju svaigums un nozīmīgums viņās dienās. Lomonosova hipotētiskie modeļi sen novecojuši, bet savu vēsturisko nozīmību kā progresīvu ideju priekšvēstneši tie zaudējuši nav. Svarīga ir dziļu un būtībā pareizu ideju izteikšana — pirmām kārtām tas attiecināms uz atomistikas un nezūdamības principiem un fizikāli ķīmisko programmu. Ne konkrētais, 18. gadsimta naivajos priekšstatos ietvertais saturs, bet pasaules ainas reformācijas gars ir tas, ko mūsu dienās ņemam no Lomonosova. Cildināt Lomonosova modeļus šodien būtu ne vien anahronisms, bet arī pretruna ar viņa paša revolucionāro būtību.

Lomonosovs bija zinātnieks, pārbagāts plāniem un idejām. Tieši šī ideju pārbagātība un to straujā nomaiņa kavēja Lomonosovu, pacietīgi eksperimentējot, izstrādāt konkrētas problēmas, kaut arī viņš atstājis dažu labu ģeniālu eksperimenta nostādni. Lomonosovs vairāk tiecās pēc vispārinājumiem, ignorējot detaļas.

Saglabājusies Šūmahera rezolūcija uz Lomonosova lūguma piešķirt viņam laborantu: «Kaut arī profesoram Lomonosovam citu nodarbību bez ķīmijas nebūtu, viņam nepieciešams laborators — cilvēks, kas prastu apieties ar uguni, jo profesors pats to neprot un, teorijās vingrinādamies, tik drīz arī neiemācīsies. Ja viņam šāds cilvēks piešķirts netiks, tad viņš sabojās traukus par lielāku summu, nekā izmaksātu laboratora algošana.» Uzrakstījis to, Šūmahers droši vien nicīgi nosmīnēja. Patiesībā šī rezolūcija ir nabadzības apliecība pašam Šūmaheram. Laikmetā, kad darbojās Lomonosovs, pareizi domāt varbūt bija svarīgāk, nekā izdarīt miljonu nepārdomātu eksperimentu. Lomonosovs to saprata, un arī tas ir viņa dižums. «Kālab fizikā un ķīmijā izdarīti neskaitāmi eksperimenti? Kālab tik izciliem cilvēkiem ir bijis jāstrādā un jācieš dzīvē tik bīstami pārbaudījumi? Vai tādēļ vien, lai, savākuši kaudzē juku jukām dažādas lietas un matērijas, tie skatītos un brīnī-

tos par to daudzumu, nedomājot par to izvietojumu un kārtību?» Tā vaicāja Lomonosovs.

Lomonosovs pilnībā apzinājās savu vērtību un savu pārakumu allaž lika izmanīt citiem akadēmiķiem. «Ar savām mācībām, odām, publiskām runām un disertācijām es esmu pušķojis Jūsu akadēmiju visas pasaules priekšā divdesmit gadu,» viņš rakstīja Katrīnai II. Tālab arī viņš izpelnījās kolēģu naidu, bet šī pašapziņa viņam bija vajadzīga ne tik daudz sev, cik topošajai krievu zinātnei, kuras pārstāvis viņš bija. Viņš gribēja parādīt Pēterburgas importētajiem akadēmiķiem, kas būtībā bija viduvēji provinciāli, bet uzlūkoja sevi vai par pašiem gudrības mājokļiem, ka ir vienīgais Eiropas mēroga zinātnieks akadēmijā, kurš spēj veikt oriģinālus atklājumus, iedriekstas izsacīt jaunus, nedzirdētas domas.

Elizabetes laika Krievijā nebija cilvēku, kas spētu novērtēt Lomonosova zinātniskā ģēnija dziženumu. To saprata varbūt vienīgi Leonards Eilers, bet tas jau bija pārcēlies uz Berlīni un savu atzinību varēja izsacīt tikai iztālēm vēstulēs. Akadēmijas kančeļa un Šūmahers vērptin vērpa savu intrigu tīklu — ap Guliveru palaikam mēdz rosīties liliputi. Pat labvēļi Lomonosova zinātnisko darbu uzlūkoja par blakuslietu un mudināja viņu vairāk pievērsties dzejai un mozaīku mākslai (18. gs. dzejnieku vai humanitāras nozares pārstāvi taču vērtēja nesalīdzināmi augstāk nekā eksakto zinātņu pētnieku vai kaut kādu ķīmiķi).

«Kas attiecas uz manām nodarbībām fizikā un ķīmijā — lai es tās pavisam atmestu, tad nav ne vajadzības, nedz iespējas to darīt. Ikviens cilvēks prasa mieru pēc darba: šai nolūkā viņš atliek pie malas pamatdarbu, meklē, kur pavadīt laiku ar viesiem vai mājiniekiem, pie kārtīm, dambretes vai citiem laika kavēkļiem, bet citi izklaidējas ar tabakas dūmiem, no kā esmu jau sen atteicies, neatrodot šais laika kavēkļos nekā cita kā vien garlaicību. Liekas tomēr, ka arī man, lai gūtu mieru no darbiem, kurus es veicu sapulcēs, sacerot Krievzemes vēsturi un izkopjot krievu vārdu, būtu jāatvēr vēl pāris stundu dienā, lai es tās biljarda vietā varētu izlietot fizikas un ķīmijas eksperimentiem,

Pēterburgas Zinātņu akadēmija Lomonosova laikā.
G. Kačalova gravīra pēc I. Mahajeva zīmējuma.
1753. gads.

kas man derētu ne vien kā darbu pārmaiņa, izklaidēšanās vietā, bet arī kā izkustēšanās, zāļu vietā, un kas pie tam tēvzemei godu un labumu ne mazāku atnestu kā mana dzeja,» ar rūgtumu rakstīja Lomonosovs grāfam Suvalovam.

Katru jaunu teoriju sagaidīja ledaina klusuciešana vai augstprātīgas nievas, katru jaunu odu — trokšņainas uzslavas, visaugstākā labvēlība, naudas un muižas dāvinājumi, kas savā ziņā Lomonosovam tomēr glaimoja.

Neaizmirsīsim, ka zinātnieks nedzīvo vakuumā, ka sabiedrības neizpratne ir slogs pat visģeniālākajam un mērķtiecīgākajam no tiem, ka lielākā vai mazākā mērā viņš pakļaujas apkārtējam, — tad varbūt sapratisim, kāpēc Lomonosovs pameta savu ķīmijas laboratoriju, savu fizikālās ķīmijas programmu (kuras īstenošana varbūt būtu bijusi pats vērtīgākais, ko viņš spētu dot tīri zinātniskā

plāksnē), kāpēc viņa daudzie darbi neieraudzija dienas gaismu un nesasniedza laikabiedrus Rietumeiropā.

Par cēloņiem, kas atturējuši Lomonosovu no savu rezultātu publicēšanas, viņš pats pastāsta vēstulē L. Eileram: «Kaut gan es varētu publicēt visu korpuskulārās filozofijas sistēmu, tomēr bīstos, jo varētu rasties spriedums, ka es zinātņu pasaulei dodu pārsteidzīga prāta negatavu augli, izsakot daudzus jaunus uzskatus, kas lielākoties ir pretēji uzskatiem, ko pieņēmuši izcili vīri.»

Un tā iznāca, ka visu 19. gadsimtu Lomonosovu daudzinaja galvenokārt kā dzejnieku un izglītības celmlauzi Krievijā, tikai tā starp citu pieminot, ka viņš nodarbojies ar dabaszinātnēm (1869. gadā Francijā izdotajā F. Ēfera ķīmijas vēsturē, piemēram, pavisam garāmejojot kā kaut kas nenozīmīgs aizķerts «krievu ķīmiķis M. Lomonosovs, ko nevajadzētu sajaukt ar šāda paša vārda slavenu krievu dzejnieku» — «*qu' il ne faut pas confondre avec le célèbre poète de ce nom!*»). Krievu ķīmijas vēsturnieks Boriss Menšutkins bija pirmais, kas iedomājās noskaidrot, ko tad īsti Lomonosovs ķīmijas zinātnēs veicis, — pārtulkoja viņa aizmirstos latīņu valodā rakstītos traktātus un sameklēja Pēterburgas Zinātņu akadēmijas arhīvā apraktos rokrakstus. 1904. gadā iznāca Menšutkina grāmata «Lomonosovs kā fizikālķīmiķis», un pie zinātnes debesīm iedegās jauna, žilbinoši spoža zvaigzne.⁶

Ķīmijas vēsturnieks varētu prātot — varbūt visa ķīmijas attīstības gaita būtu vērsusies manāmi citāda, ja Lomonosova idejas būtu sasniegušas laikabiedrus, atradušas augsni, tikušas tālāk virzītas un attīstītas. Taču jāapdomā, ka Lomonosovs

⁶ J. Solovjova un Ņ. Ušakovas sameklētie fakti gan liek daļēji pārvērtēt šo viedokli, jo parāda, ka arī 19. gs. zināma krievu inteliģences daļa pazina un novērtēja Lomonosova dabaszinātniskos darbus. Arī F. Brīvzemnieks, kā tālāk redzēsim, akcentē šo Lomonosova darbības pusi. Taču pamatos tēze par B. Menšutkinu kā «Lomonosova atklājēju» nez vai noraidāma, ja ar to saprotam Lomonosova ideju pareizu izpratni un atzišanu starptautiskajā ķīmiķu pasaulē.

M. Lomonosova «cirkumpolārā karte» (1762.—1763. g.), kurā iezīmēts Ziemeļu Ledus jūras ceļš.

nāca klajā ar drosmīgām idejām par ķīmisko parādību fizikālo būtību laikmetā, kad ne ķīmija, ne fizika faktiski vēl nebija tām gatavas. Ķīmijai vēl bija jāizstaigā gari ceļi, jāuzkrāj daudz faktu, lai pēc gadsimta likumsakarīgi atgrieztos pie Lomonosova izvirzīto problēmu risināšanas ar jauniem priekšnoteikumiem un jaunām eksperimentālām iespējām. Lomonosova atomistikai trūka konkrētas bāzes ķīmijā, jo toreiz nebija zināms pat visvienkāršāko vielu, piemēram, ūdens, molekulu sastāvs. Zinātnisko teoriju uzdevums nav vispārēju ainu uzburšana, bet gan konkrētu parādību izskaidrošana un paredzēšana. Idejām jāizaug no konkrētu eksperimentu datiem un jābūt vērstām atpakaļ uz eksperimentu — paredzēt, izvērtēt un

M. Lomonosova kaps
Ņevas Aleksandra klostera kapsētā Ļeņingradā.

izskaidrot katram gadījumam, katram objektam, nevis aptuveni, vispār — tāds ir eksakto zinātņu mērķis. Pārāk grandiozu, kaut arī principā pareizu ideju izvirzīšana reizēm slēpj sevī nerealizējamību laikmeta trūcīgo iespēju dēļ, un tas ir bijis ne viena vien ģēnija traģēdijas cēlonis.

No laikmeta viedokļa ķīmiķa Lomonosova mūžs būtu dēvējams par traģēdiju, kā to darīja arī zinātnieks pats, uz nāves gultas sakot savam kolē-

ģim elokvences akadēmiķim J. Stēlinam: «Draugs, redzu, ka man jāmirst, un es noskatos uz nāvi vienaldzīgi: nožēloju vienīgi to, ko neesmu paguvis izdarīt tēvzemes, zinātnes un mūsu akadēmijas slavas labā. Ar nožēlu redzu, ka manas labās ieceres visas izzudīs līdz ar mani.» Bet troņmantnieks — vēlākais ķeizars Pāvils I sakarā ar Lomonosova nāvi bija atļāvies izsacīties: «Ko tur duraku žēlot, viņš jau tikai kroņa mantu putinājis un nekā nav padarījis.»

No vēstures viedokļa ķīmiķa Lomonosova tragēdijas izskaņa ir optimistiska — viņa mūžs bija nākotnē piepildītu paredzējumu mūžs. Un mēs jau pašā sākumā sacijām, ka vēstures spriedums ir taisnīgāks par laikmeta vērtējumiem.

Lomonosovu nedrīkstam vērtēt vienīgi kā fizikālķīmiķi, neievērojot visu pārējo. Kā pirmais krievu zinātnieks viņš nevarēja izvēlēties šauru taku zinātnē un iet pa to taisni kā uz klajumiņu meža vidū. Viņa sūtība bija skart plašumus, aptvert neaptveramo. Tieši tāpēc Lomonosova spēks nav tik daudz konkrētos zinātņu atklājumos (kā Ņūtonam vai Galilejam), cik universalitātē. Viņš nenobeidza — viņš aizsāka. Viņš nedeva pierādījumus, viņš deva nojautas. Sādu zinātnieka tipu varam apzīmēt par vizionāro. Tas ir starposms starp antīkā domātāja pirmatnēji skaidro skatienu un mūsdienu eksperimentatora sarežģītajiem dabas taujājumiem.

Kā cilvēks Lomonosovs bija ļoti spilgta individualitāte, tuva rada renesanses laika vitālajiem un pilnasinīgajiem vīriem, kam patiešām nekas cilvēcis nav palicis svešs, kuru mūži pagājuši nemierīgi un kuru rīcība sātīgajiem un prātīgajiem laikabiedriem dažbrīd nepavisam nebūs likusies pareiza. Par Lomonosova rakstura īpašībām ļausim runāt Puškinam:

«Visur viņš bija viens un tas pats: mājās, kur visi no viņa drebēja; pilīs, kur viņš plēsa pāžus aiz ausīm; akadēmijā, kur viņa klātienē neviens neuzdrīkstējās ne iepīkstēties... Dzimis zemā kārtā, viņš nedomāja paaugstināt sevi ar nekautību vai uzbāzīgu familiaritāti. Toties sevi viņš

NOVI
COMMENTARII
ACADEMIAE SCIENTIARVM
IMPERIALIS
PETROPOLITANAE

T. M. I.

ANNO MDCCCLXVII. et MDCCCLXVIII.

PETROPOLI
TYPE ACADEMIAE SCIENTIARVM
IMPERIALIS

Pēterburgas Zinātņu
akadēmijas žurnāla
«Novi Commentarii»
1. sējuma (1750. g.)
titullapa. Šajā sējumā
publicēti vairāki
M. Lomonosova
zinātniskie raksti.

prata aizstāvēt un ne par ko nebēdāja, ja tika skarts viņa gods vai viņa loloto ideju uzvara.»

Patiešām, arī akadēmiķa kamzoli un augstmaņa parūkā nav pārstājis dzīvot spēcīgais, drosmīgais un spītīgais zvejnieka dēls. Viņš ļoti milējis savus novadniekus — tālo ziemeļu ļaudis. Kād tie iebraukuši galvaspilsētā ar mencām vai reņģēm, tiem allaž bijis klāts ozola galds uz Lomonosova mājas lieveņa un zinātnieks ar jautrajiem viesiem dzīrojis līdz vēlai naktij. Par Lomonosova fizisko spēku liecību sniedz Štēlina atstāstītais gadījums no tiem laikiem, kad Lomonosovs jau sen bija akadēmiķis un nopelniem bagāts zinātņu vīrs:

«Kādā jaukā rudens vakarā viņš vienatnē aizstaigāja pa Vasilija salas Lielo prospektu līdz jūrai. Atceļā, kad metās jau krēsla un viņš gāja cauri mežam pa izcirsto prospekta stīgu, no krūmiem pēkšņi izlēca trīs matroži un šim uzbruka. Tuvumā nebija ne dvēseles. Viņš ar vislielāko drosmi aizstāvējās pret šiem trim laupītājiem. Vienam iesita tā, ka tas ne tikai nespēja piecelties, bet labu brīdi nenāca pie samaņas; otram tā, ka tas asiņainu seju laidās krūmos, cik jaudas; bet ar trešo jau vairs nebija grūti tikt galā; viņš to pagāza (kamēr pirmais atguvies iebēga mežā) un, turot to zem kājas, draudēja tūdaļ nosist, ja tas

neatklāšot, kā saucot abus pārējos razbainiekus un ko šie esot gribējuši viņam nodarīt. Tas atziņies, ka viņu gribējuši tikai aplaupīt un pēc tam palaist.

— Ak šitā, nelieti, — iesaucās Lomonosovs, — nu tad es aplaupīšu tevi pašu. — Un zaglim tūdaļ bija jānovelk jaka, audekla kamzolis un bikses un tas viss jāsasien ar paša jostu sainī. Tad Lomonosovs vēl iesita pusplikajam matrozim pa kājām, tā ka tas nokrita un tikko varēja kustēties, bet pats, uzlicis uz pleca saini, gāja mājup ar savām trofejām kā izcīnītu mantu.»

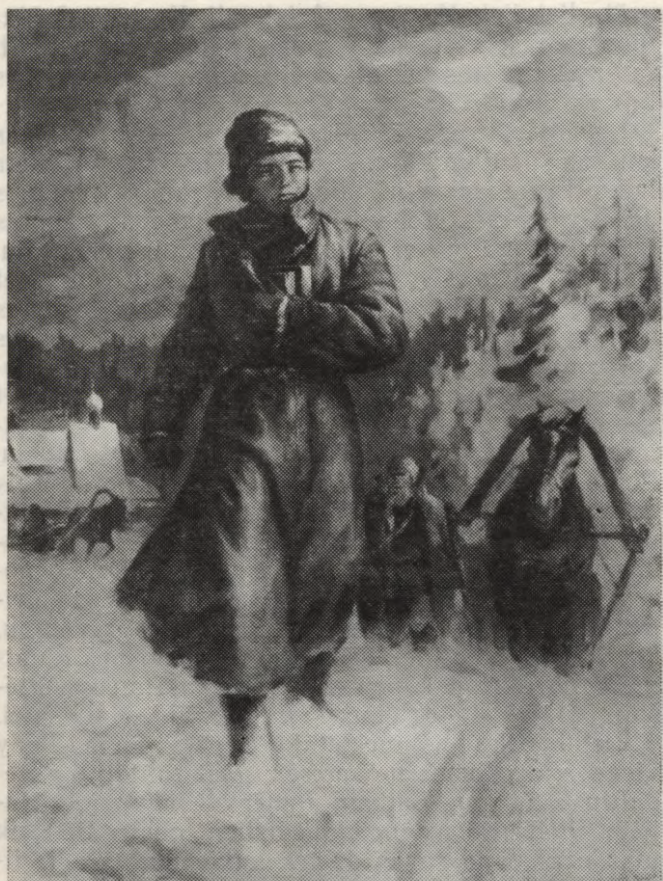
Aizrāvis darbā, Lomonosovs no sava dārza palaiķam nav izgājis nedēļām (viņš milējis strādāt dārza lapenē, svaigā gaisā). Savācis ap sevi papīru un grāmatu gubas, viņš piemirsis gan ēšanu, gan dzeršanu, ieturoties vienīgi ar aukstu alu un piekožot pa sviestmaizes rikai. Mūža nogalē gan zinātnieks esot kļuvis visai izklaidīgs: spalvas vietā licis aiz auss karoti vai, strebļot kāpostus, slaucījies parūkā, ko ēdamajās reizēs noņēmis no galvas. Pārliedzīgā koncentrācija, kas devusi vielu daudzajām anekdotēm par profesoriem, likusi sevi manīt arī šai gadījumā.

Stēlina un citu laikabiedru sarakstītajās Lomonosova biogrāfijās izceltas arī zinātnieka telepātiskās spējas, kas izpaudušās, piemēram, viņa tēva nāves gadījumā. Atceļā no Vācijas Lomonosovs sapnī esot pēkšņi ieraudzījis savu tēvu, izmestu beigtu no avarējušas laivas kādā Baltās jūras bezvārda salā, pie kuras reiz viņi jau bijuši vētras piedzīti. Atgriezies Pēterburgā, no iebraucējiem tirgoņiem viņš uzzinājis, ka tēvs pērnajā rudenī devies uz zveju un neesot atgriezies. Kad Mihailo sīki aprakstījis vientuļo salu un lūdzis zvejniekus tur sameklēt tēva liķi, tie patiešām tur atraduši Vasiliju Lomonosovu, kas tad apbedīts turpat zem liela akmens. Šis fakts, pats par sevi interesants arī mūsdienu psihisko fenomenu pētniekiem (to analizē profesors L. Vasiljevs savā pazīstamajā grāmatā «Cilvēka psihes noslēpumi», Rīga, 1966), tomēr nebūtu saistāms ar Lomonosova zinātnisko gaišredzību, kas ir pavisam citas kārtas parādība.

Šīs nedaudzās liecības gan nespēj dot necik pilnīgu priekšstatu par Lomonosova sarežģīto raksturu. Vispār jāsaka, ka laikabiedru atstātais materiāls Lomonosova psiholoģijas izpratnei un atveidošanai ir samērā trūcīgs, bet vēlāko laiku biogrāfi devuši bieži vien traucējošus uzslāņojumus. Viens gan ir skaidrs, ka Lomonosova neatlaidība zināšanu iegūšanā, ģeniāli plašais redzesloks, racionālistiskā pasaules izpratne, principialitāte savu ideju aizstāvēšanā, kvēlais patriotisms, demokrātisms, lietu būtības izziņas kāre allaž piešāstīs viņam cilvēku simpātijas.

Varbūt vajadzētu izcelt vēl vienu momentu. Lomonosovu sauc par pirmo krievu zinātnieku. Par tādu viņš uzskatāms ne tikai tāpēc, ka bijis pirmais krievu cilvēks, kas iespējis jo dziļi pievērsties dabaszinātnēm. Daudz svarīgāk ir tas, ka Lomonosovs nācis ne no sabiedrības augšējiem slāņiem, ne no muižniekiem, ne no galvaspilsētas aristokrātu, ierēdņu vai tirgoņu aprindām, bet no pašām krievu tautas dzīlēm. Viņš it kā pavēstīja pasaulei tās intelektuālās iespējas, kādas snauž milzu plašumos no Baltijas jūras līdz Japāņu jūrai un kuras spētu pamodināt labvēlīgāki sociālie apstākļi. Lomonosova gribasspēks un neatlaidība, vispār viss viņa dzīves ceļš bija paraugs daudzām vēlākajām krievu censoņu paaudzēm, raznočinciem un «ķēkšu bērniem».

Tāds viņš pa daļai ir bijis arī latviešu tautai, kuru ar Lomonosovu 1874. gadā pirmais iepazīstināja Fricis Brīvzemnieks. Latviešu censoņi, kas šai laikā jo lielā skaitā tiecās pēc izglītības un pašu spēkiem lauza ceļu dzīvē, uztvēra Lomonosovu kā spilgtu neatlaidības un zinātkāres piemēru. Brīvzemnieka grāmatīņa, dzīvā un ļoti pacilātā valodā sarakstīta, veikli saistīja Lomonosova mūža apstākļus ar toreizējo situāciju, ar latviešu kultūras un izglītības veidošanu; Lomonosova dzīve bija paraugs jaunlatviešu ideologu mudinājumos tautiešiem censties pēc sabiedriskā stāvokļa un gara gaismas. Tieši tāpēc Lomonosova vārds pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī Latvijā bija kļuvis populārs un ietekmējis daudzu tālaika redzamu darbinieku personības veidošanos. Fak-

Mihailo ceļā uz Maskavu.
M. Lomonosova novadnieka
N. Kisjakova glezna. 1948. g.

tiski tikai Lomonosova personā latviešu tauta pirmo reizi tik tieši iepazīnās ar krievu kultūras spēku, plašumu un demokrātismu.

Lomonosova bagātā personība, bez šaubām, spēja rosināt, rādīt paraugu tautām un paaudzēm. Bet atdarināma tā nebija — kā jebkurš ģēnijs Lomonosovs bija vienreizīgs. Un pats viņš saviem sekotājiem par visām lietām bija vēlējis: «Paši savu

prātu lietojiet. Mani par Aristoteli, Kartēziju⁷, Ņūtonu neturiet. Bet, ja jūs man viņu vārdu dosiet, tad zināt, ka jūs būsiet kalpi un mana slava aizies līdz ar jūsējo.»

Lomonosovs savā laikā nekļuva par fizikālās ķīmijas nodibinātāju. Šo iespēju viņam liedza laikmeta ietvari, viņš bija vienīgi jaunās zinātnes priekšvēstnesis. Bet viņš kļuva par savas dzimtās tautas garīgās dzīves atmodinātāju un rosinātāju. Kādreiz abas šīs darbības puses šķita mazliet nesaderīgas, viena otru traucējošas; ir lasāmas nožēlas, kāpēc Lomonosovs neesot koncentrējis savus spēkus vienīgi konkrētajās zinātnēs. «Lomonosovam — ķīmiķim bija daudz ienaidnieku, bet vislielākais no tiem bija Lomonosovs — dzejnieks,» 20. gadsimta sākumā rakstīja, piemēram, Pauls Valdēns. Šodien, kad krievu tautas radošais gars spilgti atraisījies eksaktajās un dabaszinātnēs, vairāk nekā jebkad mums jāatzīst, ka Lomonosovs zinātnieks harmoniski papildina Lomonosovu — kultūras celmlauzi un dzejnieku. Ja gribam, varam šai faktā saskatīt zināmu pravietību, un tā nebūt nav nejaušība, ka Lomonosova zinātnieka nopelnu pakāpeniska izzināšana un novērtēšana ir gājusi līdztekus krievu zinātnes augsmei.

Lielo patiesības meklētāju mūži palaiķam nav viegli, viņu domas ne katreiz gūst tūlītēju un nedalītu atzīšanu. Laikam tomēr neviens no dižajiem zinātniekiem enciklopēdistiem nebūs ticis tik maz uzklausīts savas dzīves laikā un tik plaši cildināts pēc nāves kā Lomonosovs. Šodien Lomonosova darbi un personības iezīmes ir sīki analizētas un popularizētas. Viņa vārds piešķirts Maskavas Valsts universitātei (1940. g.), to nes sādžas un kuģi, salas un kalni (pat leduskalni), zinātniskas prēmijas un ielas, Maskavas Ķīmijas un tehnoloģijas institūts, skolas un pilsēta (par Lomonosovu saucas Ļeņingradas piepilsēta — bijusī Oranienbauma, kuras tuvumā zinātnieks kādreiz dibinājis savu mozaīku fabriku). Tas pauž mūsu lielo cieņu

⁷ Kartēzijs — latinizēta franču filozofa F. Dekarta uzvārda forma.

M. Lomonosova pieminēklis
pie Maskavas Valsts universitātes galvenās ēkas.
Tēlnieks N. Tomskis, 1953. g.

un pateicību dižajam priekštecim, tomēr neaizmirsīsim, ka ne viss viņa mantojumā ir laikmetisks, absolutizējams un kanonizējams.

Uztversim Lomonosovu ne kā svētbildi, bet kā ģeniālu cilvēku, apveltītu ar izcilu drosmi, prātu un intuīciju, un reizē arī kā sava laika bērnu, ko ierobežoja tālaika priekšstati un pat aizsprie-

dumi. Viņš domāja par cilvēci, bet darbojās, pirmām kārtām, savas nācijas labā, lai redzētu tās augšupeju, — cilvēces augšupeja jau nav domājama bez atsevišķu nāciju progresa. Lomonosovs pieder pie tiem ģēnijiem, kas ieauguši ne abstraktā cilvēcē, bet savā tautā, un tur guvuši nezūdošu piemiņu.

Kad padomju automātiskā starpplanētu stacija «Luna-3» Zemes iemītniekiem 1959. gadā atnesa Mēness otrās puses attēlu, kādu apvidu uz šīs otrās, tālskatiem nesaredzamās un cilvēku nesasnigtās puses nosauca Lomonosova vārdā. Šis ir vēl viens cieņas apliecinājums, bet reizē arī zīmīgs Mihaila Lomonosova zinātniskās darbības vērtējums: viņa mūža darbs jau būtībā bija lietu un parādību neredzamo, tiešiem pētījumiem vēl nepieejamo pušu skatīšana. Nākošajām audzēm viņš atstāja novēlējumu — sasniegt un iekarot šos tālos krastus.

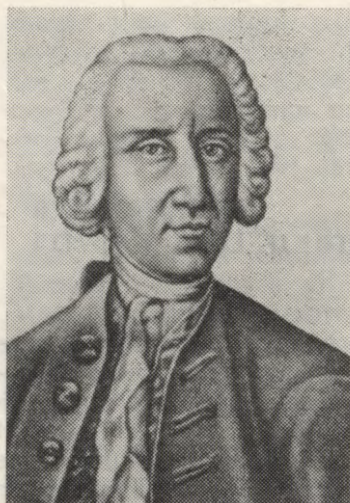

LOMONOSOVA TREJI LOKI LATVIJĀ

Vēsturē nebūs daudz piemēru, kur lielas tautas kultūras attīstības veselu posmu tādā mērā personificētu viens cilvēks, kas turklāt izvirzījies tik negaidīti (tukšā vēstures posmā) un spējis tvert tik plašu problēmu loku, kā to veicis Lomonosovs Krievijā. Bet, lai cik cieša bijusi Lomonosova saikne ar savu tautu, viņa darbība nav ierobežojusies ar nacionālajiem ietvariem vien. Jau pats fakts, ka Lomonosovs ir bijis ne tikai apgaismotājs, bet arī oriģinālām idejām pārbagāts dabas pētnieks, liek mums meklēt viņa sakarus ar cit-tautu zinātniekiem un ar citu tautu intelektuālo kultūru vispār. Viens no šādu pētījumu aspektiem varētu būt — kādas pēdas Lomonosova personība ir atstājusi to novadu un tautu kultūrā, kuras pagātnē bijušas saistītas ar Krievijas impēriju?

Tādēļ še mēģināsim aplūkot Lomonosovu saistībā ar Latvijas kultūras vēsturi, apcerēsīm dažas vēsturiskas paralēles, citēsīm dažu ievērojamu Latvijas zinātnieku un kultūras darbinieku spriedumus par viņu. Tāda pieeja ļautu gan atsegt krievu kultūras ietekmi Latvijā, gan arī parādīt Baltijas lomu Krievijas un Vācijas kultūras sakaros. Dažādos laikmetos un dažādos kultūras slāņos Lomonosova personība ir uztverta visai atšķirīgi. Tādējādi dažādu aprindu attieksme pret Lomonosovu itin zīmīgi raksturo visādus strāvojumus Latvijas kultūras dzīvē.

Cik mums zināms, Latvijā Lomonosovs nekad nav uzturējies. Taču tieši sakari ar šo zemi un tās ļaudīm viņam ir bijuši. Lomonosova studiju biedri Marburgas Universitātē no 1736. līdz 1739. gadam ir bijuši Alūksnes muižnieks Oto Fiting-

M. Lomonosova draugs —
fizikis akadēmiķis
G. V. Rihmanis
no Baltijas.

hofs (pirmā Rīgas teātra dibinātājs un vēlākais Medicīnas kolēģijas prezidents Pēterburgā) un Aleksandrs Esens no Naukšēniem. Tuva draudzība Lomonosovu saistījusi ar 18. gadsimta ievērojamo fiziķi Georgu Vilhelmu Rihmani, to pašu, kuru zinātniskā eksperimenta laikā nospēris zibens. Ķaut arī Rihmanis nav cēlies tieši no Latvijas, taču no Vidzemes igauņu daļas gan — un tur, Pērnāvā, nākamais zinātnieks aizvadījis bērnību.

Kad Lomonosovs pēc ārzemju ceļojuma atgriezies Pēterburgā, viens no viņa pirmajiem uzdevumiem bijis Suntažu prāvesta Salomona Guberta sacerētās grāmatas «*Stratagema oeconomicum*» («Vidzemes saimniekošanas grāmata») tulkošana ķeizarienes Elizabetes personīgā sekretāra I. Čerkasova vajadzībām. Šis tolaik visai populārās praktiskās enciklopēdijas īstais autors ir 17. gadsimta sākuma Rīgas ārsts un astrologs Zaharijs Stopijs (no viņa uzvārda nācis Stopiņu nosaukums Rīgas pievārtē), taču Stopija rokraksts «*Liefländische Oeconomia*» sava milzu apjoma dēļ nekad nav ieraudzījis dienas gaismu, bet cirkulējis vienīgi norakstos. Šo materiālu vēlāk izmantojis S. Guberts, 1645. gadā izdodot savu grāmatu, kas pieredzējusi vairākus atkārtotus izdevumus. Tajā

apcerēti zemnieku darbi, sākot ar lopu un putnu kopšanu, biškopību, meteoroloģiskiem vērojumiem un tamlīdzīgām noderīgām ziņām par racionālu lauksaimniecību un beidzot ar blakšu iznīdēšanu. Nav brīnums, ka grāmata izraisījusi dzīvu interesi tālaika krievu augstmaņos. Lomonosovs to tulkojis 1747. gadā no 1688. gada izdevuma (par to sk. atsevišķu rakstu šai grāmatā).

Tajā pašā laikā Lomonosovs saņēma arī nelielu uzdevumu, kas bija saistīts ar Vidzemes pērļu labvērtības noteikšanu. Visi atceramies Poruka «Pērļu zvejnieku», pa ausu galam esam dzirdējuši par pērļu zveju Vidzemes upēs — visintensīvāka tā bijusi 17. gadsimtā un 18. gadsimta sākumā. Pērļu upes bijušas Gauja, Salaca, Pērļupe, Vaidava, Mustjegi, pēc tam pērles pamazām izskautas vai izzudušas un 18. gadsimta beigās bijušas atrodamas reti. 1745. gadā Pēterburgas Senāts nosūtīja uz Zinātņu akadēmiju slēdzienam Livonijā, Tērbatas apriņķī, iegūtās pērles. Lomonosovs tās novērtēja visai atzinīgi, uzskatīdams par līdzvērtīgām Bohēmijas pērlēm, un deva sava veida instrukciju par pērles gatavības noteikšanu pērlēnē. Attiecīgās Lomonosova piezīmes ir publicētas viņa Pilnos kopotos rakstos (1954) un komentētas. Citēsim šē tikai pāris fragmentu:

«No Valdošā senāta Zinātņu akadēmijai piesūtītās divas Vidzemes pērles ir visai līdzīgas Bohēmijas pērlēm, jo tās ir lielākas nekā Austrumu pērles, kuras krāsā vairāk sudrabam līdzīgas. Kā pērlenes zvejo un kad tajās pērles nobriest, tas redzams no sekojošām ziņām... Tās atveras skaidrā laikā, īpaši rīta rasā, kad var ievērot, ka dzīvnieciņš, kas pērlēnē sēž, tur pērli mutē un rotaļājas ar to. Istā pazīme, ka pērle gatava, ir tā, ka uz pērlenes no ārpusē ir bedrīte, itin kā ar pirkstu iespiesta. Šīs pazīmes parasti redzamas uz trīs gadus vecām pērlēnēm un tādēļ trīs gadus pēc pirmās zvejas uzsāk nākamo, ko veic sekojošā kārtā. Tie, kas pērles zvejo, staigā pa ūdeni zvejnieku zābakos, ļoti augstiem stulmiem, un pērlenes no ūdens izņem, un, uz kurām minētās pazīmes ierauga, tās uzmanīgi atver ar nazi, lai dzīvniekam, kas pērlēnē sēž, nenodarītu ļaunu un tā, izņemusi pērli, pērleņi atkal laiž atpakaļ ūdenī. Jo novērots, ka pērleņe īsā laikā atkal būs kārtībā un kopā ar citām

ieraksies smiltīs. Bet, ja ievērots, ka dzīvniekam nodarīts ļaunums, tad pērļeni noliek sānis... Gatavām pērļēm vāciņi balti, negatavām — zili. Zvejo maija, jūnija un jūlija mēnešos.»

Jādomā, ka Lomonosova instrukcija tikusi izmantota, jo tās noraksti glabājas ne tikai Zinātņu akadēmijas arhīvā, bet arī vairāku citu tādu Krievijas iestāžu lietās, kuru uzdevums bijis gādāt par dabas bagātību izmantošanu.

Lomonosovs interesējies arī par latviešu valodu, par to liecina pirms nedaudz gadiem negaidīti Helsinku Universitātē atrastā Lomonosova personīgā bibliotēka. Lomonosova grāmatu vidū atrodama Kurzemes superintendenta Heinriha Ādolfiņa sastādītā grāmata «*Kurze Anleitung zur lettischen Sprache*» (1685), kuru Lomonosovs izraibinājis ar pašrocīgām piezīmēm uz malām. Tās norāda, ka Lomonosovs domājis par latviešu un krievu valodas radniecību, gan rakstot «Собрание речей разных языков, между собою сходных», gan arī veidojot savu hipotēzi par varjagu jeb rusu slāvisko izcelsmi.

Piezīmēsim, ka diskusijā ar akadēmiķi G. F. Milleru par krievu tautas izcelsmi Lomonosovs 1749. gadā izsacījis domu, ka varjagi — rusi varētu būt bijuši senprūši, t. i., baltu cilmes. Šī hipotēze gan neattaisnojās, taču mūsdienās Lomonosova minējums spēj atkal piesaistīt uzmanību sakarā ar pēdējo gadu desmitu diskusijām par indoeiropiešu ģenēzi.

Gan savā «Senās Krievzemes vēsturē», gan piezīmēs par Millera disertāciju M. Lomonosovs vairākkārt pieminējis senos prūšus, viņu svētvieta Romovi, viņu teiksmaino Videvītu, viņu dievu Pēr-kunu, viscaur cenzdamies uzsvērt šīs tautas radniecību, pat identitāti ar «rusiem». «Jau pats prūšu jeb *porusu* (*Borussi*) vārds liecina, ka prūši dzīvojuši pie *rusiem* vai rusu tuvumā,» raksta Lomonosovs, meklējot krievu tautas senčus Baltijas (Varjagu) jūras dienvidaustrumu krastā un oponējot hipotēzei par Rjurika ierašanos no Skandināvijas. Latviešus viņš sauc par «letiem», atsevišķi runā par kurzemniekiem, uzskata tos abus par senprūšu atliekām. Pāris citātu: «Ap to vietu,

Perfecimus & Plusquam. Imperis.
Futurum. Imperis.

Spert / mit dem Fuß aufschlagen.

Spert / wie Lert.

Vehtkons wianu nospehee /
Der Donner erschlug Ihu:

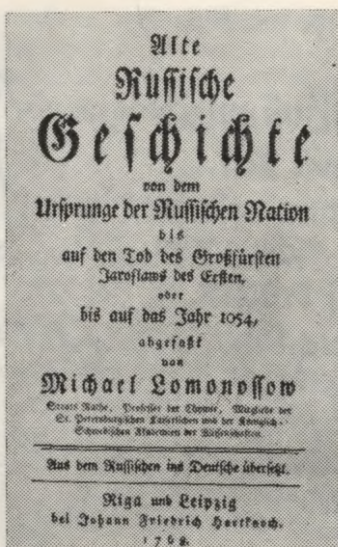
Speest / drücken.

Präsens.	Speeschu	speescham /
	speedi /	speeschat /
	speesch.	speesch.
Imperf.	Speeduw	speedam /
	speedi /	speedat /

M. Lomonosova marginālījas
uz H. Ādolfija latviešu gramatikas eksemplāra.
Sajās marginālījās viņš atzīmē vārdu radniecību,
piemēram, salīdzina latviešu vārdu *pērkons*
ar senslāvu dievību *Перун*.

kur mituši varjagi — rusi, vēl tagad kurzemnieki
runā slāvu cilmes valodu, un tas pierāda, ka viņi
ir varjagu — rusu palieka.»⁸ Un: «.. Uz Prūsiju
pārcēlās dzīvot daudz romiešu, kas izklīda pa
Prūsiju, Lietuvu un Zemaitiju. Slavenās vietas,
kur pielūdza elkus, pēc savas tēvijas nosauca par
Romovēm. Un nepavisam nav brīnums, ka seno

⁸ Citāti pēc grāmatas: Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. М.—Л., 1952, т. 6, с. 30, 34, 210. M. Lomonosova un G. F. Millera diskusijas gaita, tāpat kā Lomonosova domas par latviešu izcelsmi un valodu, to pieredību it kā slāvu grupai iztirzātas šīs grāmatas autora referātā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas svinīgajā sēdē 1986. gada 13. novembrī (Latv. PSR ZA Vēstis, 1986, № 12, 14.—24. lpp.) un rakstā «M. Lomonosovs par Latviju» (Cīņa, 1986, 13. novembrī). Sajos rakstos minēti arī citi Lomonosova sakaru aspekti ar Latviju, kuri šajā grāmatā palikuši neaplūkoti, piemēram, Lomonosova piezīmes, kas skar Voltēra izteikumus par Vidzemi, Lomonosova ieceres Rīgas ikonogrāfijā, viņa domas par dzintara izcelsmi u. c.

M. Lomonosova grāmatas
«Древняя Российская
история от начала
российского народа
до кончины Великого
князя Ярослава Первого
или до 1054 года»
tulkojuma vācu valodā
titullapa. Pirmizdevums
krievu valodā Pēterburgā
1766. gadā, tulkojums
vācu valodā
J. F. Hartknoha apgādā
Rīgā un Leipciģā
1768. gadā.

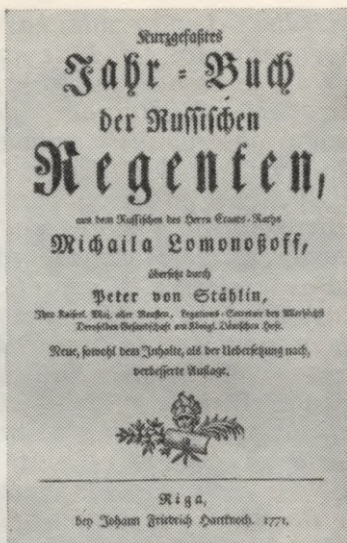
prūšu valodas atliekās, ko vēl lieto dažos prūšu ciemos, kā arī Kurzemē, Zemaitijā un Lietuvā, daudz latīņu vārdu, ar kuriem gotu ietekmes no saskares ar normāņiem un lībju no kaimiņiem pašreizējā runā daudz izmaiņu darījušas.» Lūk, kāpēc Lomonosovam bijusi jāstudē Ādolfija vārdnīca! Kaut arī Lomonosova spriedumi šodien šķietas panaivi, intuitīvi viņš nojautis šo to no mūsdienu valodniecības atziņām.

Leņingrada, 1972. gada 12. janvārī

Traka, tomēr lieliska diena. Viss kā sapnī. Spalgā salā iebraucu Leņingradā lasīt lekciju Mendelejeva trešdienā. Uztraucos, baiļojos, vai tādā aukstumā sanāks cilvēki, vai patiks, vai tēma par polarogrāfiju piemērota šim zinātnes «kamer-vakaram» — Mendelejeva kabinetā var sanākt tikai 20—30 cilvēku, toties pārsprīež (vai vismaz cenšas pārsprīest) būtiskus jautājumus, dzerot tēju pie Medelejeva galda.

50 Nervu sasprindzi mazinot, pirms lekcijas ieeju atpūsties Lomonosova muzejā, kas atrodas pavi-

- M. Lomonosova grāmatas
 «Краткий Российский
 летописец, с
 родословием»
 tulkojuma vācu valodā
 titullapa. Pirmizdevums
 krievu valodā Pēterburgā
 1760. gadā, tulkojums
 vācu valodā.
 J. F. Hartknoha apgādā
 Rīgā 1771. gadā.

sam netālu no Mendelejeva muzeja, vecajā Kunst-
 kameras ēkā, tajā pašā senajā Pēterburgas Zi-
 nātņu akadēmijas ēkā, kuras grafisko atveidu
 PSRS Zinātņu akadēmija un tās izdevniecība
 «Nauka» joprojām izmanto par savu simbolu. Kā
 Mendelejeva, tā Lomonosova darbības arēna ir
 bijusi Vasilija sala, kur viss iesniedzas Pētera
 Lielā laikā. Gan viņa dibinātā Kunstkamera
 (tagadējais Pētera Lielā Antropoloģijas un etno-
 grāfijas muzejs), gan 1947. gadā dibinātais Lomo-
 nosova muzejs — abi pašreiz atrodas šajā vēstu-
 riskajā celtnē — abi stāsta par Pētera jaun-
 ievēdumu un Pēterburgas nozīmi Krievijas zināt-
 nes tapšanā. Pētera muzejā apskatāma izdzimtenņu
 un citu unikumu kolekcija, ko viņš atpircis no
 holandiešu anatoma Reiša. Tur ir arī Pētera Lielā
 pašrocīgi rautie zobi, viņa milzu zābaki, dažādi
 retumi, kas liecina par pilsētas dibinātāja neaptve-
 ramo interešu loku un temperamentu.

Lomonosova muzejs pēc Kunstkameras šķiet
 mazāk iespaidīgs — tajā pārāk maz dižo vilcienu,
 pārāk daudz detaļu, kaut arī ļoti interesantu: de-
 taļu pārbagātība muzejā bieži vien traucē. Toties
 gandarījumu dod tas, ka šī būtībā ir vienīgā ēka

mūsdienu *Ļeņingradā*, kas tieši saistīta ar *Lomonosovu*, kur viņš strādājis gandrīz 25 gadus, — visu pārējo laiku nav saudzējis. *Lomonosova* dienās te atradusies *Zinātņu akadēmijas bibliotēka, Kunstkamera, observatorija, minerālu kabinets, anatomiskais teātris*. Vai tikai te *Lomonosovs* nav novērojis *Venēras* pāriešanu pāri *Saules* diskam (atklājot atmosfēru ap *Venēru*), vai te viņš nav tulkojis «*Vidzemes saimniekošanas grāmatu*» un pētījis *Livonijas pērles*? Cik noprotams, šajā ēkā notikušas tās vētrainās *Zinātņu akadēmijas sēdes*, kurās *Lomonosovs* cinījies (un arī kāvies) ar «*krievu zinātnes nelabvēļiem*». Pati iespaidīgākā man likās apaļā «*Cirkuļu zāle*» — akadēmijā tās darbības sākumā. Tajā pie sienas atrodas *Lomonosova* darinātais *Pētera Lielā* portrets mozaikas tehnikā.

Pētera I un Ļeņina pilsēta, majestātiskā pilsēta, kur nedrīkstētu domāt sīkas domas, kur pati vide liek meklēt dziļas līnijas, šī pilsēta ir bijusi arī krievu zinātnes šūpulis, te sākusi veidoties un divus gadsimtus kāpusi augšup (gan dažkārt pa likumotiem ceļiem!) *Zinātņu akadēmija*. Kas gan pateiks, cik daudz *Pēterburga* devusi *Lomonosovam*, vai bez *Pētera* pārveidojumiem un *Pēterburgas* tāds *Lomonosovs* vispār būtu bijis? Pēc *Lomonosova* nāca *Mendeļejevs*, tad *Pavlovs* un *Vernadskis*, nāca visa klasiskā krievu zinātne, kas koncentrējās galvenokārt *Ļeņingradā*, bet pēc tam to nomainīja *Maskava* ar *Kurčatova*, *Koroļova* un *Keldiša* paaudzi. Vai *Ļeņingrada* atgrieziesies lielajā zinātnē?

Izpildot ķeizarienes *Elizabetes* izteikto vēlējumu redzēt *Lomonosova* uzrakstītu *Krievijas* vēsturi, zinātnieks sāka sistemātiski pētīt šo nozari, bet viņa sacerētā «*Senā Krievzemes vēsture no Krievu tautas sākuma līdz lielkņaza Jaroslava Pirmā nāvei jeb līdz 1054. gadam*» ieraudzīja dienas gaismu tikai pēc *Lomonosova* nāves, 1766. gadā. Šīs grāmatas vācu tulkojums divus gadus vēlāk, 1768. gadā, iznāca Rīgā, slavenās *J. F. Hartknoha* izdevniecības apgādā, *Pēterburgas Zinātņu akadēmijas bibliotēkā* *L. Bakmeistersa* tulkots.

M. Lomonosova darbnīcā darinātās mozaikas
«Poltavas batālija» (1763.—1764. g.)
fragments ar Pēteri Lielo centrā.

Bez «Senās Krievzemes vēstures..» Rīgā Hartknoha apgādā 1771. gadā iznāca arī cita M. Lomonosova vēsturiska rakstura sacerējuma vācu tulkojums («*Kurzgefasstes Jahrbuch der Russischen Regenten, aus dem Russischen des Herrn Staats-Raths Michaila Lomonossoff, übersetzt durch Peter von Staehlin*»), turklāt vairākos citos Hartknoha valodnieciska vai literatūrzinātniska rakstura izdevumos ietverti Lomonosova darbu plaši citāti vai fragmenti. Kāds J. Mīmlers, kurš bija pasācis Rīgā izdot arī Pēterburgas Zinātņu akadēmijas dabaszinātniska un medicīniska satura sacerējumu tulkojumus, paredzēja tulkot un iespiest vācu valodā arī attiecīgos Lomonosova darbus. Taču Mīmlera krājumu 4. sējums, kurā vajadzēja tikt publicētam Lomonosova sacerējumam par metālisko

spīdumu, šķiet, nav iznācis sastādītāja nāves dēļ (šo rindu autors, no krājuma priekšvārda vadoties, kādreiz bija apgalvojis, ka 4. sējums iznācis, taču līdz šim paša acīm pārliecināties par to nav izdevies, jo izdevums bibliotēkās nav atrodams).

Vēl būtu atzīmējama Lomonosova sarakste ar Viļņas rakstnieku piāru Georgu Cjapinski (1718—1768), kurš savus sacerējumus rakstījis latīņu valodā. Lomonosovs interesējies par antīko kultūru un jaunlatīņu literatūru, par pantu veidošanas likumībām šai valodā. 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā Viļņā poļu valodā iznāca krievu valodas mācību grāmatas, kuras balstījās uz Lomonosova «Gramatiku». Iespējams, ka tās tikušas lietotas arī tālaika Latgalē.

Paši nozīmīgākie Lomonosova sakari ar tālaika Latviju tomēr saistās ar Johanu Albrehtu Korfu (1697—1766) — ievērojamu Kurzemes kultūras darbinieku, kurš no 1734. līdz 1740. gadam ieņēma Pēterburgas Zinātņu akadēmijas prezidenta («galvenā komandiera») amatu.

Korfam ir bijusi izcila loma Lomonosova dzīvē. Viņš bija pirmais, kurš ieteica gatavot zinātniekus Pētera Lielā dibinātajai Pēterburgas Zinātņu akadēmijai no krievu jauniešu vidus — pirms tam visi akadēmijas darbinieki tika vākti ārzemēs. Ziņojumā Senātam 1735. gada 24. janvārī Korfs rakstīja, ka pēc Pētera Lielā ieceres akadēmija domāta ne tikai zinātņu pilnveidošanai, bet arī izglītības veicināšanai Krievijā, tādēļ tajā jādibinot seminārs 30 audzēkņiem. Kaut arī Korfa ieteikums pilnīgi realizēts netika, tomēr 1736. gada sākumā no Maskavas garīgās skolas (tā sauktās Slāvu-grieķu-latīņu akadēmijas) izvēlējās 12 spējīgākos skolniekus, lai tie «vingrinātos augstākajās zinātnēs» akadēmiskajā universitātē. Šo spējīgāko skaitā bija iekļuvis arī jaunais Mihails Lomonosovs, un ar šo brīdi, taisnību sakot, arī sākas viņa lielais ceļš uz zinātņi. Jau 1736. gada beigās pēc tā paša Korfa ieteikuma trīs akadēmiskās universitātes studentus, arī Lomonosovu, nosūtīja mācīties uz Vāciju («понеже сие, по-видимо, единый такмо есть способ к получению искусных горных

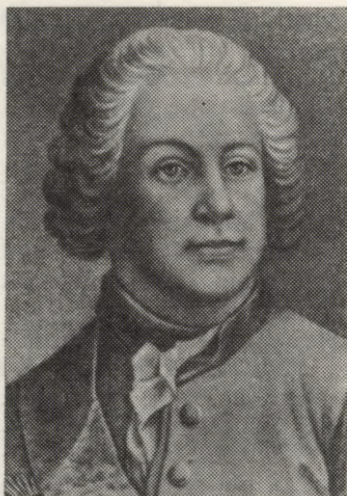
физиков»). Nosūtot uz ārzemēm, viņam izsniedza īpašu instrukciju (uz kuras ar Korfa roku atzīmēts «*Instruction für den Studenten Michaila Lomonosoff*»), turklāt jaunā zinātnieka gaitām ārzemēs sekoja prezidents gan pēc paša Lomonosova, gan viņa skolotāju K. Volfa, J. F. Henkeļa un K. Junkera vēstulēm.

1739. gadā Lomonosovs no Marburgas atsūtīja Korfam savu pirmo literāro sacerējumu — odu «Sakarā ar Hotinas ieņemšanu», kur sumināja krievu ieroču varenās uzvaras pār turkiem.

Korfa lomu Lomonosova veidošanā par zinātnieku atzīst Lomonosova biogrāfi, to uzsver arī pats Lomonosovs savās vēstulēs no Marburgas. Kādā citā rakstā esam sīkāk apcerējuši Korfa personību un nopelnus Krievijas zinātņu organizēšanā,⁹ klajā nākuši arī jauni pētījumi par Korfa dzīvi, tādēļ sīkumos viņa darbība te nav apskatīta. Raksturīgākie momenti tomēr jāatzīmē.

Korfs dzimis Kurzemē 1697. gadā Reņģes muižā, studējis Jēnas Universitātē, bijis Kurzemes hercogienes — atraitnes Annas Ivanovnas galminieks Jelgavā, bet pēc viņas kāpšanas Krievijas troni kļuvis par Krievijas valstsvīru, diplomātu un, kā jau minējām, par Zinātņu akadēmijas vadītāju. Viņam piederējusi viena no bagātākajām tālaika bibliotēkām (ap 36 000 grāmatu), un pats viņš bijis cilvēks ar plašu izglītību, daudzu tālaika zinātnieku draugs. Slavenais šveiciešu matemātiķis Daniels Bernulli vēstulē citam, ne mazāk slavenam matemātiķim Leonardam Eileram no Bāzeles (1734. g. 18. decembrī) novērtē Korfa iecelšanu par akadēmijas prezidentu šādi: «Akadēmijai laimējies par direktoru gūt cilvēku, kas pats pārvalda zinātnes. Labam ģenerālim jābūt arī labam zaldātam.» Eilers Korfam par godu pat savu dēlu nokrustīja par Johanu Albrehtu, un, tavu sagādīšanos, šis Johans Albrehts Eilers, zinātnē gan samērā maznozīmīgāka persona, vēlāk ticis ievēlēts

⁹ Страдынь Я. П., Валескалн П. И. И. А. Корф — президент Петербургской Академии наук (к 200-летию со дня смерти). — В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1968, т. 1, с. 65—79.

J. A. Korfs —
Pēterburgas Zinātņu
akadēmijas prezidents
(1734.—1740. g.),
Lomonosova labvēlis.
A. Afanasjeva gravīra
pēc 18. gs. vidū darināta
portreta.

par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas locekli un 31 gadu sabijis par šīs Zinātņu akadēmijas sekretāru, t. i., būtībā pildījis tās pašas funkcijas, ko savā laikā viņa krusttēvs.

Kaut arī Korfs pats ar zinātņi tieši nenodarbojās (viņš vienīgi epizodiski vācis materiālus Kurzemes vēsturei, kuri vēlāk nonākuši Tartu Universitātē), viņš tomēr izprata Krievijas zinātņu vajadzības. Viņš panāca akadēmijas finansu nokārtošanu, organizēja ekspedīcijas Krievijas pētīšanai un nodibināja Ģeogrāfijas departamentu, kas sakārtoja pirmo Krievijas impērijas zinātnisko atlantu. Pēc akadēmiķa A. Kunika domām, «ieganstu Lomonosova nosūtīšanai uz ārzemēm devusi Kamčatkas ekspedīcija un, konkrētāk runājot, no Sibīrijas saņemtā akadēmiķa Gmelina vēstule, kurš interesējies arī par kalnrūpniecības uzlabošanu tajā novadā. Barons Korfs, kurš pēc savas nozīmēšanas akadēmijā dzīvi interesējies par ekspedīciju, gribēja to papildināt ar kalnrūpniecības lietpratēju ķīmiķi un tādēļ pēc sakšu kalnu padomnieka Henkeļa ieteikuma nolēma nosūtīt uz ārzemēm trīs akadēmijas studentus». Bez Lomonosova Korfs iesaistījis akadēmijas darbā jau agrāk minēto fiziķi G. V. Rihmani un literātu

J. Štēlinu un veicinājis Daniela Bernulli pētījumus. Korfs nokārtojis pazīstamās Bernulli grāmatas «Hidrodinamika» izdošanas materiālo pusi. Šim nolūkam viņš ieteicis Bernulli priekšvārdā uzrakstīt veltījumu visuvarenajam Annas Ivanovnas favorītam Ernstam Johanam Bīronam, kas arī ticis izdarīts, — un tā šis pasauleslavenais darbs, kur pirmoreiz aprakstīta gāzu kinētiskā teorija un molekulāri kinētiskā hipotēze vispār, ir bijis veltīts Kurzemes hercogam.

Kā atzīmējis mūsu vēsturnieks J. Zutis, Korfs savā ziņā pieskaitāms «bīroniādes» laikmeta darbiniekiem. Viņš izdarījis Ernstam Bīronam svarīgus personīgus pakalpojumus. Būdam Krievijas diplomāts, viņš panācis, ka Bīrons ievests Kurzemes bruņniecības sarakstos (Bīrons nav bijis aristokrātiska dzimuma, jaunībā — hercogienes staļļmeistars) un pēc tam, 1737. gadā, ievēlēts par Kurzemes hercogu. Taču Bīrons neieredzēja Korfu, uzlūkoja to par sāncensi un meklēja dažādus ieganstus, lai to aizdabātu no galma. Bīrons panāca Korfa atstādināšanu no akadēmijas prezidenta amata un viņa nosūtīšanu par Krievijas sūtni uz Dāniju 1740. gadā. Par ieganstu nodevēja tas, ka Korfs parādot sevi kā prāta piekritēju, kamēr cariene esot fanātiski pieķērusies reliģijai. Turpmākos mūža gadus Korfs kā Krievijas sūtnis pavadīja Skandināvijas zemēs — Dānijā (1740—1746, 1748—1766) un Zviedrijā (1746—1748). Viņš mira Kopenhāgenā 1766. gadā, un viņa piemiņai turienes brīvmūrnieki izkala īpašu medaļu.

Konflikts ar Bīronu lielā mērā būs noderējis Korfam par glābiņu, jo nez vai pēc Bīrona krišanas viņš būtu varējis Pēterburgā noturēties amatā un paglābties no aresta.

Ir jau rakstīts, ka Korfs ietekmējis G. F. Stendera (Vecā Stendera, 1714—1796) mūža gaitas. Stenders ar Korfu sapazinušies 1763. gadā Hamburgā. Korfs Stenderu uzaicinājis uz Kopenhāgenu. Būdam karaļa Frederika V konsultants zinātņu jautājumos, Korfs panācis, ka Stenders te varējis nodarboties ar ģeogrāfijas problēmām. Kopenhāgenā nodrukāts Stendera un Šulca sacerējums par garuma noteikšanu uz jūras. Stenders

izgatavojis divus globusus — vienu Kopenhāgenas Karaliskajai bibliotēkai, otru — karalim pašam. Korfs ļāvis Stenderam izmantot savu bibliotēku. Kad, saasinoties politiskajiem notikumiem un Dānijā iestājoties saimnieciskajai krīzei, Stenders Kopenhāgenā zaudējis vietu, Korfs ieteicis viņam doties uz Krieviju. Pēterburgā Stenders nav ilgi uzturējies, bet devies tālāk uz Kurzemi, kur apmeties Sunākstē uz palikšanu.¹⁰

Nav šaubu, ka Stendera aizraušanās ar dabaszinātnēm un viņa pazīšanās ar Korfu ietekmējusi viņa popularizatora darbību un arī slavenās «Augstas gudrības grāmatas» (1774) tapšanu. Nez vai izdosies vairs atrast materiālus, kas liecinātu par Lomonosova ietekmi uz dažu Stendera priekšstatu veidošanos. Tomēr var droši apgalvot, ka Stenders par Lomonosova darbību ir zinājis. Ja arī viņam to nebūtu raksturojis Korfs, tad ziņas par Lomonosovu, bez šaubām, viņš būs smēlies Pēterburgā, kur ieradās tieši tajā laikā, kad Lomonosovs nomira un tika apbedīts.

Zīmīgs ir Stendera arguments par labu Kopernika mācībai: «Kad tu cepeti gribi cept, ka visur apkārt ceptu, vai tu tāds negudrs būtu un gribētu cepeša dēļ, ka skurstens ar visu ugunsroku apkārt cepeti griezto. Griez pašu cepeti, tad tas uz visām malām izceps. Tā dara Dievs ar mūsu zemi, to sildīdams. Kā tu nu citādi domāt vari?» Bet tas taču ir tas pats arguments, ko izmantojis Lomonosovs sakarā ar dzejoli par «Venēras pāriešanu pāri Saulei»: «Случились вместе два Астронома в пиру» (starp citu, šo Lomonosova dzejoli T. Vēsmiņš jau 1881. gadā pārcēlis latviešu valodā). Tiesa, arī Lomonosovs pats esot patapinājis šo argumentu no senāka avota. Var jau būt, ka avoti ir kopēji — abu skolotājs Kristjāns Volfs.

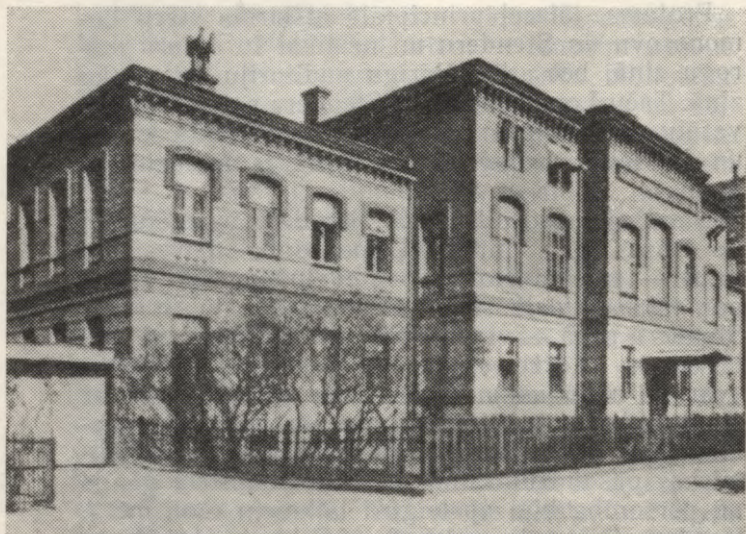
¹⁰ Šie momenti G. F. Stendera mūžā iztīrāti sekojošos rakstos: Ф орбс Э. Г. И. Г. Шульц, Г. Ф. Стендер и определение долготы на море. — В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1971, т. 3, с. 15—32; Копелевич Ю. Х., Ченакал В. Л. Готхард Фридрих Стендер и Петербургская Академия наук. — В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1968, т. I, с. 81—98.

Protams, jāizceļ principiālā atšķirība starp Lomonosovu un Stenderu un ne tikai šo autoru mērogu ziņā, bet arī atšķirīgu auditoriju un mērķu ziņā. Taču Lomonosova un Stendera salīdzinājums varētu dot zīmīgas paralēles 18. gadsimta krievu un latviešu ideoloģijas un kultūras salīdzinājumam.

Daudzajos moralizējošos Stendera sacerējumos ne reizes nav minēts Lomonosova dzīves gājums — tas, kā Holmogoru zvejnieka dēls kļuvis par tālu daudzīnātu zinātnieku. Tas nu ir tieši Stendera garā — viņš nekad nestādīja saviem lasītājiem — Kurzemes dzimtcilvēkiem — augstus (varbūt nereālus?) mērķus, nerosināja viņus uz zinātņi, bet, gluži otrādi, mācīja noslēgties paklausības, pakļāvības, kungu godināšanas un tikumiskas pašaudzināšanas lokā. Lomonosova ģēnijs un personība bija apsteiguši laikmetu tādā mērā, ka tikai pēc vesela gadsimta viņš kļuva aktuāls un guva sabiedrisku atbalsojumu arī Latvijā, latviešu vidū.

Tas notika latviešu kultūras attīstības nākamajā posmā, kad uz vēstures skatuves uznāca jaunlatvieši. Krišjānis Valdemārs, Atis Kronvalds, Juris Alunāns, Krišjānis Barons, Fricis Brīvzemnieks un viņu domubiedri aicināja latviešus tiekties pēc turības, krāt zināšanas, domāt par augstskolām. Viņi pirmie sāka pārceļt latviešu mēlē Rietumu un krievu klasiķu darbus, tīrīja dzimto valodu no ģermānismiem, papildināja ar jaunvārdiem, mēģināja veidot zinātnisku terminoloģiju. Jaunlatviešu pieredze liecināja, ka arī nicinātajā latviešu valodā var rakstīt pat zinātniskus darbus, ne tikai daiļliteratūru vien. Jaunlatvieši veicināja latviešu apgaismību, cīnījās par skolu atvēršanu. Viss tas ir pārāk labi zināms, lai to vēlreiz iztirzātu, tāpat kā zināma sīkstā pretestība, ar kādu baltvācu muižnieki un birģeļi cīnījās pret «tautisko atmodu», par savu privilēģiju saglabāšanu.

Jaunlatvieši atrada sev sabiedrotos Pēterburgā un Maskavā, un šie sabiedrotie bija krievu slavofili — Jurijs Samarins, Ivans Aksakovs, Mihails Katkovs u. c. Pēdējo nolūks gan bija mazliet

Lomonosova ģimnāzija 1901. gadā.
Eka celta pēc arhitekta J. Baumaņa projekta 1871. gadā.
Pārbūvēta 1938. gadā pēc arhitekta I. Blankenburga projekta.

cits — viņi centās jaunlatviešu kustību izmantot, lai nostiprinātu carisma un visa krieviskā pozīcijas Baltijā, lai iespējami ātri un pilnīgi sakausētu Baltiju ar pārējo Krieviju. Taču, ja abstrahējamies no 19. gadsimta 80. gadiem raksturīgās piespiedu rusifikācijas, šī tuvināšanās tendence visumā labvēlīgi ietekmēja latviešu kultūru. Jaunlatviešu nopelns bija arī tas, ka latvieši iepazinās ar krievu kultūru. Tieši šajā laikā pirmoreiz visā Latvijā, arī latviešu vidū, atskanēja Lomonosova vārds.

Proti, Lomonosovu atcerējās sakarā ar viņa 100. nāves dienu. 1865. gadā to plaši un svinīgi atzīmēja visā Krievijas impērijā. Arī Rīgā notika piemiņas dievkalpojums, kuram sekoja vakariņas vietējā krievu klubā. Te izskanēja ierosinājums dibināt Rīgā krievu sieviešu ģimnāziju un nosaukt to Lomonosova vārdā. Ziedojumu vākšana turpat uz vietas deva vairākus tūkstošus rubļu. Šo ģimnāziju, kas darbojās līdz pirmajam pasaules karam, atvēra 1868. gadā, bet 1871. gadā tai uzcēla

ēku Troņmantnieka (tagadējā Raiņa) bulvārī 29—
to pašu, kur tagad atrodas Latvijas Valsts uni-
versitātes Skaitļošanas centrs.¹¹

1865. gadā latviešu periodikā gan neparādījās
raksti, kas apgaismotu Lomonosova mūža ceļu
un nopelnus, bet tieša, kaut arī novēlota, Lomo-
nosova jubilejas atbalss bija F. Brīvēmnieka
grāmatas «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. I.
Lomonosovs» iznākšana 1874. gadā. Šo biogrā-
fiju vispirms publicēja «Mājas Viesa» pielikumos,
pēc tam avīzes redakcija to izdeva atsevišķā bro-
šūrā. Sai grāmatai bija svarīga loma ne tikai lat-
viešu iepazīstināšanā ar Lomonosovu, bet, var
teikt, latviešu kultūras vēsturē vispār. Pārstei-
dzošā kārtā viņa personība vairāk nekā 100 gadus
pēc nāves citai nācijai kļuva par paraugu, pēc
kura tiekies. Kāpēc tā?

Pirms atbildam uz šo, daži vārdi jāsaka par
Brīvēmnieku pašu. Fricis Brīvēmnieks
(1846—1907), Kurzemes latviešu amatnieka dēls,
pēc Gorku mērniecības skolas beigšanas devās uz
Maskavu, kur nodzīvoja kādus 20 gadus. Tur viņš
iepazinās ar K. Valdemāru un saistījās ar krievu
slavofiliem. Strādādams Maskavā par skolotāju
un pastarpām būdams Maskavas Universitātes
brīvēmnieka sabiedriskajam darbam un literatūrai — viņš bija
dzejnieks, publicists, folkloras vācējs.

Brīvēmnieks pats atzīst, ka šīs grāmatas iecere
lielā mērā nobriedusi slavofilu avīzē «День» pub-

¹¹ No tālaika latviešu preses (piemēram, «Baltijas Vēst-
nesī» 1871. gada 25. augustā publicētā raksta «Par Rīgas
Lomonosovskolu») izriet, ka tur mācījušās arī latviešu
tautības meičas (skola gatavojusi, starp citu, guvernantes).
1915. gadā, vācu armijai tuvojoties Rīgai, Lomonosova ģim-
nāzija evakuēta uz Iekškrīeviju. Tā atjaunota 1919. gadā
padomju varas laikā tajās pašās telpās kā krievu
vidusskola abu dzimumu skolēniem; ar neoficiālu nosaukumu
Lomonosova ģimnāzija tā turpinājusi pastāvēt arī buržuāzis-
kās Latvijas laikā. 1923. gadā krievu ģimnāzija gan izmesta
no savas ēkas un pēc vairāku gadu mitināšanās vakara
maiņā citu skolu telpās 1929. gadā nokļuvusi skolas ēkā
Akas ielā 10, kur atradusies līdz hitleriskās okupācijas lai-
kam. Par šīs Rīgā pirmās krievu vidusskolas tiešu pēcteci
uzskatāma tagadējā Rīgas pilsētas 10. vidusskola. Ir ierosi-
nāts tai atjaunot veco vēsturisko nosaukumu.

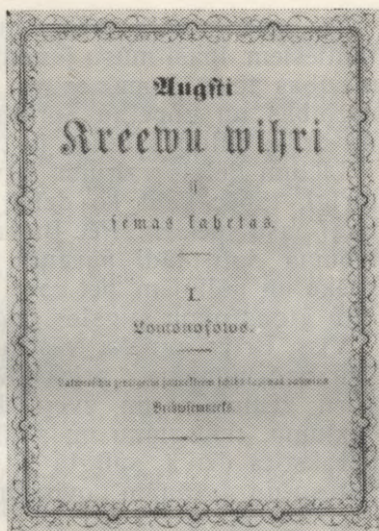

Latviešu folklorists,
skolotājs, literāts,
sabiedriskais darbinieks
Frīcis Brīvzemnieks
(1846—1907),
M. Lomonosova
biogrāfs.

licēto Ivana Aksakova (1823—1886) rakstu ietekmē. Aksakova ietekmi apliecina arī tas, ka par iecerētās biogrāfiju sērijas otro personu pēc Lomonosova Brīvzemnieks bija izvēlējis iemīļoto slavofilu varoni — patriarhu Nikonu.¹²

¹² So rindiņu rakstītājs sākumā ne gluži izprata, kāpēc Brīvzemnieks kā nākamo — tūdaļ pēc Lomonosova — izvēlējis 17. gs. krievu pareizticīgo baznīcas darbinieku patriarhu Nikonu (1605—1681), kuram maz sakara ar Latvijas vēsturi un kura garīdznieka karjeru Brīvzemnieks diez vai būtu gribējis stādīt kā paraugu latviešu jaunekļu centieniem. Atminējums acīmredzot rodas tajā faktā, ka Nikons nav dzimis krievs, bet gan cēlies no nelielas Pievolgas tautiņas — mordvīniem. Grāmatas sākumā (1.—6. lpp.) Brīvzemnieks spriež par mordvīnu tautas likteni, paredzot tai sekojošu nākotni: «Paies gadi, gadu desmiti, gadu simteņi — un visa mordvīnu tautiņa kā tauta būs krievu jūrā noslikusi. Bet neba tādēļ tā būs velti dzīvojuse. Varbūt, ka īpaši šī tautiņa vai pat kāda no šīs tautiņas daļiņām varēja krievu tautas dzīvei dāvināt tādas savādības, tādus raksturus (karakterus), tādus vīrus, kādi citās tautas daļās nav varējuši izaugt.» (6. lpp.) Visai ticami, ka Brīvzemnieks te meklē analogiju arī ar latviešu tautas likteni, uzskatot, ka spējīgākie latvieši varētu kļūt par ievērojamiem krievu valsts un kultūras darbiniekiem. Brīvzemnieka pesimistiskie paredzējumi nav attaisnojušies, jo Oktobra revolūcija izveidojusi pavisam cita veida attiecības starp bijušās Krievijas impērijas tautām.

F. Brīvēznieka
sacerētās
M. Lomonosova
biogrāfijas vāks.

Taču Lomonosovs Brīvēzniekam bija vājdzīgs citiem nolūkiem nekā Aksakovam. Saprotais, Lomonosova personība noderēja par lielisku piemēru, lai iepazīstinātu latviešus ar krievu kultūras diženumu.¹³ Tomēr Brīvēznieks izmantoja Lomonosova mūža gaitas galvenokārt didaktiskos nolūkos — par cildenu piemēru latviešu jauniešiem, kā censties pēc izglītības. Brīvēznieka grāmatīņas priekšvārdā lasām:

«Bet rets kas tā mundrinās, dūšinās un turklāt pamācīs, kā dzīvs, patiesīgs notikums, kā patiesīgs miesīgs cilvēks, kurš pats bijis, tā sakot, savas augstas laimes un goda pacietīgs, nenokūsis, neizmisis kalējs. Izdomātam notikumam, izdomātam cilvēkam stāstos nevar būt tāda spēka.

¹³ Sādu nodomu vēstulē Viļņā dzīvojošajam folkloras pētniekam un arhivāram Jānim Sproģim (tam pašam, kas pirmais iespiedis latviešu tekstus slāvu burtiem) 1877. gadā apliecina Brīvēznieks pats: «Mums, kas stāv tuvāk krievu tautai nekā vāciešiem, jā rūpējas par to, lai krievu un latviešu tautas pēc iespējas tuvinātos. Tādēļ mums jāiepazīstina krievu publika ar latviešu tautas gara dzīvi un latviešiem jāatklāj krievu gara bagātības. Šai nolūkā es pārtulkoju latviešiem «Lomonosova dzīves un darbības aprakstu», Goļļa «Tarasu Buļbu»»

To apcerot, mēs sarakstījuši un šē pasniedzam tautiešiem, īpaši mūsu jaunai audzei, krievu rakstniecības tēva, Lomonosova, dzīves gājumu, viņa darbības un nopelnu aprakstu. Šī dāvana nāk no sirds; būtum laimīgi, ja tā ietu pie sirds.»

Lielum lielais vairums latviešu toreiz bija mazturīgi, tāpēc kaut ko dzīvē sasniegt viņi varēja tikai pašu spēkiem. Pēc Brīvzemnieka domām, mazlabuma dofu tādi paraugi, kuri «ne caur pašu spēku un pūliņiem, bet caur kādu necerētu, negaidītu atgadījumu augstos godos nākuši».

Viss Brīvzemnieka vēstījums ir pakārtots šim «virsuzdevumam», priekšplānā izvirzot Holmogoru zemnieka un zvejnieka dēla Lomonosova čaklumu, centīgumu un zināšanu alkas. Grāmata uzrakstīta dzīvā, spilgtā latviešu valodā, ar lielu patosu un dažādām novirzēm no pamattēmas.

Arhangeļska, 1973. gada 30. jūlijā

Atceļā no Solovku salām pavisam negaidīti iekrita brauciens uz Holmogoriem un Lomonosovu, jo šodienai nebija lidmašīnas biļešu atceļam uz Rīgu. No Arhangeļskas līdz Holmogoriem nepilni 100 kilometri, lielākoties cauri ziemeļu taigai, kaut gan pa pieklājīgu šoseju. Šogad sausās vasaras un ugunsgrēku dēļ, tāpat kā Solovkos, te individuāli iebraukt noliegts, drikst tikai grupās.

Holmogoriem tuvojoties, apkārtnē krasi mainās — izskatās kā Viduskrievijā vai ap Puškina vietām: iekopti lauki, lieli ganāmpulki, pauguri, skatām paveras tāles, baznīciņas, kas tiek atjaunotas. Kādreiz daudzīnātais Krievijas ziemeļu centrs Holmogori šodien neskaitās pat pilsēta, tikai ciems (kaut arī rajona centrs), taču saposts, kārtīgs, veikalā nopirkām glītas zilas kediņas Pēterim.

Pārceļoties pāri Dvinas attekai Kuropolkai (liela motorlaiva, 30—50 cilvēku), nokļuvām pa-prāvajā Kuras salā, kuru pavasara pali palaikam pilnīgi nošķir no cietzemes. Devāmies uz salas vidiēni un pēc 2—3 kilometriem sasniedzām Lomonosovas (bij. Deņisovkas) sādžu — gājām garām pļaviņai, kurā piestājusi Ivana Papanina

glābšanas ekspedīcija, lai lidmašīnai nomainītu riteņus pret slēpēm.

Lomonosovas sādžā pavadījām 2—3 stundas — vispirms muzejā, kas iekārtots kādreizējās zemnieku skolas ēkā. Šī skola celta Lomonosova dzimtās mājas vietā drīz pēc 1865. gada par ziedojušiem, kas savākti Lomonosova simtgadu atceres reizē, tātad aptuveni vienlaikus ar Brīvzemnieka grāmatiņas iznākšanu. No paša Lomonosova laikiem saglabājies vienīgi viņa tēva raksts un ar baļķiem iezogots zivju diķītis (sazvejoto zivju glabāšanai) un neliela paplukusi Dmitrija baznīciņa, kuras celšanai naudu devis arī Lomonosova tēvs.

Lomonosova dzimtā sādža senāk saukusies par Mišaņinsku, nevis par Deņisovku, kā visur raksta, — Deņisovka bijusi kaimiņu sādža, tikai vēlāk abas sādžas saplūdušas. Bet, kas pats interesantākais, Kuras sala senāk saukusies Юр-молa — kurš gan izskaidros šādu toponimiku? Tuvējā Dvīnas atteka saukusies Юроч — varbūt tas ir somugru cilmes vārds, kaut arī vietējie krievi vēl tagad augstu krasta krauju saucot юр. Lomonosova laikos sala bijusi slavena ar manu-faktūrām, 1711. gadā to apmeklējis arī Pēteris Lielais, par ko vēl šobaltdien klist dažādi nostāsti un visādas versijas. Nākamā zinātnieka dienas te nav ritējušas viegli — nikna pamāte, sūrs darbs, neizpratne par viņa izglītības centieniem, grāmatu kāri — ceļš uz zinātni bija jāsāk, bēgot uz tūkstošiem verstu attālo Maskavu.

Pašreiz Lomonosova ir paliela sādža ar mājām krievu gaumē. Logi paaugstu virs zemes, lai neaizputinātu vai neapplūdinātu, pieci logi ik mājai, trīs priekšā, pa vienam sānos, mazs lodziņš augšā zem jumta. Logos ģerānijas, kaktusi, ap mājām nelieli dārziņi, taču maz tajos zaļumu, vietējie tos nemil — saviešoties odi. Pār sādžu dominē jauna skolas ēka, kuras priekšā paceļas īsti monumentāls Lomonosova piemineklis, kas nemaz neiederas sādžas mērogos, drīzāk tā kā būtu domāts Arhanģeļskai vai pat Maskavai (bet Lomonosovs — vai viņš iederējās sādžas mērogos?).

Muzejā 6—7 prāvas istabas, tas ir jauks, bagāts, gandrīz patika labāk par Ļeņingradas muzeju —

te ir vecas grāmatas, pomoru iedzīves priekšmeti, lietpratīga ekspozīcija par zinātnieka mūžu, arī viņa ķīmijas laboratorijas makets. Tūristu ne visai daudz, pienotavā visus uzciēnā ar ļoti vēsu un ļoti garšīgu melnbalto Holmogoru govju pienu, bet drīz tā vairs nebūšot. Lomonosova slavena ar kaulgriezējiem, tos te skolo suvenīru taisīšanā, un turpat blakus, koka namelī, atrodas maza suvenīru fabrika, kuras ražojumi pazīstami tālu.

Bet pats skaistākais — skats no kraujas pāri Dvinas attekai, smilšu sērēm, pļavām, Holmogoriem uz tālo Augšāmcelšanās baznīcu, kura bijusi jau Lomonosova laikos un kurā viņš, zēns būdams, dziedājis kori. Atgādina Gauju pie Ādažiem vai Carnikavas. Šais krūmos, slēpdamies no ļaunās pamātes, Mihails lasījis grāmatas. Vai šie krūmi un šis tālais skats nav veidojuši Lomonosova personību? Šo augstā stila apceri pārtrauc prozaiska krūmu brikšķēšana. Tomēr ir skaisti, ļoti skaisti šai ziemeļnieciski dzestrajā dienā. Prieclājos, ka izdevās te nokļūt.

Brīvēmnieka sniegtais Lomonosova mūža apraksts, saprotams, nebalstās uz dziļākām avotu studijām, biogrāfiskie fakti dažviet izklāstīti pavaiļīgi. Vajadzētu papētīt, tieši no kādiem avotiem Brīvēmnieks smēlies ziņas par Lomonosovu — jādodomā, tās nākušas no tiem populārajiem Lomonosova dzīves aprakstiem, kas lielā skaitā tika publicēti sakarā ar viņa simto atceres dienu, varbūt no I. Aksakova rakstiem (sk. 164. lpp.). Taču grāmatas mērķis nav ļāvis Brīvēmniekam aprobežoties ar kāda sacerējuma vienkāršu pārtulkošanu, viņam bija jāveido oriģinālsacerējums atbilstoši latviešu dzīves apstākļiem.

Lomonosova dzīves faktus Brīvēmnieks izmantojis, lai propagandētu jaunlatviešu idejas — aicinātu celt tautas izglītību, dibināt jaunas skolas, tīrīt latviešu valodu no novecojušiem vai patapinātiem vārdiem un teikumiem. Lomonosova laikmets un tā norises tiek konfrontētas ar reformu vajadzību latviešu kultūras dzīvē.

66 Pirmoreiz Brīvēmnieka grāmatiņu lasot, šķita, ka Lomonosovs tajā vairāk atveidots kā apgaismo-

tājs, dzejnieks, valodas reformators, mazāk — kā dabas pētnieks. Patiešām, Lomonosova zinātniskie atklājumi nav analizēti konkrēti, nav pasacīts, ko oriģinālu zinātnei devis tieši Lomonosovs pats. Aizrādīts vienīgi, ka «pēc gara kupluma, iekrātām zinātnībām, pēc darbības un darba augļiem Lomonosovs sava laika slavenākiem Eiropas zinātniekiem blakām stādināms».

Bet, ielasoties pamatīgāk, atskārtu, ka neko tādu Brīvēzemiēkam mēs nemaz nedrīkstētu prasīt. Vispirms jau tāpēc, ka pat Krievijā, pat zinātnieku aprindās tolaik maz zināja par Lomonosovu dabaszinātnieku (tā arhīvu gaismā celšana nāca tikai pēc gadiem trīsdesmit). Otrkārt (un tas būtu galvenais), latviešu lasītājam trūka pašu elementārāko priekšzināšanu fizikā un ķīmijā, un nesaprātīgi būtu skaidrot sarežģītas iekšbūves detaļas (piemēram, sacīt, ka Lomonosovs jo stipri pietuvojies molekulāri kinētiskajai teorijai), neizstāstot vispārējos principus.

Uzmanīgāk lasot Brīvēzemiēka grāmatu, jāsecina, ka par zinātni te runāts pat ļoti daudz, kaut arī izklaidus, dažādās nodaļās, turklāt autors populāri skaidrojīs vispārējus zinātnes jēdzienus.

Tā, Brīvēzemiēks pastāsta, kas ir fizika, ar ko tā atšķiras no ķīmijas: «F i z i k a ir zinātnība, kas ievēro lietu ārīgās īpašības un parādīšanās; tā izmeklē tos dabas spēkus (kā: zemes pievilksanas spēku, siltumu, gaismu, pērkona spēku (elektrību)), kas šās īpašības rada, un atron likumus, pēc kuriem viss tas notiek. Ķīmija turpretī māca par lietu iekšķīgām īpašībām; tā darbojas, ikkatru lietu (p. pr., zemi, koku, ūdeni, gaisu, akmeni un citas lietas) savās pamatu daļās, iz kurām tā savienota, šķirdama, [tā] izmeklē un māca, kādas īpašības ikkatru [ai] pamatu daļai (elementam) savrup, kādas vairākām kopā, kā un kad tās saistās un raisās.»

Turpat mēģināts skaidrot, ko tomēr Lomonosovs īsti darījis zinātnē: «Viņš izgudroja dažus rīkus un ieročus priekš zinātnības darbiem, izmēģināja dažas augstas mācības caur darbiem. Tā, par priekšzīmi, viņš darbojās ar siltumu mērītājiem (termometriem) un dedzinādamiem stikliem, iz-

zināt gribēdams, cik augstu paceļas jeb cik zemu nolaižas dzīvsudrabs termometrī, kad tam vai nu tuvina jeb notā attālina dedzinādamu stiklu, kas saulei pretī jātura; viņš izmēģināja, kā var svinu no alvas atdalīt, bez kā tos kausētu; viņš gudroja par krāsām un pierādīja, ka krāsas (sevišķi sarkanums) paliek salnā ikkatru reizi gaišāks, dedzīgāks nekā siltumā; viņš dedzināja ugunī dažādus metālus, lai varētu izzināt, vai tie, karstumā pieņemdamies, smagāki paliek, un pārlicinājās, ka siltums smagumu nemaina.»

Brīvzemnieks nepiemirst arī pastāstīt to, kas ir Zinātņu akadēmija: «Zinātnību akadēmija ir augstimācītu zinātnieku biedrība. Katram ievēlētam akadēmijas loceklim jeb akadēmikam ar zinātnībām jādarbojas, par ko tas no valdības noliktu algu dabū.» [Retinājums mans — J. S.]

Zinātni Brīvzemnieks vērtē tik augstu, ka noniecina pat Lomonosova dzejnieka veikumu: «Ar dziesmām viņš pūlējās tik vaļas brīžos un tad, kad tam augstākie priekšnieki uzdeva sarakstīt dzejas. Viņos laikos mocīja ne vien Krievijā zinātniekus, dzejas pie tiem apstellējot, bet arī citās Eiropas valdības vietās, īpaši Francijā. Lomonosovam, zināms, stipri rieba šāda dzeju meistarošana...»

Sodien mūsu īpašu ievērību varētu saistīt divi Brīvzemnieka izteikumi. Vispirms tas, ka labākie dabas pētnieki nākot taisni no zemākajām, nevis no augstākajām kārtām: «... dabaszinātnības, kuras zemu ļaužu kārtām visur mēdz tās mīļākās būt, jo tie jau no bērnu dienām ar dabu un dabas spēkiem vairāk satiekas nekā pilsētnieki un augstmaņi.»

Un, otrkārt, viņa uzskati par zinātnes saistību ar dzīvi, ar sabiedrības vajadzībām: «Lomonosovs nebija tāds zinātnieks, kas mīl istabā vien pie grāmatām tupēt, savā galvā gudrības uz gudrībām bāzdams, par citiem nenieka nebēdādams. Viņš to jau savā laikā saprata, ko mūsu dienās īpaši katram prast klātos: ka nav jādomā tik pēc jaunām gudrībām, ka nav jācenšas tik aplam

daudz gudrību iemantot vien, — bet ka zināmas iemantotas gudrības jāpūlas arī ļaudīs izplatīt un ka šis pēdīgais darbs dažkārt vairāk vērts un derīgs nekā pirmais.»

Jā, tāpat kā Lomonosova laikos «nebija vēl neviena zinātnieka iz krievu tautas pašas», tā Brīvēzemnieka laikos vēl nebija zinātnieku iz latviešiem, un Brīvēzemnieks — ņemdams Lomonosovu par paraugu — sauc, aicina, mudina latviešu jaunekļus uz zinātnēm.

Raksturīgi, ka K. Valdemārs, jo silti ieteicot Brīvēzemnieka grāmatu latviešu lasītājam, akcentē tieši šo momentu. Gribu citēt visā pilnībā šo Valdemāra recenziju, kas rakstīta Pēterburgā 1875. gada 17. maijā un saucas «Latviešu centīgiem jaunekļiem»:

«Tautas īstā, tautas bagātākā manta ir tie jaunekļi, kas savas garīgās dāvanas tik pilnīgi, cik tiem iespējams, izkopj, ar zinātnībām izrotā un tad tās cik un kur varēdami tautai par labu izlietā. Šo visdārgāko mantu, latviešu jaunekļu gara spēkus, nu vajaga kopt, cik vien iespējams. Vajag jaunekļus, pie kuriem jautrs prāts manāms, uzskubināt uz zinātnības ceļiem, tiem ierādīt, kādā vīzē var augstas gudrības (zinātnības) iemantot. Tiem vajag jau jaunības dienās dot tādas grāmatas rokā, caur kurām cik necik var nojēgt zinātnības lauku. Šis lauks ir daudz plašāks, nekā latviešu zēns pagasta skolā var nojēgt. Zina gan, ka var par skrīveri izmācīties, zina arī, ka augstskolās var īpaši daktera, baznīckunga, tiesaskunga (jurista jeb advokāta) amatus studierēt. Bet par visiem citiem zinātnības ceļiem rets ko zina un var zināt dabūt.

Zinārkāriem jaunekļiem un tiem, kas tos grib mudināt uz zinātnības ceļiem, varu uzrādīt mazu, lētu grāmatiņu, kas šinī lietā daudz ko palīdzēs. Šī grāmatiņa ar to virsrakstu: «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. I. Lomonosovs, Latviešu centīgiem jaunekļiem šīs lapiņas dāvina Brīvēzemnieks» — ir dabūjama, cik zinu, visās vietās, kur latv. grāmatas pārdod, par 15 (vai 20?) kapeikiem. Šis raksts jau bij nodrukāts Mājas Viesī, bet nepilni, tā ka arī tam, kas to tur lasījis, patiks to šē grāmatiņā pilnākā vīzē otru reizi lasīt.

No zinātnībām, kas nezīmējas tik vien uz teologu, ārstu, juristu amatiem, latviešu lasītāju vislielākā daļa ne to vārdu nezina, kā šīs zinātnības nosauc, nedz arī var tādus svešus vārdus paturēt. Lasa par fiziku un ķīmiju un saka: «Kas man daļas par tādiem pīziķiem un ķēmiem», — nezinādami, ka tikai caur šām minētām zinātnībām radusies iespēja dzelzceļus un telegrāfus, un tūkstošreiz tūkstoš jaunas mašīnes izgudrot un dabas noslēpumus vienu pēc otra atklāt. Brīvēznieka Lomonosova dzīves aprakstu lasīdami, latviešu jaunekļi ne vien ar svešiem zinātnības laukiem cik necik iepazīsies, tie arī dabūs ko zināt par krievu zinātniekiem un viņu centieniem. Tie dabūs redzēt, kā nabags zvejnieka dēls Lomonosovs tālā ziemeļi iespējis, pa neizsakāmi grūtu dzīves ceļu staigādams, galā taču aizsniegt savā laikā visaugstāko zinātnības stāvokli krievu tautā. Dažs labs jauneklis, caur tādu dižanu priekšzīmi garā sasildīts, laikam atradīs, ka viņa paša dzīves ceļš uz zinātnībām nav vis tik pārlieku grūts un rūgts, kā papriekš varbūt domāja, un tam augs cerība aizsniegt noliktu mērķi. Šī cerība tam arī dos jaunus spēkus.»

K. Valdemāra recenzijā kā sinonīms vārdam «zinātnības» piemērots arī «augstas gudrības». Vecā Stendera «Augstas gudrības grāmata» vēl 100 gadus pēc savas sarakstišanas joprojām bija populāra latviešu tautā. Un nav nejaušība, ka Lomonosova biogrāfiju Brīvēznieks nobeidz ar Lomonosova un Vecā Stendera salīdzinājumu (sk. 159. lpp.).

Var jau šo to iebilst pret šādu salīdzinājumu: iepriekš sacījām, ka Lomonosovs un Stenders nav salīdzināmi ne mērogu, ne darbības ievirzes ziņā. Taču jaunlatvieši šādi godināja iepriekšējo posmu latviešu kultūras attīstībā un reizē arī centās pietuvināt Lomonosovu toreizējā latviešu lasītāja izpratnei.

Citu recenziju paša rediģētā laikraksta «Baltijas Zemkopis» 1875. gada 5. novembra pielikumā («Skola», № 3) par Brīvēznieka grāmatiņu devis Māteru Juris. Būtībā te sniegts plašāks citāts no grāmatas priekšvārda un arī Lomonosova salīdzinājums ar Stenderu, un no sevis recenzents pieliek vienīgi «cienīgiem lasītājiem... uzskubināšanu, lai minēto grāmatiņu sev iegādājas». Recen-

zija parakstīta ar *-ķis* (beigu zilbe no Mātera pseidonīma Chr. Ērkšķis).

Toties saturīga recenzija mūs pārsteidz Riharda Tomsona rediģētajā «zemkopības laikrakstā ar bildēm», kas saucas «Darbs». Recenzija ar nosaukumu «Jauns auglis rakstniecības laukā» sniegta pat divos turpinājumos (1875, 7. un 14. novembrī). V. Austrums, atsaucoties uz Kaudzītes Matīsa un J. Mišiņa saraksti, kur minēti iespējamie autori Tomsona «Vārpā» (respektīvi «Darbā»), šo anonīmo recenziju pieraksta Auseklim.

Pirmajā turpinājumā sniegts diezgan sīks grāmatas satura atstāstījums, tam seko recenzenta spriedums, no kura gribas prāvu daļu te nocitēt:

«Negribēdams slavēt sarakstītāja, teikdams: valoda tam veikla, viegli tekoša, vārdi ikdienišķi, tomēr spirtīgi, dedzīgi un vietām kā zīmēt uzzīmē (uzmālēt uzmaļē), — pasniedzu paša sarakstītāja vīzē [grāmatas saturu — J. S.] un pa lielākai daļai paša rakstnieka vārdos. Lasītāji, to jums šī grāmatiņa atnes. Vai jums tas jauks vai patīkams — to spriediet paši.»

Recenzents saka, ka esot ievērojis «divējādas lasītāju daļas: 1) tādus, kas šo grāmatiņu lasīs, un 2) tādus, kas šo grāmatiņu nelasīs». Savukārt, «lasījuši iraid 1) vienis prātis ar manim, 2) nav vienis prātis ar manim».

«Tie, kas vienis prātis, tie a) priecāsies, ka starp dažu dažādām grāmatiņām arī kāda gaisma nāk, kura sirdis iepriecina, pierādīdama, ko cilvēks iespēj, kad tas, laba grībēdams, pūliņa netaupa. Grāmatiņa pierāda, ka sarakstītājam latviešu vārdu un teikumu likumi par pastāvīgiem vadoņiem pie darba bijuši. Tautas valoda tam svētums. Nopietni un daudz galvu laužījis un grozījis, reizēm spalvu graužis, galvu kasījis, varbūt miega pieciezdams, — kamēr neizdevās glīti, gludeni, vietām sirdi aizgrābdami vārdus l a t v i s k i salikt;

b) priecāsies, ka sarakstītājs, vielu pareizīgos piecos strēķos ierūmējies, piemērīgi no jūtām un prāta vadīts. Tā sakot, spaidot mēru piespaidījis; tur nečīkst, -negrab, -neklab, -neskalojas;

c) priecāsies, ka Brīvzemnieka kungam laimējies ar Lomonosovu iesākt un to aprakstīt — un otrādi, ka Lomonosovs

nav «Bābas un trīs viltnieku» starpā ieticis jeb «Anša Kolāža» meistara mīstīklās.¹⁴

Dalījām priekus: tie tad dubulti prieki. Dalīsim bēdas, būs mums pushēdas.

a) Dažas vainas iešmaukušās jeb vietām neesam pie skaidrības nākuši [seko diezgan siks valodas un stila kļūdu uzskaitījums grāmatā — J. S.]

b) Akadēmijas zinātnību vīriem par daudz nikna slava celta. Sie vīri gan daudz tolaik savā starpā «ļurbojās» un nesaderēja, — bet viņu spēju zinātnībā nevarēja ar tādiem teikumiem aizskart, kā.. [seko garāki citāti, kur Brīvzemnieks nicīgi izsakās par Lomonosova kolēģiem akadēmijā — J. S.]. Par tā laika satikšanos un nesatikšanos akadēmiku starpā negribam vārdus tērēt. Pat vācu ziņas par akadēmijas locekļu sadzīvi tanī laikā nav jaukas; pārmet tiem nesaderību un niecīgu ķildošanos savā starpā, caur ko paši sev (kā vācieši) daudz skādēja un Lomonosova tautiskiem pūliņiem daudz labuma atlēca. Ja vienprātība būtu valdījusi tālaika akadēmiku starpā, tad vāci vienotiem spēkiem daudz vairāk būtu varējuši Lomonosovam skādēt. Tātad Lomonosovam daudz vieglāki vedās. Bet šo vīru domas un garīgus spēkus zinātnībā nedrīkst par simtu reiz mazākām nosaukt nekā Lomonosova viena galvā. Vēl tagad Millera, Slēcera, Sūmahera, Rihmana un daudzu citu domas un galvas ražojumi nav grabažu kamarī atmesti.¹⁵ Daudz tie strādājuši un rakstījuši, — bij nopietni, centīgi un sekmīgi strādnieki, katrs savā zinātnības novadā, — un, tā kā centīgi un sekmīgi strādāja, tie kā strādnieki bij godīgi un cienjami un tamdēļ tie ikkatru godīgu strādnieku nevarēja «nīdēt nīdēdami», jo tad katram ar sevi pašu vajadzētu nīdēt.

c) Cien. sarakstītājs stāstītāja vīzē visu Lomonosova dzīves gājumu priekšā ceļ. Vairāk dzīvības lasītāju sirds prasa, tā saprotams: man vairāk pašu Lomonosovu priekš acīm vajadzēja vēst, īpaši sarunas un vēstules. Priekš lasītāja ir

¹⁴ Kritizēti tiek divi J. Šablovska izdevumi. Pirmais ir viens no «Tūkstoš un vienas nakts» pasaku latviskojumiem: «Baba un trīs viltnieki. Jauka pasaka priekš jocīgiem ļaudīm. Latv. valodā sarakstīta no K. Anderson. Jelgavā, 1868. 24 lpp.» Otrs ir V. Herhenbaha sacerējums «Ansis Kolhāze jeb: «Man pieder tā atriebšana, es atmaksāšu», saka tas Kungs. Patiesīgs stāsts. Tautai latviski par mācību vēra ņemšanu no J. E. C. Kaptein. Jelgavā, 1867. 144 lpp.»

¹⁵ Recenzentam nav taisnība vienīgi attiecībā uz Sūmaheru: viņš zinātniskus darbus nav atstājis.

liels gardums tās pāris vēstules, kuras grāmatiņā atrodas; tāpat tas dialogs starp ķeizarieni un Lomonosovu. Tāpat Lomonosova tēva bubināšana, — bet šie tik kādi trīs pilieni uz izslāpušas mēles.

Sarakstītājam veiklība tulkošanā — vai nevarēja man vēl kādas peršņas pielikt. Sarakstītājs gan teic, ka Lomonosovs liels vīrs gara darbos; to nu mēs gan gribam cienīgam sarakstītājam no visas sirds ticēt, bet nebūtu mazāk ticējuši, kad vairāk gara augļu arī mums būtu pasniedzis baudīt bez tām pāri peršņām.»

Un recenzenta rezumējums dots šādā rindkopā: «Starp sēni un sēni ir starpība, tāpat arīdzan starp jaunām grāmatām. Šinīs dienās mums gan dažāda laba parādās, gan baltos, gan pelēkos svārkos, gan jo krāsoti strīpainos svārkos. Nelūko vīru no cepures! Šie «augsti krievu vīri» jo prastā mūndieriņā pie mums latviešiem atbraukuši ciemā; tīri pelēkos svārkos. Nedomāsim, ka «augstie vīri» tādēļ nav arīšķi tik krāšņi tērpti, ka pie latviešiem nāk, — būs laikam tādēļ, ka pirmais, kas mūs apsvaicina, ir Lomonosovs, zemnieku ļaužu bērns, priekšā stādīts no Brīvzemnieka. Kad mums «Bāba ar trīs viltniekiem» lūšu kažokā pie mūsu durvīm klauzīnātos, tad neatvērtu durvis nešaubīdamies; bet Lomonosovam dosim goda vietu mūsu mājās.»

Nav iespējama viennozīmīga atbilde uz jautājumu, vai anonīmās recenzijas autors patiešām ir Auseklis (starp citu, laikrakstā «Darbs» gandrīz nevienai publikācijai nav autora paraksta). Taču varētu minēt vairākus argumentus, kas, mūsu prāt, varētu liecināt par labu «Ausekļa versijai». Vispirms recenzenta plašā erudīcija un skaidrā latviskā valoda, stils, kas daudzviet liekas tuvs tam, kādā Auseklis rakstījis, piemēram, rakstus «Pedagoģiskajai gada grāmatai» (1876) vai polemiku ar M. Kaudzīti. Recenzents ir literatūras lietpratējs — viņš izceļ Brīvzemnieka grāmatā patiešām literāri vislabāk izstrādātās vietas, tāpat norāda Brīvzemnieka valodas kļūdas (līdzīgi Auseklis vēlāk norādījis uz Baumaņu Kārļa valodas kļūdām). Ticams, ka recenzija nākusi no Pēterpils, nevis no Maskavas vai Rīgas — to liecina recen-

zenta pārspriedumi par Lomonosovu un Zinātnu akadēmiju, kas stipri atšķiras no Maskavas slavofilu viedokļa, kamēr Rīgā literatūra par Lomonosovu bija pieejama grūtāk (atgādināsim, ka Auseklis kopš 1874. gada rudens pastāvīgi dzīvoja Pēterburgā). Turklāt Auseklim bijuši tieši sakari ar zemkopības laikraksta «Darbs» izdevēju Rihardu Tomsonu — 1874. gadā viņš bijis skolotājs Tomsona fabrikas skolā. No otras puses, tomēr it kā mulsina dažas pārāk «prozaiskas» vietas un intonācijas recenzijas tekstā, kas neasociējas ar Ausekļa rakstīšanas veidu, tāpēc galīgo spriedumu grūti dot.¹⁶

Ja Ausekli tiešām puslīdz droši varētu uzskatīt par recenzijas autoru, tam varētu būt plašāka nozīme, nekā konkrēta darba apskatam vien — Ausekļa spriedums par Brīvēznieka literārām

¹⁶ Lūdzu šajā jautājumā autoritatīvu spriedumu no akadēmiķa Jāņa Kalniņa. Lūk, ko viņš raksta: «Ir ļoti iespējams, ka kaut kur Kaudzītes Matīss ir par to izsacījies un viņam jau nu varētu droši ticēt — Auseklis ar viņu tikās arī savā Pēterburgas posmā vairākkārt, pie tam bez asumiem, kas vienbrīd bija radušies starp viņiem. Kurš, bez Ausekļa, vēl varētu būt recenzijas autors? Rīgā ar Tomsonu un viņa izdevumiem tolaik bija saistīts Andrejs Pumpurs, bet, spriežot pēc satura un stila, recenzija noteikti nav Pumpura darbs. Varbūt kāda cita pēterburdzieša? Kažoku Dāvja? Pētera Gūtmaņa? Tie ir cilvēki, kas noņēmās ar «Dunduriem». Visticamāk laikam tomēr Ausekļa. Rakstā ir tāds teikums: «Dūšīgam dievi palīdz.» Tas nu ir pilnīgi Ausekļa garā. Bet, tiesa, arī bez Jūsu šaubām sakarā ar «Miķeli Kolhāzu» u. c. ir arī daži citi teicieni, kas var radīt šaubas. Bet — pastāv arī iespēja, ka recenzija pārspriesta kopā ar Ausekļa istabas biedriem (kā tika, piemēram, taisīta laika pareģošana Ausekļa kalendāram 1879. gadam un rakstīti raksti «Dunduriem»). Tad varēja rasties viena otra pilnīgi negaidīta frāze. Tātad, kā redzat, es īsti Jums nekādu drošāku spriedumu piedāvāt nevaru. Gribētos sacīt: ir liela ticamība, ka tas ir Ausekļa raksts, un ir ļoti žēl, ka nav iespējams norādīt, kur par to izsacījies J. Misiņš vai Kaudzītes Matīss» (J. Kalniņa vēstule J. Stradiņam 1986. g. 17. martā). Diemžēl arī šo rindiņu rakstītājs, izskatījis viņam pieejamos J. Misiņa un M. Kaudzītes rakstus, konkrētu norādni (izņemot M. Kaudzītes pieļāvumu 1923. g. 14. martā adresētajā vēstulē J. Misiņam, ka «Grāmatu galdu R. Tomsona izdotajā «Vārpā» ir vadījis Auseklis. — Brāļu Kaudziņu Raksti, 6. sēj. Rīga, 1941, 343. lpp.) līdz šim nav atradis un var balstīties vienīgi uz V. Austruma attiecīgu apgalvojumu «Latviešu literatūras kritikā», 1. sēj. Rīga, 1956, 891. lpp.

dotībām, par tolaik izdodamajiem tulkojumiem latviešu valodā, vēlme redzēt vairāk labu atdzejojumu (arī no krievu valodas); te varētu būt zināma sasaukšanās ar Ausekļa «Pedagoģiskās gada grāmatas» sagatavojumu (kaut arī tajā Brīvēznieka «Lomonosovs» nav minēts) un varbūt pat pazīstamā dzejoļa «Uz skolu» («Dar' man, tēvis, pastaliņas») izcelsmi.

Brīvēznieka grāmatiņa Latvijā kļuva neparasti populāra. To apliecina, piemēram, savā autobiogrāfijā (1925) mūsu slavenais grāmatnieks Jānis Misiņš (1862—1945), kurš jau 12 gadu vecumā esot izlasījis Lomonosova biogrāfiju un guvis no tās ierosmes visam savam turpmākajam dzīves ceļam.

Šādu sociālo skanējumu Lomonosova personība Latvijā ir guvusi tieši pagājušā gadsimta 70.—80. gados, kad sākās straujš inteliģences pieaugums no mazturīgo latviešu zemnieku vidus, kad zemnieku dēli pastalās devās uz skolotāju semināriem un augstskolām. Lomonosova piemērs ir iedvesmojis tautskolotājus — jaunās strāvas priekštečus. Lomonosova biogrāfiju savā dienasgrāmatā piemin Ropažu tautskolotājs Augusts Kažoks (1863—1893), bet viņa laikabiedrs, arī tautskolotājs Pēteris Sarkis¹⁷, kurš nomira no diloņa 32 gadu vecumā, 1885. gadā avīzē «Tēvija» publicējis Lomonosovam veltītu dzejoli. Turpmākajos gados Lomonosovs kā paraugs pamazām zaudē aktualitāti, daļēji to nomaina Plūdoņa radītais «atraitnes dēls», un 20. gadsimta sākumā Lomonosovu latviešu literatūrā vairs piemin tikai parētām. Pēdējo reizi Brīvēznieka «Lomonosova» fragmenti izdoti buržuāziskās Latvijas laikā tautas atmodas laikmeta darbinieku izteikumu krājumā, ko pasniedza karaklausību beigušajiem!

¹⁷ Pēteris Sarkis (1862—1895), latviešu rakstnieks un literatūrkritiķis, pirmais fabulu žanra izkopējs latviešu literatūrā, atturības kustības veicinātājs, Kusas pareizticīgo draudzes skolas skolotājs (1884—1894). Pagarā dzejoli par Lomonosovu (10 četrriindu panti) Sarkis attēlo puisēna sarunu ar tēvu laivā, braucot pa Dvinu; tēvs nespēj atbildēt uz daudzajiem jautājumiem par dabas parādību cēloņiem, un dēls nolemj doties uz Maskavu pēc zinībām.

Brīvzemnieka grāmatiņā iekļauti starp citu arī pirmie Lomonosova darbu fragmentu tulkojumi latviešu valodā, piemēram, no odas sakarā ar ķeizarienes Elizabetes tronī kāpšanas gadadienu (1747. g. 25. novembrī) — «Tā jauniem prātus gaišus taisa Un sirmgalvjus vēl priecina..», «Ka Platonus ir krievu barā un Ņutonus, kas žigli garā, Spēj pašu zeme dzemdināt». Te sniegta arī Lomonosova slavenā vēstule Suvalovam sakarā ar Rihmaņa nāvi. Pirmais pilnais Lomonosova dzejoļa tulkojums («Случились вместе два Астронома в пиру») publicēts 1881. gadā. Vēlāk Lomonosovu tulkojis Kārlis Krūza, bet viņa tulkojumi palikuši npublicēti.¹⁸

Salīdzinot ar iepriekšējiem gadu desmitiem, 20. gadsimta sākumā Lomonosovs saistījies pavisam citu Latvijas aprindu uzmanību un pavisam citā aspektā. Pēterburgas ķīmiķa un dabaszinātņu vēsturnieka Borisa Menšutkina (1874—1938) darbu ietekmē, kas bija «atklājis» Lomonosovu kā fizikālķīmiķi, radās interese par Lomonosovu kā pasaules mēroga dabaszinātnieku — pirms tam šī viņa darbības puse attiecīgajiem speciālistiem (vismaz ārzemēs) bijusi pavisam sveša. Rīgā kopš 1882. gada veidojās spēcīgs fizikālās ķīmijas centrs, kur šo jauno virzienu rosīgi izkopa Vilhelms Ostvalds, Pauls Valdens, Mečislavs Centneršvērs, Andrejs Antropovs, Jans Zavidskis u. c. Savā nozarē būdami tuvi Lomonosova zinātniskajai ievirzei un reizē dzīvi interesēdamies arī par ķīmijas pagātņi, Ostvalds un Valdens nevarēja nenovērtēt Lomonosovu kā ķīmiķi.

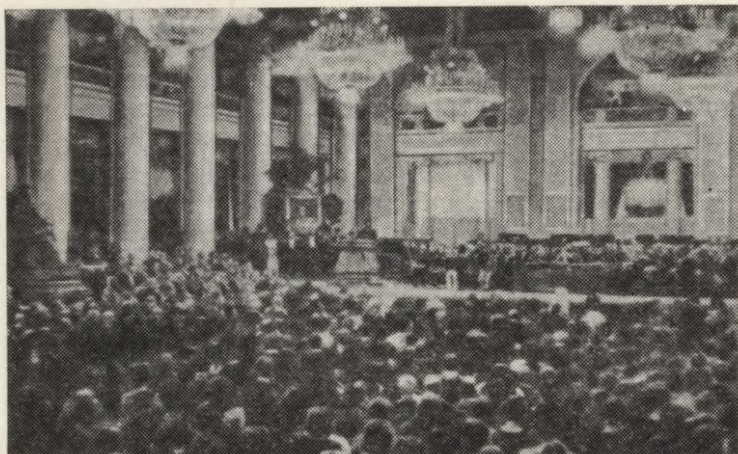
Menšutkina grāmatai klajā nākot (1904), Vilhelms Ostvalds (1853—1932) jau bija atstā-

¹⁸ Ir ziņas, ka K. Krūza atdzejojis daudz Lomonosova sacerējumu, taču viņa plašajā personīgajā fondā Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa nodaļas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā šos materiālus atrast pagaidām nav izdevies. Piezīmesim, ka B. Kudrjavceva grāmatas «Mihails Lomonosovs» (1961) latviskajā izdevumā sniegti daudzi M. Lomonosova dzejas darbu fragmentu latviskojumi, kaut arī atdzejotājs nav norādīts (grāmatas tulkotājs — R. Grinbergs). Lomonosovu atdzejojuši arī M. Bendrupe un A. Vējāns, taču viņa dzeja latviešu daīlliteratūru kaut cik manāmi nav ietekmējusi.

jis Rīgu un lielā mērā zaudējis sakarus ar Krievijas zinātni. Taču pats Menšutkins 1905. gada 13. (27.) janvārī griezās tieši pie Ostvalda ar lūgumu dot viņam iespēju iepazīstināt Rietumu speciālistus ar Lomonosova zinātnisko mantojumu. Ostvalds ievietoja Menšutkina rakstu par Lomonosovu savā žurnālā «*Annalen der Naturphilosophie*», bet Lomonosova fizikāli ķīmisko rakstu izlasi vācu tulkojumā izdeva sērijā «*Ostwalds Klassiker der exakten Naturwissenschaften*». Tieši no šiem avotiem Rietumu ķīmiķi būtībā pirmoreiz uzzināja, ka Lomonosovs, starp citu, ir bijis arī fizikālās ķīmijas celmlauzis. Kā atbildes reakcija sekoja Lomonosova vērtējumi A. Smita, E. Kohena, Z. Gintera grāmatās un rakstos.

Tomēr Ostvalds pats īsti neizprata Lomonosova nozīmi. Savā pazīstamajā grāmatā «*Dižie cilvēki*» («*Grosse Maenner*») (1910) viņš Lomonosovu novērtē šādi: «Še mums ir darišana nevis ar pētnieku šī vārda tiešā nozīmē, jo viņa mūža darbs lielākā mērā pastāvēja iekš tam, lai saviem tautiešiem nodotu Rietumu kultūras vērtības, nevis lai tās papildinātu ar paša gūtiem ievēribas cienīgiem rezultātiem. Būtu viņš audzis labvēlīgākos apstākļos, viņš būtu kļuvis par augstākā ranga pētnieku, jo viņa darbos ir daudz oriģinālu un pareizu domu, kuru eksperimentālajam pamatojumam viņam tomēr neatlika laika.» Šāda Ostvalda nostāja varbūt daļēji izriet no viņa negatīvās attieksmes pret atomu un molekulu mācības lomu ķīmijā.

Paula Valdena (1863—1957) pozīcija tajā laikā bija atšķirīga. Profesors Valdens, kas no 1889. līdz 1919. gadam bija vadošais ķīmijas zinātnieks Rīgas Politehniskajā institūtā, kopš 1910. gada bija arī Pēterburgas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. Valdens skaistā un saturīgā runā «Lomonosovs kā ķīmiķis» Zinātņu akadēmijas sēdē 1911. gada 8. novembrī sakarā ar Lomonosova 200. dzimšanas dienas atceri dziļi izanalizēja Lomonosova fizikālās ķīmijas problēmām veltītos darbus, salīdzināja viņa uzskatus ar 20. gadsimta uzskatiem un veica interesantus ekskursus zinātnieka jaunrades psiholoģijā. Tajā pašā sēdē Valdens ierosināja Pēterburgā dibināt Lomono-

Pauls Valdēns referē par Lomonosovu
viņa 200. dzimšanas dienai veltītajā
Pēterburgas Zinātņu akadēmijas svinīgajā
publiskajā sēdē 1911. gada 8. novembrī.

sova pētniecisko institūtu fizikālās ķīmijas attīstībai. Priekšdarbi institūta dibināšanai tika veikti, taču pirmais pasaules karš neļāva šo lielisko ieceri realizēt tās sākotnējā veidā.

Cita zīmīga Valdēna uzstāšanās bija saistīta ar Lomonosova nāves 150 gadu atceri 1915. gadā, pašā pasaules kara karstumā. Runājot par Lomonosova dabaszinātnisko nopelni novēlotu atzīšanu, Valdēns atzīmēja krievu ķīmiķu nevērību pret savas nozares vēsturi, nepietiekamu pašu devuma popularizēšanu ārzemēs, nepietiekamu vietotību krievu ķīmiķu vidē. «Viss vērtīgākais un savdabīgākais no krievu ķīmiķu darbiem,» rakstīja Valdēns žurnālā «Priroda», «ir jānodod pasaules ķīmijas zinātnei un literatūrai priekšzīmīgos tulkojumos. Jo krievu vārds un krievu ķīmiķu prestižs prasa, lai ne tikai viņu radošo darbu svarīgākie rezultāti, bet arī paši šie darbi nonāktu līdz ķīmiķu pasaulei. Tad varbūt mainīsies uz labo pusi Rietumu ķīmiķu attieksme pret krievu ķīmiķu radošo devumu, spriedums par tā apjomu un nozīmīgumu.»

Menšutkina darbi Lomonosova mantojuma izvērtēšanā un arī paša Valdēna studijas šai virzienā (piemēram, par Lomonosova devumu šķīdumu pētniecībā) Valdēnu nostādīja vispārējāka rakstura problēmas priekšā. Proti, viņš ierosināja uzrakstīt fundamentālu Krievijas ķīmijas vēsturi. Pirmoreiz šādu domu Valdēns izvirzīja 1911. gadā II Mendeļejeva kongresā Pēterburgā, savā referātā ieskicēdams ķīmijas attīstības pamatlīnijas Krievijā un aicinādams kolēģus kopējiem spēkiem uzrakstīt pilnīgu ķīmijas vēsturi. Kolēģu vidū šī doma tomēr īpašu atsaucību nerada, un šo darbu veica Valdēns viens pats. Dzīvodams Rīgā, viņš uzrakstīja 300 lappušu biezu grāmatu — pirmo apcerējumu par ķīmijas pagātņi Krievijā. Šo grāmatu viņš nobeidza 1914. gada lieldienās, kā pats to norāda priekšvārdā. Grāmata nākusi klajā pēc trim gadiem Odesā, «*Mathesis*» apgādā.

Tādēļ varam apgalvot, ka ķīmijas historiogrāfija Krievijā saistīta ar Lomonosova piemiņas godināšanu un ka Rīgas ķīmiķi gadsimta sākumā gan aktīvi cēlušies gaismā Lomonosova mantojumu, gan arī sacerējuši pirmos vēsturiskos darbus par ķīmijas attīstību Krievijā.

Tātad Lomonosova ietekmju treji loki Latvijā. Tie liecina gan par Lomonosova ģēnija daudzšķautņainību, gan arī par to, kā mainījies Lomonosova vērtējums un viņa ierosmes atkarībā no laikmeta prasījumiem un no sabiedrības intereses par to vai citu sfēru.

18. gadsimts pazina Lomonosovu pirmām kārtām kā dzejnieku, vēsturnieku, apgaismotāju, zinātnes popularizētāju. Lomonosova nopelnus dabaszinātnēs izprata tikai jo nedaudzi šīs nozares speciālisti, un viņa idejas netika pilnībā novērtētas, kaut arī Lomonosovam toreiz uz Latviju bija daudzveidīga, tomēr visai ierobežota ietekme. Ja neņemam vērā personīgos sakarus ar dažiem vīriem no Baltijas, tad varbūt Lomonosova paraugs ir rosinājis Stendera darbību (vismaz samanāmas analogijas starp abiem). Tālaika Latvija vēl bija norobežota no krievu kultūras, un vācu mācītāju veidotā, «tiem mīļajiem latviešiem» domātā lite-

ratūra nebūt necentās modināt tautu vai demokrātizēt zinātni.

19. gadsimtā jaunlatviešu kustība, Baltijas un Krievijas kultūras sakaru iedzīvināšana ierādīja Lomonosovam izcilu lomu latviešu tautas audzināšanā. Viņa dzīvais piemērs iedvesmoja arī tautas dēlus meklēt ceļus uz zinātni. Lomonosovs latviešiem kļuva par krievu kultūras simbolu.

20. gadsimta sākumā, fizikālajai ķīmijai nodaloties īpašā nozarē, ievērojot tās vēsturiskos panākumus, pieaugot dabaszinātņu lomai, Lomonosovam tiek ierādīta cita vieta — viņu sāk daudzināt par ģeniālu dabaszinātnieku, «fizikālās ķīmijas tēvu», un Latvijā tas visspilgtāk atspoguļojas Valdena darbos.

Lomonosova ietekme, nezaudējot savu aktualitāti, tād ir iesniegusies daudzos laikmetos un tautās, priekšplānā izvīrjot to vai citu viņa daudzveidības šķautni.

«VIDZEMES EKONOMIJA» LOMONOSOVA TULKOJUMĀ

Dižā krievu zinātnieka enciklopēdista un dzejnieka Mihaila Lomonosova darbu pilnu izdevumu (10 sējumos) pirmoreiz klajā laidusi PSRS Zinātņu akadēmija laikā no 1950. līdz 1959. gadam. Pēc gandrīz 25 gadiem mazliet negaidīti iznācis arī 11. sējums. Sākotnēji tajā bijuši iecerēti tikai personu, priekšmetu, ģeogrāfisko un etnisko nosaukumu, Lomonosova sacerējumu rādītāji, taču starplaikā atrasts un identificēts ne mazums jaunu Lomonosova materiālu, tādēļ sējumā ietverti arī jaunatrastie dzejoļi, vēstules, tulkojumi (*Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. Ленинград, 1983, т. 11 (дополнительный, справочный). Письма, переводы, стихотворения, указатели. 422 с.*).

Latviešu lasītāju visvairāk varētu interesēt tas, ka šajā sējumā pirmoreiz publicēts M. Lomonosova veiktais Salomona Guberta «Vidzemes ekonomijas» («Лифляндская экономия») tulkojums (1747). Šim apstāklim, mūsaprāt, ir liela kultūrvēsturiska nozīme, jo šādā kārtā 17. gs. savdabīgais rakstniecības un tehniskās literatūras piemineklis kļūst pieejams mūsdienas lasītājiem. Tādēļ nebūs lieki pasacīt dažus vārdus par grāmatu, tās autoru, tās tapšanu un tulkošanu.

«Vidzemes ekonomiju» (varbūt pareizāk un atbilstošāk saturam būtu sacīt — «Vidzemes saimniekošanas grāmatu», šo nosaukumu arī tālāk lietosim) sacerējis Suntažu mācītājs Salomons Guberts, izmantojot kādu senāku — Rīgas ārsta un dabaszinātnieka Zaharija Stopija jau 16. gadsimta beigās sacerētu rokrakstu (kura sameklēšana arhīvos, starp citu, joprojām paliek aktuāls uzde-

SALOMONIS GUBERTI

weiland Pastor zu Conitz

STRATAGEMA
OECONOMICUM,

Der

Akker-Student /

Denen jungen / ungeübten Akkers-Leuten in Lieffland / zum nöthigen Unterrichte / vermittelt vieljähriger Observationibus, auch fürnehmer Philosophorum Placitis dargestellt.

Nun auff's neue übersehen und mit möglichen Registern verbessert.

Cum Gratia & Privilegio S. R. M. Svec.

1711 1712 1713 1714 1715 1716 1717 1718 1719 1720

AGB /

Voy Georg Wappling Meßner/Verz.

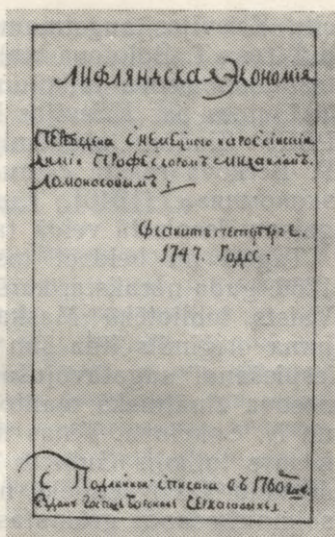
Salomona Guberta
«Vidzemes
saimniekošanas
grāmata» titullapa.

vums). Guberta grāmata pirmoreiz izdota vācu valodā Rīgā 1645. gadā un guvusi mūsu novadā visai plašu un ilgstošu popularitāti, par ko liecina atkārtotie izdevumi 1649., 1688. un 1757. gadā (tātad pat 112 gadu pēc pirmizdevuma!).¹⁹

Satura ziņā šī grāmata (tās oriģinālizdevuma pilns nosaukums ir: *Gubertus Salomon. Stratagemata oeconomica, oder Akker-Student, denen jungen ungeübten Akkers-Leuten in Lieffland zum nöthigen Unterrichte vermittelt vieljährigen Observationibus, auch fürnehmer Philosophorum Placitis dargestellt*) ir racionālas saimniekošanas

¹⁹ Biogrāfiskas ziņas par S. Gubertu ir visai trūcīgas; tās rodamas J. F. Rekes un K. E. Napjerska leksikonā — «Allgemeines Schriftsteller-und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland, Kurland», Bd. 2, Mitau, 1828, un mācītāja Kerbera rokrakstā (1840) par Suntažu pili, tās baznīcu un mācītājiem. Guberta dzimšanas gads un studiju vieta avotos nav minēta. No 1622. līdz 1633. gadam viņš bijis Nītaures un Mālpils apvienotās draudzes mācītājs, pēc tam mācītājs — tikai Mālpilī, 1636. vai 1637. gadā saskaņā ar Mālpils un Suntažu muižnieku vienošanos abu draudžu mācītāji samainījušies vietām, un Guberts pārnācis uz Suntažiem. 1636. gadā kļuvis arī par visa Kokneses baznīcas iecirkņa prāvestu. Miris 1653. gada 30. janvārī Suntažos.

M. Lomonosova tulkotās
«Лифляндская экономия»
noraksts, kas glabājas
V. I. Leņina Valsts
bibliotēkā Maskavā.

priekšrakstu grāmata. 23 nodaļās sakopotas ziņas par zemes apstrādāšanas paņēmieniem, par laika paredzēšanu, par muižas, rijas, pirts, klēts iekārtošanu, par kaitēkļu iznīdēšanu, par dažādu lauksaimniecības kultūru sēkļu sagatavošanu un sēšanu, par mājdzīvnieku turēšanu, par maizes cepšanu, alus brūvēšanu, ziepju vārīšanu, sveču liešanu, malšanu, aušanu, zāļu pagatavošanu. Vārdu sakot, īsta 17.—18. gadsimta muižas dzīves enciklopēdija, sulīgā valodā sacerēta, ar daudzām neparasti interesantām ziņām, kaut arī ar dažādu mānticību piebārstīta.

Pēc Pētera I reformu laikmeta grāmata kļuva populāra arī Krievijā, jo tur sakarā ar muižu saimniecības racionalizēšanu tika pārņemti vairāki agrotehnikas u. tml. paņēmieni no Vidzemes. Kad 1744. gadā carienes Elizabetes kabinetsekretāram Ivanam Cerkasovam tika piešķirtas sādžas Smoļenskas un Drogobužas apriņķos, šis augstmanis un valstsvīrs uzdeva Pēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķim M. Lomonosovam pārtulkot S. Gudberta grāmatu, ko pēdējais arī 1747. gadā izdarīja. Grāmata krievu valodā nav tikusi iespiesta, taču Lomonosova tulkojums norakstos izplatījies arī

citu Krievijas augstmaņu bibliotēkās (piemēram, pulkveža T. Bolotova bibliotēkā). Vēlākos gadsimtos Lomonosova tulkojums apskatīts dažādos sacerējumos par Krievijas kultūras vēsturi, vissīkāk PSRS Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa P. Berkova rakstā «Ломоносов и «Лифляндская экономия»» (1946), kaut arī līdz tam dienasgaismu iespīestā veidā tas nebija ieraudzījis.

Tagad nu beidzot tas publicēts — pēc kāda 1760. gada noraksta, kurš saglabājies V. I. Ļeņina Valsts bibliotēkā Maskavā (Lomonosova tulkojuma oriģināls līdz šim nav atrasts). Rokrakstu iespiešanai sagatavojušas pazīstamās M. Lomonosova zinātniskā mantojuma pētnieces E. Paina un N. Sokolova. Viņas noskaidrojušas, ka Lomonosovs tulkojis Guberta grāmatas 1688. gada izdevumu. Daži pētnieki, nesalīdzinājuši «Vidzemes saimniekošanas grāmatas» tulkojumu ar vācu oriģinālu, Lomonosovam veltītajā literatūrā izteikuši apgalvojumu, ka Lomonosovs tulkojis ļoti brīvi un tāpēc grāmata paužot arī viņa paša ekonomiskos uzskatus. Taču tekstu salīdzinājums liecina, ka Lomonosova 1747. gada tulkojumā nav atkāpju no 1688. gada Guberta oriģināla, vienīgi Lomonosovs atmetis Guberta grāmatas ievadu un Vidzemei domātās saullēkta un saulrieta tabulas.

Lomonosova Rakstu 11. sējumā «Vidzemes saimniekošanas grāmata» aptver 81 lappusi (72.—152. lpp.). Ievēribu pelna arī sastādītāju pamatīgie komentāri (202.—211. lpp.), kuros S. Guberts gan nosaukts par Nātaures (sic!) — Mālpils draudzes mācītāju, kaut arī grāmatas iznākšanas gadā viņš jau sen darbojies Suntažos.

Jāuzsver, ka Guberts plaši izmantojis latviešu tautas ticējumus, it īpaši par laika paredzēšanu, par atsevišķu mēnešu īpatnībām, par kustoņu un mājlopu izturēšanos, tādēļ mūsu folkloras un kultūrvēstures pētniekiem grāmata var būt sevišķi interesanta. Tas pats sakāms arī par mūsu medicīnas un, saprotams, lauksaimniecības vēsturniekiem.

Tā kā Lomonosova Kopoti raksti izdoti samērā nelielā metienā un latviešu lasītājiem grūti pieejami, tad sniegsim Lomonosova tulkojuma frag-

mentu, proti, no «Vidzemes ekonomijas» 3. nodaļas, kurā apskatīti latviešu zemnieku ticējumi par laika apstākļiem, gaidāmo ražu un slimību paredzēšanu. Sniegsim, saprotams, krievu valodā, lai saglabātu Lomonosova stila īpatnības. Tātad:

О КРЕСТЬЯНСКИХ ПРИМЕТАХ

Земледельцу надобно знать крестьянские приметы. Я незнающим оных покажу следующий способ. Бог употребляет натуру не по нужде, а по соизволению, и не для того, чтоб всемогущество свое тем утвердить, но чтоб людям милосердие свое показать. Ежели по сим приметам не всегда сбудется, то надлежит рассуждать, что может приключиться в том некоторое помешательство, ибо праведных молитва много может, а для грешников и других натуральных причин то не сбывается. Знаки показывают что-нибудь не по нужде.

1. Приметы по солнцу, месяцу, звездам и другим натуральным воздушным явлениям, по сухим и мокрым

По солнцу

Ежели солнцу при восхождении весьма красно, а потом вдруг черно станет; или когда при восхождении солнца в лучах будут темные или красные облака, или когда солнце при восхождении и захождении иметь будет долгие лучи, а само хотя светло и ясно, или когда солнце в тучу закатится, сие все значит, что будет дождь. Когда солнце красно закатится, то значит ведро. Когда солнце на Сре-теньев день ясно показывается, то после того много снегу выпадет. Сколько часов продолжается солнечное затме-ние, столько лет действие его бывает.

По луне

Ночи, в которые новая луна родится, летом бывают теплы, а зимою студены, ибо летом полная луна проходит студенья, а зимою теплые знаки. Каковы первые два или три дня в перемену луны будут, такова и первая четверть будет. Ежели новая луна темные роги имеет или тело ее темновато, либо около полного месяца будет поле и мно-гие облака, то значит дождь. Ежели поле будет тонкое, прозрачное и скоро пропадет, то можно надеяться —

ведро. Ежели зимою поле будет очень велико и прозрачно, то обыкновенно бывает мороз. В которой стороне поле переломится, с той стороны и ветру ожидать. Ежели полный месяц красноват, то значит ветр. Ежели полный месяц ясен кажется, то надеяться можно — ведро. Сколько часов продолжается лунное затмение, столько месяцев действие его бывает.

По звездам

Ежели звезды не блещут, значит — ненастье. Ежели будут около них малые кружки, значит дождь. Если семь звезд ясны, значит ведро, а ежели темны, значит ненастье. Ежели кажется, что звезды падают (ибо они не падают, но поднявшиеся пары на воздухе) значит [ожидать] сухую погоду; с той стороны, откуда они падают, должно ожидать ветру. Ежели они с разных сторон падают, значит [ожидать] непостоянную погоду. Место, откуда они падают, бывает полно паров, от которых ветры происходят.

По радуге

Радуга по большей части является к востоку и западу, к северу редко, а еще реже к югу. Когда радуга является к востоку, то значит ведро, а иногда дождь, когда является к югу, то приносит она много дождя, а когда является к западу, то немного будет дождя или ведро будет. Летом является радуга по утрам и вечерам, но осенью, весною и зимою показывается в другое время.

Многие люди думают, что прежде потопа радуги не было, но то неправда, ибо прежде потопа те же причины были, для которых радуга бывает, чего ради следует, что и тогда радуга являлась, но по потопе радуга по воле божией получила знак умилоствления.

По грому

Гром показывает, что зима минула. После первого грома лед расступается, который еще остался. Около половины июля месяца бывают сильные громы. Ежели зимою гремит гром, то следует после того сильный ветр. Ежели ночью от севера молния случится, то бывает после того ветр или сильный дождь. Молния без дождя вредит молодым деревьям и травам, а особливо пшеница и гречуха от ней посыхают. Ежели гром ударит, то редко случается громовую стрелю, но гром случается чаще от ог-

ненного тонкого духа, который происходит от селитры и серы; некоторые от суеверия думают, будто того громом не убьет, который носит при себе гиацинт или корокил. Гром ударяется всегда сверху на что-нибудь, и для того колокольни, башни и высокие строения и деревья больше подвержены сему ударению. Гром у ядовитых вещей отнимает яд, а когда ударяет на те вещи, которые не ядовиты, то оные ядовитыми делает.

По росе

Ежели росы много упадет, то значит ведро. Ежели же подымется вверх, то в тот день будет дождь. Ежели же в дождь на воде явятся пузыри, то долго будет дождь идти. Ежели роса ночью, как соль, выпадет, то значит ведро.

3. Приметы о погоде по четвероногим животным

Ежели медведь осину с верхушки всю объест, то крестьяне надеются, что весною поздно посеянный хлеб поспеет, а ежели он одну вершину сломит, то весною поздно посеянный хлеб морозом собьет. В 1643 году то не сбылось.

Ежели скотина около полудни воздух в себя хватает, значит дождь. Если свиньи сено и солому таскают, ежели собаки и кошки на земле валяются; когда собаки и кошки траву едят, — сие значит дождь. Ежели издалека, с северной стороны к югу, слышно, что собаки лают, то будет ведро. Если у собак в брюхе ворчит, когда они землю роют, или ежели они воют, то значит ненастье.

Охотники примечают зимою заячий стан. Ежели снег под ним растаял и мокр, то ожидают оттепели; крестьяне примечают, что ежели зайцы в каком месте пропадут, то в тот год овцы не родятся.

Ежели мыши осенью в копнах гнезда свои близко от земли заведут, то крестьяне говорят, что с начала зимы мало снегу будет, ежели заведут гнезда высоко, то будет много снегу.

5. Приметы по гадинам

Когда лягушки кричат, то, конечно, будет дождь. Когда комары или летучие мыши ввечеру летают, то значит ведро. Крестьяне примечают в апреле лягушечий клек, и ежели он глубоко в воде лежит, то значит, что будет сухое лето; а ежели лежит он у берегу, где мало воды,

значит мокрое лето. Когда блохи и клопы необычайно жестоко кусают, значит дождь. Также когда вши, мухи и комары жестоко кусают, когда лесные мухи в исходе песьих дней по избам разлетятся, то скоро будет ступено.

Знаки плодородия

Ежели лесные птицы, оставя лес, около дерев и пашен держаться будут, ежели в дождевике найдется муха или комар или ежели овощные дерева немного плода принесят, буде в реках немного рыбы будет. Или когда в мае 25 числа ведро бывает, а 15 июня дождь — буде в свое время довольно снегу выпадет, то надеяться можно хлебобородного лета. Ежели у ольхи много будет молодых отраслей, то уродится много гречухи.

Знаки нехлебобородного года

Когда летом, особливо во время цвету, будет много дождя при солнечном сиянии, так что дождь идти будет сквозь солнечные лучи, или когда летом часто бывают северные ветры, когда много бобов родится, и поля и деревья того года много плода принесли, то на другой год обыкновенно они отдыхают. Ежели после Рождества Христова случится мокрая погода, то ржи бывает вредительно; прежде Рождества оная погода не так вредна. Вода, которая после Благовещения на поле останется, ржаному семени вредит. Когда гадины и мышей много будет — такие все знаки худого года; или когда во время цвету комета явится, когда в то время приключится солнечное или лунное затмение, то солнечные затмения больше вредят лунных. Однако ж иногда и после затмений бывают плодосные годы, или в то же время планеты Марс и Сатурн стоять будут в четвероугольнике.

Знаки, показующие болезни и мор

Когда в генваре земля не замерзнет, а особливо, ежели тогда случатся южные ветры, то последуют болезни. Ежели летом много дождя будет, а не будет восточного или северного ветра, тогда осенью будет много туману, а не будет южных и западных ветров. Жестокие бури приносят иногда болезни, которые редко случаются, как то в 1580 в августе месяце после жестокой бури, которая в Европе великий вред причинила, воспоследовала новая болезнь, то ж часто случается и после кометы, а редко после оной

бывает добрый год. Сколько дней она является, столько месяцев действие ее бывает.

Ежели кто осенью или весною в равноденствие занеможет, то трудно тому встать.

Когда птицы оставят свои гнезда и детей или когда лягушки в лужах умножатся, много гадены в стенах будет и во многих местах змей заведутся, то значит болезни.

Когда в лесу листья с дерев рано спадут, то скотина будет мереть, а после того бывает и на людей мор, также тогда овцы мрут, когда фиалки и розы осенью опять цветут, когда вороны все прочь отлетают, так что ни одного или немногие останутся; когда рыжики рано вырастают, то приносят они мор, а именно, когда они появляются вскоре после Рождества Иоанна Крестителя. Ибо их время около 24 числа августа. После дороговизны часто случается мор. Також когда зима будет тепла или ничего или мало морозов будет. Мор распространиться может в отдаленные места чрез съестные припасы, платья, книги и письма²⁰.

Jāpiezīmē, ka grāmatas 2. nodaļā sīki apcerēti pēc kārtas gada mēneši, katrā no tiem veicamie zemnieku darbi un dotas tādas kā «instrukcijas», kad kurš darbs jāpaveic.

Interesanti būtu salīdzināt Guberta — Lomonosova prognozes ar tiem «hronozofiskajiem» datiem, kas sakopoti O. Gerta un A. Mauriņa grāmatā «Laikzīmes. Ieskats tautas ticējumos un vērojums» (Rīga, 1986. 175 lpp.).

Ir tiesa, Lomonosova veikto Guberta grāmatas tulkojumu esam jau pieminējuši ne vienreiz vien, tas aplūkots arī Baltijas zinātņu vēstures konferencēs, taču grāmatas iznākšana vērtējama kā nozīmīgs notikums kultūras dzīvē. Tā ļaus izmantot šo — līdz šim praktiski nepieejamo bibliogrāfisko ūnikumu, tā sniedz jaunu liecību par to, ka krievu zinātnes pamatlicējam nav bijušas svešas Baltijas problēmas. Darbs spēj sniegt jaunas ierosmes mūsu dabaszinātņu, tehnikas un kultūras vēsturniekiem, folkloristiem, bet tas var būt saistošs arī ikvienam lasītājam.

²⁰ Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. Л., 1983, т. II дополнительный, справочный. Письма, переводы, стихотворения. Указатели, с. 86—94.

SAJĀ IZDEVUMĀ IEVIETOTIE
AUTORA RAKSTI PAR
M. LOMONOSOVU

Lomonosovs un viņa laiks. Pirmpublicējums grāmatā *Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. Rīga, 1980, ķīmiķu darbības apceres.) Rīga, 1964, 9.—48. lpp. Veidots pēc raksta *Stradiņš J.* Mihailo Lomonosova nemirstība. — Zvaigzne, 1961, № 22, 7. lpp. Publicējot šajā izdevumā, materiāls mazliet pārveidots.

Lomonosova treji loki Latvijā. Pirmpublicējums grāmatā *Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. Rīga, 1980, 95.—123. lpp. Tas balstās uz pētījumu: *Страдынь Я.* Ломоносов и культура Латвии. — В сб.: Ломоносов. Сборник статей и материалов. М.—Л., 1965, т. 6, с. 63—79, kā arī uz citiem materiāliem (bibliogrāfiju sk. minētajos izdevumos). Par šo darbu autors 1961. gadā saņēmis M. Lomonosova bronzas piemiņas medaļu. Šajā izdevumā raksts ievērojamā mērā papildināts un daļēji pārveidots.

«Vidzemes ekonomija» Lomonosova tulkojumā. Pirmpublicējums žurnālā «Karogs», 1984, № 10, 192.—193. lpp. Papildināts, arī ar citātiem no M. Lomonosova tulkojuma.

LITERATŪRA PAR M. LOMONOSOVU
UN VIŅA SASKAREM AR LATVIJU

VISPĀRĒJA RAKSTURA

Drizulis A. M. Lomonosovs un vēstures zinātne. — LPSR ZA Vēstis, 1962, № 1, 13.—18. lpp.

Kudrjavcevs B. Mihails Lomonosovs. Rīga, 1961. 146 lpp.
Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. М.—Л., 1950, т. 1. Труды по физике и химии 1738—1746 гг. 620 с.

Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. М.—Л., 1951, т. 2. Труды по физике и химии. 727 с.

- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1952, т. 3. Труды по физике 1753—1765 гг. 605 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1955, т. 4. Труды по физике, астрономии и приборостроению 1744—1765 гг. 831 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1954, т. 5. Труды по минералогии, металлургии и горному делу 1741—1763 гг. 747 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1952, т. 6. Труды по русской истории, общественно-экономическим вопросам и географии 1747—1765 гг. 690 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1952, т. 7. Труды по филологии 1739—1758 гг. 996 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1959, т. 8. Поэзия — Ораторская проза — Надписи 1732—1764 гг. 1279 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1955, т. 9. Служебные документы 1742—1765 гг. 1018 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. М.—Л., 1957, т. 10. Служебные документы и письма 1734—1765 гг. 934 с.
- Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений. Л., 1983, т. 11 дополнительный, справочный. Письма, переводы, стихотворения. Указатели. 422 с.
- Елисеев А. А.* Возникновение науки об электричестве в России. Исследования М. В. Ломоносова и Г. В. Рихмана. М.—Л., 1960. 272 с.
- Кадек М. Г.* Труды М. В. Ломоносова в области географии. — Ученые записки МГУ. М., 1946, вып. 104, т. II, кн. 2, с. 3—16.
- Коровин Г. М.* Библиотека Ломоносова. Материалы для характеристики литературы, использованной Ломоносовым в его трудах, и каталог его личной библиотеки (К 250-летию со дня рождения). М.—Л., 1961. 488 с.
- Кузнецов Б. Г.* Ломоносов. Лобачевский. Менделеев. Очерки жизни и мировоззрения. М.—Л., 1945. 335 с.
- Кузнецов Б. Г.* Творческий путь Ломоносова. 2-е изд. М., 1961. 375 с.
- Кулябко Е. С., Бешенковский Е. Б.* Судьба библиотеки и архива М. В. Ломоносова. Л., 1975. 227 с.
- М. В. Ломоносов в портретах, иллюстрациях, документах.* М.—Л., 1965. 316 с.

- Лихоткин Г. А.* Ломоносов в Петербурге. Л., 1981. 237 с.
- Лыццов В. П. М. В.* Ломоносов о социально-экономическом развитии России. Воронеж, 1969. 262 с.
- Меншуткин Б. Н.* Жизнеописание Михаила Васильевича Ломоносова. 3-е изд. М.—Л., 1947. 295 с.
- Меншуткин Б. Н.* Труды М. В. Ломоносова по физике и химии. М.—Л., 1936. 536 с.
- Морозов А. А.* Ломоносов. 5-е изд. М., 1965. 576 с.
- Морозов А. А. М. В.* Ломоносов. Путь к зрелости. 1711—1741. М.—Л., 1962. 487 с.
- Морозов А. А.* Родина Ломоносова. Архангельск, 1975. 479 с.
- Памяти М. В. Ломоносова. Речи, произнесенные на торжественном акте Рижской Ломоносовской женской гимназии в память двухсотлетия со дня рождения М. В. Ломоносова 8 ноября 1911 г. Рига, 191. 31 с.
- Первалов В. А.* Ломоносов и Арктика. Из истории географической науки и географических открытий. М.—Л., 1949. 504 с.
- Раскин Н. М.* Химическая лаборатория М. В. Ломоносова. Химия в Петербургской Академии наук во 2-й половине XVIII в. М.—Л., 1962. 340 с.
- Роцен И. П.* Михаил Васильевич Ломоносов. — Вестник АН СССР, 1936, № 11/12, с. 5—28.
- Сборник материалов для истории Императорской Академии наук. 1—2 ч. Петербург, 1865; ч. I — LVI + 223 с.; ч. 2 — VI+224—530 с.
- Смолеговский А. М., Соловьев Ю. И.* Борис Николаевич Меншуткин. Химик и историк науки. М., 1983. 230 с.
- Соловьев Ю. И.* История химии в России. М., 1985. 415 с.
- Соловьев Ю. И., Ушакова Н. Н.* Отражение естественнонаучных трудов М. В. Ломоносова в русской литературе XVIII и XIX вв. М., 1961. 95 с.

LOMONOSOVA LATVIJAS SASKARES

- [*Auseklis?*] Jauns auglis rakstniecības laukā [recenzija par F. Brīvēznieka grāmatu «Augsti krievu vīri...»]. — Darbs, 1875, 7. un 14. novembris.
- Brīvēznieks F.* Raksti, 2. sēj. Otra puse. Ievērojamu vīru dzīves apraksti un raksturojumi. Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. Rīga, 1910. 180 lpp.

- Grigulis A.* Mihails Lomonosovs un viņa nozīme latviešu sabiedriskās domas attīstības vēsturē. — Literatūra un Māksla, 1961, 18. novembris.
- Lomonosovs M.* Zemes griešanās. — Baltijas Zemkopja Pieликums, 1881, № 16, 128. lpp.
- Misiņš J.* Brīvēznieka piemiņai. — Grām.: *Vičs A.* Latviešu skolu darbinieki. Rīga, 1925, 1. sēj. Fricis Brīvēznieks, 45. lpp.
- Sarķis P.* Lomonosovs. — Tēvija, 1885, № 2, 11.—12. lpp.
- Stepermanis M.* «Vidzemes ekonomija». — Cīņa, 1961, 19. novembris.
- Stradiņš J.* Cilvēki, eksperimenti, idejas. 2. izd. Rīga, 1965. 270 lpp.
- Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. Rīga, 1980. 288 lpp.
- Stradiņš J.* Pēterburgas Zinātņu akadēmija un tās atbalsojumi Latvijā. — Grām.: *Stradiņš J.* Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. Rīga, 1982, 140.—180. lpp.
- Stradiņš J.* Stenders un viņa «Augstas gudrības grāmata...» — Grām.: *Stradiņš J.* Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. Rīga, 1982, 127.—139. lpp.
- Valdemārs K.* Latviešu centīgiem jaunekļiem [recenzija par F. Brīvēznieka «Lomonosovu»]. — Baltijas Vēstnesis, 1875, 21. maijs.
- Zeiferts T.* Brīvēznieks. Tautas darbinieka mūžs un laikmeta aina, 1. sēj. Rīga, 1929. 231 lpp.
- Ломоносов М. В.* Мнение Академии наук о жемчуге, сысканном в Ливонии, в Дерптском уезде. — В кн.: Полное собрание сочинений. М.—Л., т. 5, 1954, с. 269—270.
- Берков П. Н.* Ломоносов и «Лифляндская экономия». — В кн.: Ломоносов. М.—Л., 1946, т. 2, с. 271—276.
- Вальден П. И.* Ломоносов как химик, 1711—1911. Спб., 1911. 21 с.
- Вальден П. И.* О развитии химии в России (речь, произнесенная на общем собрании II Менделеевского съезда 28 декабря 1911 г.). — Журнал Русского физико-химического общества, 1912, т. 44, с. 100—108.
- Вальден П. И.* О трудах Ломоносова по вопросу о раст-ворах. — В кн.: Ломоносовский сборник. Спб., 1911, с. 123—150.
- Вальден П. И.* Очерк истории химии в России. — В кн.: *Ладенбург А.* Лекции по истории развития химии от Лаувазы до нашего времени. Одесса, 1917, с. 361—654.

- Городинская Р. Б.* Издание работ М. В. Ломоносова и литературы о нем в Прибалтике до начала XX века. — В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1971, т. 3, с. 35—46.
- Соловьев Ю. И., Страдынь Я. П. П. И.* Вальден как историк химии. — В сб.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1976, т. 5, с. 111—133.
- Страдынь Я. П., Валескалн П. И. И. А.* Корф — президент Петербургской Академии наук. — В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1968, т. 1, с. 65—79.
- Страдынь Я. П.* Ломоносов и культура Латвии. — В кн.: Ломоносов, т. 6. М.—Л., 1965, с. 63—79.
- Страдынь Я. П.* Рижский период деятельности Вильгельма Оствальда и создание классической физической химии. — Изв. АН ЛатвССР, 1979, № 7, с. 33—44.
- Тимохина Ю. П.* Как была обнаружена библиотека Ломоносова. — Природа, 1974, № 1, с. 38—41.
- Уханова И. Н. М. В.* Ломоносов и Лифляндский жемчуг. — В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1972, т. 4, с. 5—9.
- Цверва Г. К.* Георг Вильгельм Рихман (1711—1753). Л., 1977. 159 с.
- Ченакал В. Л. М. В.* Ломоносов и деятели науки и культуры Прибалтики. — В кн.: Наука в Прибалтике в XVIII — начале XX века. Рига, 1962, с. 28—32.
- Школьные годы. Юбилейный номер. Издание культурно-просветительного кружка Рижской городской русской средней школы (Ломоносовской гимназии). 1919 г. — 15 января — 1929 г., № 15. [Рига] S.a., 24 с.

LOMONOSOVA 275 GADU ATCEREI
VELTĪTĀS PUBLIKĀCIJAS LATVIJĀ

- Blinkena A.* Mihails Lomonosovs un valodniecības zinātnes attīstība. — LPSR ZA Vēstis, 1986, № 10, 20.—27. lpp.
- Grigulis A.* Mihaila Lomonosova personības paraugs. — LPSR ZA Vēstis, 1986, № 10, 28.—29. lpp. (ar P. Sarča dzejoļa «Lomonosovs» teksta publicējumu).
- Pētersone V.* Mūsu jaunības mājas. Par Lomonosova vārdu Rīgas skolu vēsturē, bet ne tikai par to. — Skolotāju Avīze, 1987, 17, janvāris.

Stradiņš J. M. Lomonosovs par Latviju. — Сīņa, 1986, 13. novembris.

Бирон А. К. Вклад М. В. Ломоносова в разработку отечественной истории. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 12, с. 25—35.

Бирон А. «Дерзайте ныне ободренны...». — Советская Латвия, 1986, 19 ноября.

Даненгириш Г. М. Естественно-научный материализм в трудах М. В. Ломоносова. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 10, с. 8—17.

Мауринь А. М. Идеи М. В. Ломоносова в свете современной экологии. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 10, с. 30—35.

Ронис Я. В. М. В. Ломоносов — выдающийся русский химик. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 10, с. 18—21.

Страдынь Я. П. М. В. Ломоносов и Латвия. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 12, с. 14—21.

Торжественные мероприятия Академии наук Латвийской ССР, посвященные 275-летию со дня рождения М. В. Ломоносова. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 12, с. 119.

F. Brīvēznieka attēls 1872. gadā — ap to laiku,
kad sacerēta grāmatiņa
«Augsti krievu vīri iz zemas kārtas».

Mugsti Kreemu mihri

if

šemas šahrtas.

I.

Pomonofows.

Lam meen preeki gamilē,
Wifā plaščā vafaulē.
Kaš ar prahtu dedfigu
Dšenahš eekraht gudribu.
C. Waldemars.

Latweefču žentigeem jaunekteem šchis laptwaš bahwina
Drihofsemneekš.

Rigā, 1874.

Driketš pee bilšču. un grahmatu driketaja Čerņi Plates,
pee Behtera basnijahš.

nibt, turā minšc ļāvus gaiskus mebrtus šajneegē terej.
 Lomonosovs slawēht slawēja waldneekus par wīnu labem
 gaismas darbeem, toš stiprinatamē un stubinatamē, šinam
 žaur tabdu slawu uš tabdeem pat darbeem preeščbeem.
 Šchis dubschigs tautas wibrē negribeja tur par tabdu
 gudru tweščhi bubi, tas mebreš tei, tur minšc slawejot ma
 jeja daubš laba pašradabti. Mebs Lomonosowu wacēnu
 schini leetā par šapratigu gudru tautas politiku nosaukt. —

„Ja mebs rakstītum preešč Kreewu tautas — Kreewi,
 ad peeliktum šchi weetā ne ween daščas Lomonosowa die
 mas, bet ari tabdus stantinatūs rakstā gabalus no Kreew
 dšejmineekem preešč Lomonosowa un labdas weetas n
 dšejmineekem pež Lomonosowa, tas pagabjūtchā (18ta
 gabakšmentē dšibwejšchi — p. pr. no Žonwifina un De
 schawina, tā laika gabala slawenateem dšejmineekem. Šur
 to mebs spētrūm parādibht laštajeem: pirmfabti, jilpab
 ralas wina dšejās par wina preeščneeku publinu augleem
 — jil wairat šštrahdatas, gludenatas, alibitatas tabe m
 lodā un jil daisatas un augstakas gara, — un otrladē
 tā wina pežneeti va leelai datai ut wina rakstaušgi ma
 jekli bijušchi, tā tee (Žonwifins, Deschawins un j.) n
 Lomonosowa gara augleem baroti, tā šafot, teeli ušawaušch
 Det tulkojumis to irādibht nespebdamē, mebs til šde me
 gināšim — jil grubti tas ari neubutu — daščas weetas n
 Lomonosowa dšejadm latwēstot, lai zeem. laštāji spēhtu n
 nešit nonianibht wina garu.

Remšim p. pr. labdas weetas ij tašs jau ari IV. notā
 minetas „Slawas dšejās uš to deenu, tad Keisarene Eližabē
 Petrowna waldibht šakstje“. Dšejās šakstums tei wald
 meeta augstu labumu:

„It waljš un waldineeku preeč —
 „Juhš mištee meeta godini!
 „Juhš twehti zeemi, piliečmeeti . . .
 „Bil jauš jušs un derigi!“

Tablati Lomonosovs slawē Eližabeti, jo wīnam šako
 jot tā žeriba, tā augsta waldneezje, tā Peterež Keelaja meita,
 šargaschot šinatibās. Šchē Lomonosovs pecmin Peterež
 Keelaja nepelnus, kas Kreewijai gaismu gabdoht gribejis
 un šinatibās tept mudinājis. Par šinatibās augstu
 labumu un waježību lašamas šchādās Kreewu originalā
 koti šošchās rindinās:

„Tā jauneem prahtus gaiskus laisa
 „Un šimāskojus meht preečina,
 „Tā laimas brieščās puščfus laisa
 „Un šargā, šawēš nešundā!
 „Tā erangs, šad šlabjabs grubti mahjās,
 „Deb tabies zeids wāšlīb šabjās,
 „Tā paligs wšur tuwumā:
 „Ka lauču wulšā, rēščhibā,
 „Tā tūdnēščās un weentulibā,
 „Ka darbā, tā ir atrušā.“

Uš jauno tautas audi Lomonosovs arween tureja tabš
 šuplakads žeribas. Minšc zeeti tizeja, tā tā tautās rai
 dibš leelus, slawens wibrus — wibrus, kas šinatibās
 nebudt nebušs mašati par teem ašriemes šinatneekem, tu
 rus uš Kreewiju arijana; minšc tizeja, tā pašchās tautas
 bebrni štrahdās preešč šawās tautas šrišniāšči, slawē
 naki, neta šweščineeki-olgašchi. Šapež Lomonosowa gara
 mehdja jo ašgiti pagēstees, šad las par tautas jauno audi
 runaja:

No cenzūres atvēlēts Rīgā, 19. September 1874.

PRIEKŠVārds

Latvijā skolas ceļ, skolas lielākas taisa, pēc skolām sauc. Ievērojot šo Latvijas spirtu dzišanos pēc gaismas, latviešu rakstniecība nedrīkst atsacīties no savas pilnīgas darbu daļas. Rakstniecībai arī jā māca, rakstniecībai jā mūndrina, jā stiprina, jā dūšina uz krietnu pastāvīgu cenšanos.

Bet rets kas tā mūndrinās, dūšinās un turklāt pamācis, kā dzīvs patiesīgs notikums, kā patiesīgs miesīgs cilvēks, kurš pats bijis, tā sakot, savas augstas laimes un goda pacietīgs, nenokūsis, neizmisis kalējs. Izdomātam notikumam, izdomātam cilvēkam stāstos nevar būt tāda spēka.

To apcerot, mēs sarakstījuši un šē pasniedzam tautiešiem, īpaši mūsu jaunai audzei, krievu rakstniecības tēva, Lomonosova, dzīves gājumu, viņa darbības un nopelnu aprakstu. Šī dāvanība nāk no sirds; būtum laimīgi, ja tā ietu pie sirds.

Ar laiku varbūt iespēsīm mūsu tautai vēl kādus slavenus vīrus iz krievu vēstures un rakstniecības priekšā celt, — ja nomanīsīm, ka mūsu pirmais darbs cik necik tautiešiem der un patīk. Protams, ka nerakstīsīm par tādiem vīriem, kas ne caur pašu spēku un pūlīniem, bet caur kādu necerētu negaidītu atgadījumu augstos godos nākuši. Mūsu mierprātība liegs mums arī turplīkām rakstīt par tādiem «slaveniem», kas ar kara pulkiem sūtīti, svešas zemes iekarojuši, asinis laistījuši. Mēs rakstīsīm par slaveniem darbiniekiem, kas no augstiem mērķiem vādīti, caur gara spēku, dūšu, pacietību un tiklību daudz savai tautai, visai cilvēcei par labu pastrādājuši. Turklāt, zināms, neslēpsīm arī šo slavenu vīru vājās puses, ja kādas īpaši ievērojamas.

Kā jau minējām, mēs īpaši dāvinām mūsu rakstus tautas jaunai audzei. Uz jauno audzi gul mūsu labākās cerības. Mēs, mūsu vīru audze, vēl diemžēl daudzkārt — dzīvē un dabā — ar nebrīvu laiku atlikām saistīta. Tādēļ, ja jūs godīgi tautieši, ko Dievs par tēviem un mātēm licis, no dienišķām nastām un rūpestiem nokusuši, sākat izmisuši šaubīties par tēvijas nākamību, — tad paskataties tik jūsu ziedošu dēliņu vai meitiņas spulgactiņās: tur jūs lasīsiet gaiši tēvijas nākamību. Jūs smelsities jaunā cerībā, jaunā drošībā un sapratisit, kas jums kā vecākiem, kā audzinātājiem, kā mācītājiem svēti piepildāms.

Un nepiepildītus savus svētus pienākumus jūs jo mazāk drikstat, jo vairāk tēvijas skolās vēl trūkumu un greizumu... Bet par skolām nenoskumsim par daudz. Jo, pirmkārt, daudz no mūsu tautas skolotājiem ir goda vīri. Otrkārt, daudz no mūsu labākiem tautiešiem ir arī ārtautīgās skolās mācījušies. Pēc skolas laika mūsu jaunā audze tomēr nāks biedrībā — mūsu laika gara pilnā varā. Un kas atturēsies pretī šim dragādamam un radīdamam varonim — laika garam? Kurš pādrošnieks šaus savus grēcīgus nagus laika riteņa spieķos, kas sitinādamies projām veļas? Nē, laika gars ir neatsverams svars!

Un šis mūsu laika gars ir gaismas, brīvības un taisnības gars. Tautības gars ir šī laika gara varenais dēls, kas spēcīgi vairo tēva varu un godu.

Klausaties tāpēc uz to, ko šis gars saka, un jūs gaiši sadzirdēsiet tos svētos vārdus: «*Ļaujiet tiem bērniņiem pie manīm nākt, jo tiem pieder tā valstība.*»

Ziedonī, 1874. gadā.

Brīvzemnieks

Bargu, nežēlīgu vaigu rāda dabas māte Krievijas ziemeļu galā. Tāli jo tāli stiepjas purvi un popieni, kur pēdīgi neredz vairs ne sakrupuša krūmiņa. Isā vasara tik knapi spēj atkausēt to biezo sniegu un ledus kārtu, ko garā, nīknā ziema sanesuse. Garā nakts ilgi liedzas priecināt ziemeļnieku acis ar spožo dienas gaismiņu. Arāju neredz arklam un ecēšām pakal ejam; medniekam un zvejniekam ziemelis tikko spēj dzīvību vilcināt. Briesmīgi puteņi un aukas plosās un postās šos sniega tukšnešos, plosās un postās uz Ziemeļa ledus jūras, kas pie šīs tukšās zemes savas bangas veļ. Puteņi plosās ap nabagu staiguljiem vadājamās būdās, kas ar saviem ziemeļu briežiem še blandās; aukas posta zvejnieku laivas un jūrnieku kuģus, tos ledus gubās triekdamas, kur tie galu atron. Nabadzīgi dzīvo tas mazais ļaužu skaitlis, kas šo savu sīvu dzimteni tomēr neatstāj. Jo tālāki pret dienvidus vakariem, jo ļaužu vairāk. Tie pulcējušies sevišķi ap turienes lielām upēm, īpaši ap Ziemeļu Dvinu. Ūpes malās jau stiepjas zāļu lankas; lankās jau koki, meži. Upmalēs paceļas prāvas pilsētiņas, uz kurām tirgotāji, īpaši pa ūdeni, preces vadā iz ār- un iekšzemes.

Netāli no vienas tādas Dvinas pilsētiņas Arkanģelskas gubernā, Holmogori saucamas, piedzima 1711. gadā Deņisovskas ciemā¹ kādam pārtikušam zvejniekam, Vasilijam Dorofejičam vārdā, dēls, kas caur savu dzīvi un darbiem liecināt liecina, ka arī viņos aukstos bargos ziemeļu tukšnešos var rasties vīri ar karstām sirdīm priekš visa tā, kas prātīgiem labiem ļaudīm būs dienu mūžu augsts un svēts. Šā vīra pilnīgs vārds ir Mihails Vasiļjevičs Lomonosovs.

Agri jau Miķelim Lomonosovam bija jāapron ar grūtām dienām, kas ziemeļu zvejniekiem jāpie-
redz, ar postu, kas tiem nereti uzbrukt draudē:
viņa tēvs, zivīm tirgodams, braukāja ar savu laivu
gar ziemeļu jūrmali uz Kolu, uz Soloveckas klos-
teri* un citiem turienes vidučiem un ņēma ik rei-
zes savu mazo Miķeli ceļā līdz; viņš gribēja to jau
no mazām dienām apradināt ar savu zvejnieka
dzīvi, lai varētu dzīves vakarā dēla saprātīgās ro-
kās savu amatu nodot. Bet liktens bija citādi no-
lēmis kā Lomonosova tēvs: dēlam bija nospriests
slavenāks mūžs nekā tas, ko prasts, nevienam ne-
pazīstams zvejnieks nodzīvo...

Katram Ādama bērnam ir iedzīmtas dažas ļoti
ievērojamas īpašības, kas to spēj padarīt par jo
pilnīgu cilvēku, par gaismotu, laimīgu radī-
jumu, — ja tās tik prātīgi kopj un vada, bet ne-
vārdzina un neslāpē, kā tas diemžēl pie daudz no
mūsu maz mācītiem, nesaprātīgiem vecākiem un
pat skolotājiem notiek. Pie šādām īpašībām pieder
tas nerimdams kārums *v i s u z i n ā t*, kas īpaši pie
bērniem parādās, iekām viņu garīgs jautrums vēl
nav zudināts caur nemīlīgu atraidīšanu, caur to,
ka tiem nevar vai negrib pastāstīt, ko tie zināt
grib, caur grūtumiem, kas nabadzīgā dzīvē jau
mazus apspiež. Arī Miķelim Lomonosovam bija
tāds jautrs gars, kas visu kāroja izzināt, izprātot,
ko acis vien ieraudzīja, ko ausis vien sadzirdēja.
Daudzreiz varēja redzēt, ka mazais Lomonosovs
ilgi domīgām acīm lūkoja uz putniem, kas no bar-
giem aukstiem ziemeļiem uz dienvidiem, uz siltām
pasaules malām, projām lidināja. Daudzreiz va-
rēja redzēt, ka viņš, uz Dvinas malas stāvēdams,
it kā klausītos uz upes vilņu šļākāšanos. Bet, uz-
manīgāki viņu ievērojot, varēja nomanīt, ka viņa
domas nebija nebūt še, bet ka tās diezin kādā tā-
lumā lidināja. Tik dedzīgi, tik sirsnīgi viņš dau-

* Kola ir pilsētiņa Laplandijā, Ziemeļu Ledus jūras tu-
vumā netālu no Norvēģijas robežām. Soloveckas klosteris
atrodas uz Soloveckas salas Baltā jūrā, kas tik liela ieloka
ir no Ziemeļu Ledus jūras. Varbūt, ka kādā no nākošām
grāmatīņām mums gadsies vairāk šo slavenu klosteri pie-
minēt.²

dzum daudz kāroja izzināt, kas viņa prātu aizgrāba. Viņš kāroja zināt, no kā ceļas dižana ziemeļu blāzma (kāvi), kas ziemēlos jo gaiši, jo krāšņi, jo starotī laistīt laistās; viņam gribējās zināt, no kam ceļas aukas un vētras, uz kādām brīnišķīgām zemēm dodas rudenī putni. Pašam viņam prāts nesās uz tām bangām pasaulsmalām, kur daba tik bagāta un krāšņa, kur saulīte tik gaiši smaida.

Maziņš būdams, viņš jau mācījās grāmatā pie sava ciema baznīckunga. Tikko rakstu zīmes iepazinušam, viņam dedzīgi gribējās grāmatas lasīt. Bet tanīs laikos krieviem gandrīz nekas nebija priekš lasīšanas. Ap to laiku tikko sāka Pēteris Lielais gādāt, ka krievu valodā tiktu pārtulkotas un rakstos iespiestas grāmatas par kuģošanu, par tirgošanu un par karošanu. Bet šādas grāmatas Pētera laikos drukāja tik nelielā eksemplāru skaitlī, tā ka reti kāda no tām aiztika uz tālām Krievijas malām. Tāpēc mazā pilsētiņā vai ciemā grāmata bija gandrīz neredzēta lieta. Un ja arī kāds ceļa braucējs Krievijas malienā būtu tolaik nejauši pametis kādu no Pētera apgādātām grāmatām — kas gan arī tādu būtu lasījis? Lasīt lasīja tik Dieva vārdus dievabijīgi cilvēki un garīgiņi; bez tam tik dažam vēl atradās norakstīts kāds garīgu dziesmu un svētu stāstu krājums, kas rakstos iespiests nekad nebija.

To visu apcerot, nau nekāds brīnums, ka Lomonosovam, cik dedzīgi viņš arī nekāroja lasīt, nebija vairāk kā trīs grāmatas: Dāvida dziesmu grāmata (psaltirs), rēķināšanas mācība (arīfmētika) un valodas mācība (grammatika). Šīs divi pēdīgi minētās grāmatas³ bija Pēteris Lielais pavēlējis sarakstīt priekš jūrniekiem, un Dievs to zin, kāds liktens tās bija aiznesis uz to ciemu, kur Lomonosovs savas bērnu dienas vadīja. Šīs pirmās grāmatas, kuras tam laimējās rokā dabūt, bija priekš viņa — kā viņš pats pēcāk sacīja — «tie augstas mācības vārti». Viņš šīs savas vienīgās grāmatas lasīja un atkal lasīja, līdz pēdīgi tās zināja vārdu pēc vārda no galvas. Drīz Lomonosovu jau turēja par to labāko lasītāju ciema baznīcā. Viņa jaunības biedri to stipri neieredzēja par to,

ka viņš pat pa slāviski⁴ mācēja labi, ar saprašanu, lasīt, un dažreiz to krietni nopēra.

Savā trīspacmitā dzīves gadā Lomonosovs nokļuva pie krievu vecticībniekiem (roskoļņikiem), kas pie Baltās jūras mājāja. Viņa lasīšanas kārums to turp aizvadīja, jo viņš bija dzirdējis, ka vecticībniekiem esot daudz vecu grāmatu. Nedrukātu, rakstītu grāmatu arī tiešām tiem bija pulku, tikai visas viņas ar vecām ticības lietām pildītas. Turienas vecticībnieki turējās pie bezmaksas ticības, un gandrīz tiem laimējās arī jauno Lomonosovu pie savas ticības piegriezt. Par laimi, viņš drīz no tiem atšķīrās, pārliecinājies, ka derīgu grāmatu tiem nekādu nau.

Daudz vēl Lomonosovs dabūja izciest par savu dedzīgu mīlestību uz grāmatām un lasīšanu. Daudz rūgtumu un ļaunumu viņš pieredzēja no savas piktās pamātes. Šī pamāte nevarēja ciest, ka Miķelis vienādi vien pie savām grāmatām sēž, un lūkoja satracināt pret mazo grāmatnieku viņa veco tēvu, kurš gan labs, bet pavisam nemācīts cilvēks bija. Pamāte ierunāja vecim, ka viņa dēls tik ar niekiem darbojoties, ka grāmatu lasīt vajagot tik baznīckungu un muižnieku bērniem. No ķildām un bārieniem vairojoties, Lomonosovs sāka slepen ar lasīšanu darboties — kaktos, mežā, dārzā un citās atstatās vietās. Vēlāki jau daudzinais zinātnieks Pēterburgā būdams, viņš pats par savu slepeni mācīšanos pie tēva rakstīja kādam to laiku augstmanim, savam labdarim: «Daudzkārt es varēju mācīties tik zagšus, slepeni vientulīgās, tukšās vietās un cietu dažu labu reizi aukstumu un badu.» Visas trīs pirmīt minētās grāmatas no galvas izmācījies, tam vairāk nebija nekā ko lasīt; vadoņa mācībās tam arī trūka. Bet viņa lielu lielais kārums daudz ko zināt un mācēt nerima un nerima.

Jāapcerē, ka ziemeļos tiešām arī daudz tādu lietu, kas spirtu prātu spēj stipri aizgrābt. Mēs jau pieminējām ziemeļu blāzmu, kas tur jo krāšņi parādās; neaizmirsīsim arī turienes vētras, ledus kalnus jūrā un ziemeļu ziemas nakti, kas gandrīz pusgadu gara. Vecais Lomonosovs, kā jau augšām sacijām, vadāja savu mazo dēliņu līdz ar laivu,

pār Balto jūru braukdams. Pirmo reizi jaunais Lomonosovs savu tēvu uz jūru pavadīja, kad tas desmit gadus vecs bija. Gavilēdams zēns devās laivā un palīdzēja tēvam, kur un kā vien spēja. Ikkatru vasaru viņš nu bija tēva ceļa biedris. Tāļi, tāļi viņu laiva līgoja Baltās jūras ziemeļu galā — un še mazais Lomonosovs nevarēja diezgan noskatīties ziemeļu jūras dažādus brīnumus. Jūras neziņas plašums tam jau tik brīnišķīgi prātu aizgrāba, ka viņa acis un prāts citu neko neredzēja kā tik jūru un atkal jūru. Skaists un dižans arī tiešām bija šis jūras vaigs rāmā laikā; viņas līdzens, spožs kā spogulis ūdens virsus visapkārt gulēja tāļi jo tāļi, līdz tas tur viņās debesu malās ar debešiem kopā saplūda. Bet zaļokšņam, kam pulks spēka kaulos un smadzenēs, patīk vairāk krākdama un kaukdama jūra; kad šī milzu māte putodama bangas uz bangām valsta, kad vētra plosīdamās plosās, kad jūra liekas nodomājusi visu pārspēt, savā bezdibenī rakt: tad spēcīga zaļokšņa sirds rautin raujas turp ar pārgalvīgu trakodamu milzu māti lepni paspēkoties, palausies un tai pēc kāda laiciņa virsū par kakla kungu līgot. Arī jaunais Lomonosovs cienīja vairāk bargu nekā rāmu jūru. Viņam arī gadījās uz jūru būt pie valzivju zveijas. Brīnišķīgs bija šis karš, ko jūras zveijnieki ar to lielāku ūdeņa dzīvnieku karoja. Rau, uz ūdeņa parādās neganti liels vienmulis. Tūdaļ steidzas tam klātāk laiviņas, kas uz viņu gaidīt gaidīja. Laiviņas laižas tam tuvāk un tuvāk. Valzivs izlaidusēs mierīgi lutinājas ūdens virsū. Bet, rau, viena laiviņa jau tik tuvu tai, cik vien vaijadzīgs; duramu dzelžu metējs, uz laivas malu stāvēdams, sviež piepeši ar izmanīgu, veiklu, spēcīgu roku labu prāvu ķeksi jeb duramu dzelzi, ko par harpūni sauc, valzivei virsū; ķeksis dziļi ieduras trāpītās miesās. Valzivs sit ar savu smagu asti tik spēcīgi, ka lielas bangas visapkārt sacelšas, kas gandrīz laiviņu apgāž; ievainotais ūdeņu lops šaujas jūras dibenā ar tādu sparū, ka garā virve, kuras viens gals pie aizmesta ķekša kāta piesiets, bet lielā puse, ap mucīņu apsīeta, laivā gul, sakarsuse pat kūp — gar laivas malu ārā skriedama, — tik ātri viņš to lejup rauj. Drīz virve

visa notinusēs un mucīņa izlec iz laivas jūrā. Bet kas dos valzivei ūdens dziļumos vajadzīgo gaisu priekš dvešanas; turklāt jūras sāļigs ūdens sāpīgi cērt viņas brūcē — tai jānāk, vai tīk vai netīk, atkal pēc brītiņa uz ūdens virsu. Papriekšu parādās vieglā mucīņa ar otru virves galu — tad arī pats ievainotais medījums. Bet nu uz viņu met ķekšus iz visām laiviņām, kas to aplenkušas. Spēks tai zustin zūd, līdz galā, no dzīvības šķirdamās, tā laižas izšlauku uz ūdens virsu. Lomonosovs daudzreiz bija klāt pie valzivs zveijas, kas dažam labam jūras zvejniekam dzīvību laupījuse; viņam nenācās grūti aprast ar šo darbu.

Lomonosova kārums pēc mācībām līdz ar gadiem nemitējās vis, bet augtin auga. Pirmīt mēs minējām, ka viņā laikā grāmatu bija krievu valodā pavisam maz. Bet vēl mazāk par grāmatām bija tolaik skolu. Krievijā gandrīz nebija nedz zemu skolu, nedz ģimnāziju. Pēterburgā tikko sāka pēc Pētera Lielāja vēlēšanās Zinātnības akadēmiju ietaisīt, kurā šis Krievijas slavenais pārvērtējs nodomāja izaudzināt zinātniekus, augsti mācītus vīrus un skolotājus priekš savas valsts; bet šī lieta tikko sākās. Maskavā un Kijevā tolaik jau bija *g a r ī g ā s a k a d ē m i j a s*. Šinīs akadēmijās mācījās tolaik, tāpat kā līdz šo baltu dienu, pa lielākai daļai tik garīgnieku bērni; tikai rets kāds muižnieku bērns akadēmijas skolēnu pulkā atradās. Lomonosovs izdzirda par minētu akadēmiju Maskavā (viņu dēvēja arī par *I k o n o s p a s k a s* akadēmiju jeb parasti par *S p a s k a s* skolām). Ļaudis, kas Maskavā bijuši, Lomonosovam stāstīja, ka viņā akadēmijā mācot daudz zinātnību, pat latīņu valodu; latīņu valodā esot visādas grāmatas jau sen dabūjamas.

Karsti iegribējās Lomonosovam uz Maskavu aiztikt un tur Spaskas skolās iestāties. Bet viegli ir sakāms aiztikt un iestāties, varen grūti turpretī izdarāms. Grūtumi un kavēkļi bija gandrīz nepārvarami. Lomonosovs mēģināja tēvam savu nodomu aplinkam bildināt, bet tēvs viņu nesaprata. Pēdīgi dēls saņēma dūšu un atklāja taisni savu sirdi tēvam, to lūgdams, lai tas viņu uz Maskavu

laistu mācīties. Šādu dēla prātu izdzirdis, vecis ļoti saskaitās.

— Ko? ... Uz Maskavu? ... Mācīties ... kas tev noticis — kur tu tādus niekus sagrābis? — Vecis nebūt nespēja un nespēja izprast, ka viņa Miķelis, zemnieka bērns, varēja savā prātā ieņemt tādas tolaik nedzirdētas domas — uz Maskavu iet mācīties.

— Es gribētu visādās gudrībās iemācīties, visādas grāmatas izlasīt, kur par visu rakstīts; gribu pats par tik gudru tapt kā tie, kas grāmatas saraksta, gribu visu izzināt, — tā raudzīja dēls tēvam to izskaidrot, uz ko viņa prāts nesās.

— Priekš kam tad tev viss vaijadzīgs, kas nieka grāmatās rakstīts? Tavs tēva tēvs, tavs tēvs — tu redzi — nevienas grāmatas nezināja un — paldies Dievam — pārtika bez bēdām; arī naudas graša netrūkst. Mūsu kārtas ļaudīm nevaijaga nekādas grāmatas; baznīcas kungam, muižniekam — tiem grāmata gan vaijadzīga, tāpēc ka muižnieks ir cara sulainis, tiesas kungs — tam vaijaga rakstu prast; baznīcas kungam arīdzan grāmatas vaijaga, tāpēc ka viņš baznīckungs: viņam baznīca jātur. Bet mums mužikiem — zvejniekiem, arājiem — priekš kāda velna mums nieku grāmatas vaijaga, — vai tad caur to man vairāk zivis tiklā lidīs jeb kāds man dārgāki par tām maksās, kad es būšu grāmatnieks. Nē, nē, bračīt Miķel, met tādas domas pie malas; lauzi galvu, kā tev tik, gudrāks par tēviem un tēvu tēviem jau nebūsi, un kad tu arī diezīn ko samācītos. Nu es zīnu gan — viss tas nāk no tavām nieka grāmatām; bij man to zināt — tu tās nebūtu ne redzēt dabūjis. Tu, bračīt, par tādiem niekiem vairs ne domāt nedomā, — piebildēja galā vecis, — vai proties, Miķel! Nerunā nekad vairs tādus niekus; tavas nieka grāmatas es tev atņemšu, krāsnē iesviedīšu — lai jupis viņas rauj! Kas tām par nieku domām...

Pēdīgos vārdus saskaities vecis sacīja, jau projam iedams: viņam bija tiklis jālāpa. Bet ilgi vēl varēja viņu dzirdēt bargi ņurdam: vecis, kā daudz citi cilvēki, mēdza dažkārt ar sevi vien jeb ar kādu nedzīvu lietu runāt, tai visu, kas tam uz sirds gulēja, pastāstīdams.

— Mācīties! Gudrinieks palikt — vai re, ko tas galvā ieņēmis, — ņurdēja vecis pusbalsī. — Jā, jā, viss tas nāk no tām sasodītām grāmatelēm. Sievai taisnība; tā arvien man uz mācas: «Miķelis pie grāmatām tup, Miķelis darbu nestrādā!» Es to laidu pār galvu — bābai bābas valoda: gari mati, īss padoms. Bet, āre, — tai taisnība.

Ilgi vēl vecis pikti bubināja, savu tiklu lāpīdams. Miķelis turpretim, redzēdams, ka tēvu jau nepierunās, palika dikti domīgs. Bet viņš nebija no tiem, kuri pēc pirmās likstas jau izmist. Vai tad viņš nebija dzimis un audzis bargā ziemelī, kur cilvēks neko pavelti neatrod, kur cieši jāpūlas un daudz pacietības un dūšas vajaga, lai varētu pretī atturēties vētrām un puteņiem, un negaisam. Ar tēvu pa ziemeļu ūdeņiem braukdams, viņš aprada ar visādām grūtībām un kavēkļiem un mācījās pārspēt ir «nepārspējamo», izdarīt «neizdarāmo»; jau bērna gados viņš sevi nocietināja, noārdēja kā dzelzi un iemantoja to «cienīgo stūrgalvību», kā viņš pats saka, kas tam visu mūžu nezuda.

Drīz Lomonosova sēras par tēva liegdamu prātu rima: viņš cieti nodomāja, lai būtu kas būdams, uz Maskavu doties, neraudzīdams uz tēva prātu. Drīz viņš sadomāja, kā tas izdarāms. No seniem laikiem līdz šo baltu dienu ved ik ziemas iz Arkangeļskas guberņas uz Maskavu lielus vezumus zivju. Maskavā, īpaši gavēņu laikos, zivis pārdoj par labu naudu. Jaunais Lomonosovs nodomāja līdz iet pirmajam zivju vezumam, kas caur viņa ciemu uz Maskavu brauks. Viņš nebūt nedomāja par to, kā akadēmijā ietikt, kā dzīvību vilcināt, uzturu sev sagādāt lielā Maskavā, ja tam arī laimētos līdz turien aizklūt, jo viņu tur negaidīja neviena pazīstama dvēsele. Bet krievu sakāms vārds liecina, ka «dūšīgiem Dievs stāv klāt», ka «dūša pilsētas pārvar, zemes iekaro». Lieliski šie sakāmi vārdi piepildījās pie Lomonosova, kuru, zināms, ne vien dūša, bet arī gaišs prāts uz priekšu vadīja.

II

Kad nu reiz gadījās, ka caur Deņisovskas ciemu gara vezumu rinda ar zivīm uz Maskavu vilkās, Lomonosovs slepen taisījās uz ceļa, uz Maskavu. Viņš nogaidīja vienu dienu, otru, lai vezumi tālāki aizbrauktu no ciema, tad ar maizes gabalu azotē un tām trijām grāmatām, savām labākām biedrenēm, kas to daudzreiz priecinājušas, viņš devās ceļā viegls kā putns. Trešā dienā pēc savas aizbēgšanas iz Deņisovskas viņš zivju vezumus panāca. Tie jau bija aizbraukuši kādas septiņdesmit verstes pa līdzenu iebrauktu ziemas ceļu, soļiem vien uz priekšu dodamies un tikai pa brīžiem dziļās izbrauktās bedrēs iešļūkdami. Gauži Lomonosovam bija jālūdz vezuma uzraugs, iekam tas atļāva pie ceļiniekiem piemesties un uz Maskavu līdz doties. Pēdīgi ceļa vīri to uzņēma par ceļa biedri.

Trīs nedēļas vezumu rinda čīkstēdama vilkās līdz Maskavai. Uz ceļa nekā cita neredzēja kā tik sniega klaijumus, mežus, nabaga ciemiņus un sādžas ar sašķiebušām mājiņām, kas gandrīz pavisam sniegā apraktas gulēja. Uz ceļa Lomonosovs raudzīja visādi iztapt vezumu uzraugam un citiem ceļa vīriem par to, ka tie to savā pulkā uzņēmuši. Drīz viņš cerēja Maskavu ieraudzīt, un šī cerība viņu ļoti priecināja.

Rau, tur tālumā atspīdēja — šibēja un mirdzēja saules spožumā apzeltīti baznīcu torņu gali... Maskava jau redzama!

Maskava!...

«Maskva! ... cik daudz šī vārda skaņā
Priekš krievu sirdīm atmiņas!
Cik atbalsu tām atsaucas!»⁵

Diženi tā apmetusēs uz pakalnēm un palejām ar savām bagātām spīguļodamām baznīcām, savām garām božu rindām, ar savu veco sirmo cietoksni jeb kremli viducī. Krieviju tā ap sevi krājuse, un Krievija arvien zinājuse, kur viņas «sirds». «Ko viņa sprieda, uz to citas pilsētas pastāvēja.» Grūtajā dienīņā tas īpaši parādījās: tauta zināja savu lepnumu sargāt un pestīt. «Kungi! Vai gan var kāda pilsēta būt tik skaista, tik dižena, tik svēta kā mūsu Maskava!?» izsauc krievu augstīmācīts tautas dēls, uz Maskavu rādīdams. Mazmācīts rokpelnis, kas ar cirvi aiz jostas savu ceļu staigā vai vezumam pakaļ brien, maz zin ko teikt; Maskavu ieraudzījis, tas noņem cepuri un līdz zemei paklanās, krustu sevis priekšā bijīgi pārmezdam. Arī mūsu Arkangeļskas ceļinieki un it īpaši Lomonosovs, dziļi paklanīdamies un krustu pārmezdam, nodeva godu «māmiņai Maskavai». Tuvāk un tuvāk tie nāca pie sava gala mērķa, līdz pēdīgi tie, pilsētā iebraukuši, tirgus jeb preču bodēs apstājās, netālu no kremļa un tās divaiņi būvētās, rankaiņās baznīcas, kuru par Vasilija Svētīgā baznīcu dēvē. Ko Lomonosovs jo sirsnīgi kāroja, tas nu bij piepildīts: viņš bija Maskavā. Bet ērmīgi viņam bija ap sirdi, jo viņš nekad nebija lielas pilsētas redzējis. Uz ielām mudžēja lielas ļaužu drūzmas, ļaudis dažādās drēbēs steidzās gādīgi un darbīgi šurpu un turpu; neviens ne acis neuzmeta uz jaunekli prastā zemnieka uzvalkā, kurš visu tik uzmanīgi aplūkoja, it kā viņš gribētu visu ar acīm apēst. Viņš noskuma, lūkojot uz tiem ļaudīm, kuriem, mūžam pēc paša labuma vien traukdamiem, nau nekādas daļas par savu tuvāko. Jo stipri Lomonosovs savu galvu lauzīja, cieši domādam, kā akadēmijā ietikt, — bet nesadomāja ne nieka.

Bet drīz nabaga zēnam palīdzēja šāds atgadījums. Viņa ceļa biedri atgādinājās, ka tiem Maskavā pazīstams kāda tirgotāja palīgs (bodzelis), ka šis palīgs pazīst kādu mūku no Spaskas klostera, kurā pate akadēmija bija. Šim mūkam stāstīja par Lomonosovu; mūks bija cilvēks ar cilvēka prātu un sirdi un apsoliņās parunāt ar rektoru (augstskolas priekšnieku) Lomonosova labad.

Rektors ar uzmanīgām ausīm klausījās uz mūka stāstiem par jauno zvejnieku, kas no tēva aizbēdzis, lai varētu mācības sagūt. Viņš lika Lomonosovu aizvest pie sevis, apprašāja to par visu visādām būšanām, izprasīja viņu, cik tālu viņš mācībās, un pēdīgi — uzņēma Spaskas skolā, kur tik muižnieku un baznīckungu bērni vien mācījās.⁶ Lomonosovam, ne vārdiņa no latīņu valodas nezinādamam, vajadzēja iestāties vizemākā skolēnu šķirā jeb klasā; tur mācība sākās ar latīņu ābeci. Lomonosova skolas biedri bija bērni no 10—12 gadu veci; pats viņš jau 20 gadu vecs. Mazie skolas puikas, viņa biedri, nevarēja nociesties, viņu nesmejūši.

— Rau, mužiks, bauris, divdesmit gadu vecs vīrs, atnācis šurp ābeci mācīties! Kādu ērmu tas galvā ieņēmis? — tā smējās un zoboja kungu bērni, uz Lomonosovu ar pirkstiem rādīdami jeb ap viņu riņķī plosīdamies, to sakaitināt gribēdami. Bet Lomonosovs nelikās šādus apsmieklus un jokus ne dzirdot; cietāki viņš piespiedās pie savām grāmatām, kas tam dienu mūžu priekšā gulēja, cietāki viņš sakoda zobus, apņemdamiem nevienam nekā neprasīt, bet visu pats izzināt un izprast.

Drīz Lomonosovu daudzinaja par to labāko skolēnu visā klasā; viņš ne vien drīzumā panāca mācībās savus smējējus un garzobjus, bet aiztika tiem tāli priekšā. Tāpat viņam šķīrās un veicās visos piecos gados, kamēr viņš Maskavas Spaskas skolā mācījās. Viņš ne tik vien, ka tos gabalus krietni prata un zināja, ko skolotājs tam uzdeva, bet pastāvīgi aizsāvās mācībās priekšā, to jau izmācīdamies, kas vēl nebūt nebija uzdots. Vienreiz Lomonosovam caur šādu uzcītību izgāja slikti. Uz eksāmena iz valodu mācības (grammatikas) tam, kā arī citiem skolēniem iz viņa šķiras bija jāzin pirmā daļa — vārdu mācība (etimoloģija), ko skolotājs bija mācījis. Uz visiem jautājumiem iz šīs mācības daļas brangi atbildējis, Lomonosovs nenocietās nepalieldējis, ka viņš arī otro valodas mācības daļu — teikumu mācību (sintaksis) zinot.

— Sintaksis!? Kā tas var būt! — brīnēdamiem izsauca skolotājs, kas Lomonosovu mācībās pār-

baudīja, eksamenierēja. — Tu jau to skolā neesi mācījies!

— Skolā to gan neesmu mācījies, — atbildēja Lomonosovs, — bet es to pats uz savu roku izmācījos.

Akadēmijas rektors sapīka uz Lomonosovu, ka viņš drikstējis to izmācīties, ko viņa mācītāji netura par derīgu mācīt.

— Tev, zēniņ, ir pārliecīgs karstums, tu sāc ap- lam bizot, — uzbruka rektors Lomonosovam. — Vai tu nezini, ka še tev jāklausa cilvēkiem, kas augstāki par visu cienī pazemību (Spaskas akadēmijā mācīja mūki). Padevība, pazemība un paklausība — tie tie pirmie jaunekļa tikumi, — piebildēja beigās rektors bargi. Viņš atrada, ka Lomonosovam šās īpašības trūkstot, un lika to iebāzt cietumā (karcerī) uz divi dienām un divi naktīm.

Lomonosovs, cietumā ieslodzīts, nevarēja diezgan izbrīnēties, ka var sodīt par sekmēm un uzcītību un kādiem gudriniekiem, prāta vēderiem tiem vajaga būt, kas tā apietas ar saviem mācekļiem. Viņš cieti apņēmas uz priekšu prātīgāks būt pret tādiem ļaudīm kā viņa priekšnieki.

Akadēmijā Lomonosovam ne visai patika. Zinātnības tur mācīja nepilnīgi un sausi; pašas zinātnības, ko mācīja, nespēja mācekļus iekarsēt uz mācīšanos: tur mācīja tik dievvārdu mācības un tādas lietas kā runātnību jeb retoriku un filozofiju jeb prātniecību. Visas šādas zinātnības mācīja šolastīgi, t. i., skolotāji jeb mācītāji pūlējās izskaidrot saviem mācekļiem pat tās prastākās lietas, kuras it katram veselam prātam, tā sakot, acīm redzamas, rokām taustāmas, caur garām prātošanām un gudrošanām, it kā tās būtu diezin kādā aizprātā paslēpušās un tur grūti domām sasniedzamas. Šādas veltīgas gudrošanas sajauc un samudžina tās gaišākās prastākās lietas un domas; viņas nesniedz tam, kas ar tām nopūlas, gandrīz nekādas atlīdzināšanas un atspirdzināšanas, jo tāds prātotājs un gudrotājs nekādas gaišas jaunas taisnības neatron un tādēļ nogurst, un apnīk. Ar šādu šolastīgu mācīšanu mocīja garīgi nieki jaunekļus minētā baznīcas augstskolā. Lomo-

nosovs kāroja mācīties jo gaišākas zinātnības, kas skaidri saprotamas un pamatīgas taisnības priekšā ceļ: viņam gribējās darboties īpaši ar dabas zinātnībām un matemātiku. Bet šīs zinātnības nemācīja Spaskas akadēmijā.

Skolas darbu nebija tik daudz, ka Lomonosovam nebūtu, akadēmijā mācoties, atlicies laika vēl ar citu ko nopulēties. Viņš izlūdzās atļaušanu akadēmijas grāmatu krātuvē (bibliotēkā) darboties. Še tas atrada daudz vecu rakstu, gan drukātu, gan rakstītu. Ar jo lielu uzmanību viņš lasīja vecum vecos krievu gadu notikumu rakstus, kas viņam tur rokās nāca. Lomonosovam patika nodarboties ar krievu vēsturi, un pēclaik uzsāka pats Krievijas vēsturi sarakstīt, bet nedabūja to pabeigt.

Akadēmijas grāmatu krātuvē Lomonosovs atrada arī kādas grāmatiņas par fiziku. Šādas grāmatas lasot, viņš vēl karstāki sāka kārot pēc mācībām dabas un matemātikas zinībās. No ļaudīm, kuri Kijevas pilsētā bijuši, tas izdzirda, ka turienes garīgā akadēmijā mācot kā matemātikas, tā arī citas augstas zinātnības un gudrības. Pēc vairāk un gaišākām mācībām dzīdamies, viņš nodomāja uz visādu vīzi iet uz Kijevu un tur mācīties kārotas augstas zinātnības un gudrības. Lomonosovs sāka akadēmijas priekšnieku lūgt, lai tas viņu uz Kijevu laistu mācīties. Ilgi rektors nebija pielūdzams: pēdīgi viņš to tomēr atlaida uz gada laiku.

Lomonosovs aizbrauca uz Kijevu; priekš uzturas gada laikā viņš dabūja iz Maskavas līdz tik trīs un pus' rubļus. Lai gan tolaik šī nauda bija trīs, četras reizes vairāk vērtā nekā mūsu dienās, tad tomēr gadu ar viņu iztikt bija grūti. Bet, Maskavas akadēmijā mācoties, viņš jau aprada ar lieliem grūtumiem un trūkumiem: visā piecu gadu laikā viņš dzīvoja tīri kā nabags. Akadēmijas priekšniecība deva katram māceklim mārkus jeb diķi (3 kapeikas) pa dienu priekš partikas. Citiem mācekļiem palīdzēja vecākie; bet mūsu izbēgušam zvejnieku dēlam vecākie, kā zinām, tāļi mājāja.

Par dabūtu mārkus viņš pirka — tā viņš pats vēlāki kādam augstmanim vēstulē stāstīja — par

vienu grasi maizi, par otru kvasu un par visu atlikušo daļu grāmatas, papīri, drēbes un citas vajadzīgas lietas. Uz akadēmiju viņš mēdza staigāt vecā, saplīsušā, saķēzītā naktssvārkā, dažreiz basām kājām. Kādas reizes viņam gadījās satīties ar zivju tirgotājiem iz Arkaņgeļskas guberņas, kas ne tāli no viņa vecākiem mājaja. Brīnēdamies par viņa nabadzīgu dzīvi, tie deva viņam padomu, lai viņš labāki atpakaļ ietu uz savu dzimteni, jo tēvs esot iekrājis labu tiesu naudas, no kuras viņš tas vienīgais mantinieks. Pārtikušās tēva mājās dzīvojot, viņš varētu sev nolūkot tīkamo mātes meitu un dzīvot zaļi bez bēdām, cepuri kuldams. Bet Lomonosovs negribēja ne dzirdēt tādus padomus; viņš reiz bija sev izredzējis to dzīves ceļu, kas caur lielām pūlēm un grūtībām uz paša gaismu un dārgas tēvijas labumiem ved, — un no šā izredzētā ceļa viņš nebija nogriežams.

Tā tad Lomonosovs devās uz Kijevu, cerēdams tur tās augstās zinātnības sagūt, kas tam trūka. Bet Kijevā viņš ļoti maz no tā atrada, ko tas tik kāriģi meklēja. Kijevas garīgā akadēmijā iestājies, viņš drīz pārliecinājās, ka tur to pašu tāpat mācīja kā Maskavā, kur viņš jau visas mācības bija izmācījis. Bez tiem trūkumiem mācīšanā, kuri Lomonosovam Maskavas akadēmijā riebtin rieba, viņš Kijevas augstskolā vēl pieredzēja citus. Tur mēdza izrīkot starp mācekļu pāru atklātus valodu karus jeb disputus, pie kuriem akadēmijas priekšnieks, mācītāji un pat citi ļaudis arvien mēdza klāt būt; kurš no mācekļiem bija runīgāks un attapīgāks un zināja ātri uzrādīt, atsaukties uz daudz vecu (īpaši latīņu) rakstu vietām un liecībām, — to apsveicināja par uzvarētāju. Par visslavenāko zinātnieku to mācekli turēja, kurš, savu pretinieku pārvarējis jeb pārrunājis, pats pēcāk zināja tam pierādīt, ka nau vis tiesa, ko tas tam iestāstījis, — kurš mācēja runāt par un pret sev. Lomonosovam viss tas nebija nebūt pa prātam: viņš visu to turēja par tukšu niekošanos. Arī Kijevā to neatradis, pēc kā viņš traukdams meklēja, Lomonosovs stājās atkal uz cītīgi pie sava vecā darba — krievu vēstures;

viņa prāts raudzīja dziļāki iespiesties un saprast dažādas vecum vecas gadu grāmatas (kronikas), rokrakstus un laikrakstus jeb kronogrāfus.

Mazāk kā gadu Kijevā pabijis, Lomonosovs griezās atpakaļ uz Maskavu. Pēc kāda laiciņa Maskavas Spaskas akadēmija viņu jau taisījās sūtīt par baznīckungu karēļos*, — te atnāk ziņa iz Pēterburgas no Zinātnību akadēmijas, lai Spaskas akadēmija izlasot divpacmit no saviem labākiem mācekļiem un lai tos uz Pēterburgu sūtot, kur tos Zinātnību akadēmijā fizikā un ķīmijā mācīšot. Zināms, ka divpacmit labāko mācekļu pulkā bija arī Lomonosovs, kurš iz priekiem nezināja, tīri ko darīt, jo nu viņš domāja savas sirdsslāpes reiz rehdināt pie patīkamu zinātnību avota. Jau tas vārds «Zinātnības akadēmija» viņam likās veselu neizsmelamu gudrības jūru solām. Gars tam jau paredzēja platu, gaišu ielu uz priekšu; sirds tam pukstēja jo stiprāki, jo karstāki... Lomonosovs ar lepnām cerībām gāja uz Pēterburgu.

Kāda starpība starp Pēterburgu, kurā Lomonosovs, iz Maskavas braukdams, nonāca, un mūs-laiku Pēterburgu! Trīsdesmit gadu tik bija aiztecējuši, kamēr Pēteris Lielais šo savu jauno galvas pilsētu Somu purvā dibinājis. Kur tagad milzu pils un nami lepnī greznojas, kur lepnas bodes mūsu dienās spīguļot spīguļo un mirdzēt mirdz — tur Lomonosovs atrada mazus izkaisītus koka namiņus. Meži un nenosausināti purvi stiepās līdz pašam tagadīgās Pēterburgas vidūcam. Iedzīvotāji visvairāk bija kroņa dienastnieki, kā matroži, zaldāti, virsnieki un c.

Pēterburgā, tai pilsētas daļā, ko par Vasiljevas salu sauc, stāvēja — turpat kur tagad — Zinātnības akadēmijas ēkas — no koka, ne tik lieliskas kā tagad. Turp Lomonosovs ar saviem biedriem visupirms savus ceļus locīja, Pēterburgā nonācis. Akadēmijā viņš sadzirda to nepatīkamu ziņu, ka viņu nepieņemot vis pašā Zinātnību akadēmijā, kur tik augsti mācīti profesori ar zinātnībām darbojoties, bet par skolēnu tikko dibinātā ģimnazijā,

* Karēļi ir somu (piņu) cilts tautiņa, kas ziemeļos, īpaši Oloņecas guberņā, mīt.

kurā akadēmijas profesori zinātnības mācot. Lomonosovs līdz tam laikam nezināja, ka pašā akadēmijā mācīt nemācīja, ka viņa nau priekš mācāmiem jaunekljiem, bet priekš augstmācītu vīru zinātnīgiem darbiem. Drīz viņš sāka mācīties akadēmijas ģimnāzijā matemātiku un fiziku. Par fiziku tolaik neturēja nebūt to, ko mūsu laikā ar šo vārdu apzīmē: šī zinātnība vēl ļoti maz bija apzīmēta; daudz ko mācīja iz dabas zinātnībām zem tā vārda «fizika». Tas ļoti bija Lomonosovam pa prātam, jo viņam nekad nebija diezgan ar vienu kādu lietu, ar kādu vienu zinātnības atvasu; viņa lielais gars tīkoja izplatīties par daždažādām zinātnības daļām un lietām.

Karsti viņš spiedās Zinātnības akadēmijā pie mācībām, tā ka viņš drīzumā profesoriem acīs metās. Profesoru pulkā bija dažs ļoti slavens zinātnieks, tā, par priekšzīmi, Eilers⁷, viens no tiem lielākiem matemātikas zinātniekiem visā Eiropā pagājušā gadu simtenī. Šis Eilers jau tad ar pravieša garu sacīja, ka iz Lomonosova ar laiku iznākšot slavens matemātiks un fiziks. Bet jāpie-min, ka arī še mācoties Lomonosovam nebija savi mācītāji jeb profesori pa prātam, lai gan tie bija augsti mācīti vīri. Ja Lomonosovs pie kādas zinātnības ķērās, tad viņa gars kāroja un tīkoja sakampt visus viņas galus kopā, sasmelt viņu galvā līdz pašam dibenam un izprast visas sīkas daļiņas — tā ka visa zinātnība viņam saprotama un gaiša priekš gara acīm gulētu. Bet skolās un profesori nemāca zinātnību visai plaši un sīki: kas grib zinātnību pilnīgi izprast un sagūt, tam tā vēl jāmacās pēc skolas laika, tam daudz kas vēl uz savu roku jāizlasa, jāpārdomā, jāizmēģina. Lomonosovs to vēl ne visai atzina un tāpēc nebija mierā ar mācībām akadēmijas ģimnāzijā: viņam likās, it kā tas, ko viņš iemācījies, nau nebūt visa zinātnība, bet tikai iesākums vien, viegls apraksts, ka skolotāji no viņa slēpj pašas zinātnības kārus dziļumus. Šis nedzesējamās slāpes pēc lielākas gara gaismas, šī nedzisdama mīlestība uz zinātnībām, kas viņu dzītin dzina uz priekšu, lika domāt, ka Lomonosovs būs ar laiku liels un slavens vīrs. Dažreiz visu viņa prātu, visas viņa do-

mas aizgrāba viena kāda lieta; ar viņu vien viņš tad darbojās caurām naktīm, visus savus citus darbus uz kāda laika pie malas atstādams. Dažreiz, nekur pilnīgu apmierināšanu neatrazdams, viņš meta visu nost pie malas, — bet drīz atkal ņēma ar jauniem spēkiem to rokā, ko bija nost aizmetis. Tik īsu laiku Lomonosovs mācījās Pēterburgā: Zinātnības akadēmija gribēja ja ne vairāk, tad jel kādus no krievu tautas dēliem par jo augsti mācītiem vīriem (profesoriem) izmācīt; jo priekš akadēmijas locekļiem jeb profesoriem bija līdz tam laikam vienīgi ārzemēs mācīti vīri jāaicina, sevišķi iz vācu cilts. Akadēmija tādēļ nosprieda trīs iz savas ģimnāzijas labākiem skolēniem ārzemē sūtīt, lai tie tur ķīmiju un metalurģiju* izmācītos.⁸ So triju izredzēto jaunekļu pulkā bija atkal Lomonosovs un viņa draugs Vinogradovs⁹, ar kuru viņš līdz pat savai nāvei jo mīli satika. Nosprieda visus trīs jaunekļus raidīt uz Vāczemes pilsētu Marburgu, kas tolaik slavā stāvēja caur savu augstskolu jeb univerziteti un vēl vairāk caur vienu no šīs univerzitetes bijušiem profesoriem — Krišjāni Volfu¹⁰. So slavenu zinātnieku tolaik daudzinaja visā Eiropā, un pats Pēteris Lielais ar viņu saprātojās par Zinātnības akadēmijas ietaisīšanu Pēterburgā un aicināja to uz Krievuzemi. Zinātnību akadēmija deva garu instrukciju jeb priekšrakstu, kā Lomonosovam un viņa diviem biedriem ārzemē jāuzvedas, kā un ko tiem tur jāmacas. Bez tam tie dabūja vēl īpašu vēstuli priekš Volfa. Šinī vēstulē akadēmija rakstīja, ka tā nododot slavenā zinātnieka augstam sargādamam un vadīdamam prātam trīs jaunekļus, kuros tā ievērojamas gara dāvanas un uzticību atraduse; akadēmija lūdzot to palīdzēt sūtītiem jaunekļiem fizikas, ķīmijas, metalurģijas un citās matemātikas un dabas zinātnībās, kurās tiem

* Metalurģija māca metālus (kā zeltu, sudrabu, dzelzi u. c.) pazīt un tos iztīrīt iz kalna akmeņiem. Ķīmija darbojas ar to, no kādām pirmbūtīgām savādīgām daļām katra lieta sastāv un kad, kā un kuras šīs daļas saistās un vienojas viena ar otru, un kad, kā un kuras daļas daļās un šķiras viena no otras.

jau pamats likts. Tad vēstulē bija sacīts, ka viņi uz Marburgu pie Volfa sūtīti un ka tiem pēc krietnām mācībām pie viņa jāpabūt arī citās Vāczemes malās, uz kurien viņa (Volfa) padoms tos aizvadīs. Pēdīgi bija vēl piebildēts, ka akadēmija Volfam maksās nosacītu maksu par jaunekļu mācīšanu un ka viņa tiem sūtīs naudu priekš uzturas jeb mišļas Vāczemē.

Kādā Zinātnību akadēmijas ļoti lieliskā sapulcē mūsu jaunekļiem pasniedza instrukcijas, vēstuli Volfam un ceļa naudu; daudz sekmes mācībās un laimīgu ceļu vēlēdama, akadēmija tos aizraidīja.

Grūti sakāms, kādas domas Lomonosovam galvā šaudīja, kādas jūtas viņa sirdi lecinaja, dzimteni atstājot, svešā zemē iebraucot... Ap viņu skanēja sveša valoda, nepazīstamas dzīves ierašas tam metās acīs — aiz muguras palika tēvija, priekš kuras labumiem viņš devās uz kādu laiku svešumā. «Kādreiz es tev atkal redzēšu, mana mīļā tēvija,» domāja Lomonosovs. «Kāda tad tu man būsi, kāds es tad pats būšu, atpakaļ nākdams pie tavas svētās krūts? ...»

III

Marburgā nonācis, Lomonosovs bez kādas atdusas pēc grūtā, garā ceļa devās tūdaļ pie daudzīnātā Volfa, savus divus biedrus līdzvilkdams. Viņus pieņēma tūlit.

Savāds drūmums pārņēma Lomonosovu, kad tas visā Eiropā pazīstama prātnieka darba istabā nāca. Šī istaba bija prasta, bet kārtīgi uzkopta, ar augstiem grāmatu skapjiem un lielu olandiešu krāsni. Pie rakstāma galda, ar lielu grāmatu, rakstu un zīmējumu jeb kāršu pulku apkrauta, sēdēja Krišjānis Volfs, modrs pusmūža vīrs, parūkā, ko tolaik nēsāja, prastos kamzoļos (ko pagājušajā gadusimtenī mūsaiķu svārķu vietā valkāja) un kurbēs ar lielām sprādzēm. Volfs saņēma Lomonosovu un viņa biedrus ļoti laipni. «Pēterburgas akadēmija,» sacīja Lomonosovs, minētu prātnieku apsveicinājis, vēstuli pasniegdams, «gribētu, mūs sūtīdama, Jums, Volfs kungs, parādīt, cik augsti viņa Jūs cienī, un, zinādama Jūsu slavu, ko Jums Eiropa pieklājīgi dāvina par Jūsu pūlēm zinātnībā, akadēmija atsūtīja mūs pie Jums, lai mēs, no Jums vadīti, iemantotum jo pilnīgā mērā tās zinātnības, kas mūsu tēvijai īpaši vajadzīgas...»

Volfs laipni paklanījās un patencināja Pēterburgas Zinātnības akadēmijai par tām augstām domām par viņu un viņa vājiem — sacīja tas — gara spēkiem; turklāt piebildēja, ka viņš pūliņus netaupīs, bet raudzīs ar citu Marburgas univerzitetes profesoru palīdzību visu to priekš mūsu jaunekļiem darīt, kas vien tiem labs un derīgs būs. Visus trīs svešniekus apsēdinājis un žigli akadēmijas vēstuli izlasījis, viņš ilgi ar tiem izrunājās. Viņš daudz apprašņāja par Krieviju, par dzīvi un ieradumiem Krievijā, jo tolaik Eiropa gauži maz

zināja par mūsu valsti un valsts bērniem. Vofs apvaicājās arī par Pēterburgas akadēmiju, kura sastāvēja tik iz vācu mācītiem vīriem, kas uz Pēterburgu bija aicināti, lai tie radītu arī krievu mācītus vīrus (priekš šī mērķa bija arī pie akadēmijas ģimnāzija ietaisīta). Daudz, daudz kāroja minēts vācu zinātnieks zināt no atnākušiem krievu jaunekļiem. Pēdīgi viņš izstāstīja, kādā kārtā ies viņu mācības darbi uz priekšu, lūdza tos, lai tie uzcītīgi uz univerzitetes mācības stundām nāktu un dzīvotu Marburgā mierīgi un klusi, ar tām zinātnībām darbodamies, kuru dēļ tie sūtīti.

Un tiešām, mierīgi un klusi dzīvoja Lomonosovs Marburgā. Rītiem viņš gāja uz univerziteti mācības klausīties, mājās pārnācis, ēda launagu un atlikušā laikā atkal vai nu mācījās iz grāmatām, jeb izmēģināja dažas ķīmijas un fizikas mācības caur darbiem; viņš nodarbojās ar stiklu podiņiem, sēru, oglēm, dažādiem šķidrumiem un pulveriem, izmēģinādams, kas notiek, kad ar tiem šo vai to dara. Lomonosovs mājaja Marburgā kopā ar savu draugu pie kāda turienes skrodera, prasta un ne visai pārtikuša, bet ļoti labprātīga cilvēka, kam drīz savs iemītņieks mīļš palika.¹¹ Arī Lomonosovam viņš patika; viņš tam labprāt stāstīja par savu tāļu dzimteni. Saimniekam bija septiņpācmit gadu veca meita, tikpat lēnprātīga un labprātīga kā viņas tēvs, ar zilām acīm un gaišu skaidru ģīmi. Kristīne — tā šo meitu sauca — bija darbīga, ražena saimniece mājās, jo māte tai jau sen zem velēnām dusēja.

Lomonosovs palika vairāk kā četrus gadus Vāczemē, ar daždažādām lietām darbodamies. Pusgadu laikā viņš izmācījās pa vāciski runāt. Latīņu valodu viņš jau Maskavā ļoti labi zināja, jo Spaskas akadēmijā mācīja visas zinātnības latīņu valodā. Tāpat arī Marburgas univerzitetē visu latīniski izskaidroja un izstāstīja. Zinātnības akadēmija Pēterburgā, Lomonosovu un viņa biedrus uz Vāczemi sūtīdama, piekodināja tiem katru gadu uz Pēterburgu sūtīt rakstītus darbus, kas liecinātu, cik tāļi viņi uz priekšu pakļuvuši. Bez tam Zinātnības akadēmija apcerēja arī tautas valodu: viņa gribēja, lai aizsūtīti jaunekļi pa laikiem tai

atsūtītu mātes valodā nelielus aprakstus un prātojumus par zinātnības gabaliem, kurus tie cauri izgājuši. Lomonosovs ik gadus sūtīja vairāk rakstītus darbus, izrādīdams caur tiem savas sekmes svešās valodās un zinātnībās. Zinātnības akadēmija arvien palika pilnā mierā ar šiem darbiem. Arī Krišjānis Volfs ik gadus sūtīja liecības par saviem audzēkņiem. Lomonosovu viņš šīs liecībās lielīt lielīja par viņa nerimdamu uzcītību un cietu pastāvību mācībās.

Bet Lomonosova dzīve Marburgā nebija vis tik zaļa kā viņa pūliņi mācībās: liels trūkums to vienumēr spaidīt spaidīja. Pēterburgas akadēmija, kas viņu uzturēja, sūtīja tam iesākumā 300 rubļus par gadu, no kuriem tam bija arī mācības maksa profesoriem jāatlīdzina. So nelielu gada algu mēdza izsūtīt nekārtīgi, un atsūtīta nauda nenāca tiešām Lomonosova, bet Volfa rokās... Tāpēc nau nekāds brīnums, ka Lomonosovam grūti klājās Marburgā, ka tam bija jāpieredz daudz nebaltu dieniņu, daudz bēdu britiņu, lai gan pēc grūtiem, galvu apņemdamiem mācības darbiem tam dažreiz prāts nesās atpūsties, atspirdzināties, palīgsmoties ar biedriem... Bet līgsmību vietā tam nācās grauzt cietu maizes garozu, staigāt saplīsušās drēbēs, bēgt no dažādiem bodniekiem, kuriem tas parādā bija. Akadēmija dienu mūžu kavējās uzturas naudu laikā atsūtīt — un, kad arī kādu mazu tiesu atsūtīja, tad pusi no tās atdalīja priekš Volfa un citiem profesoriem par mācību; ar otru pusi diezīn vaj varētu parādu devējiem atlīdzināt, tā ka Lomonosovs atkal bez kāda graša palika. Bija atkal jālūdz bodniekiem un biedriem uz parādu. Zēl, ka Lomonosovs šādu grūtu likteni mēģināja dažbrīd slīcināt stipros dzērienos. Zināms, ka tas maz ko līdz: reibums pāriet, trūkums un bēdas paliek... Bet pie visām raizēm un bēdām Lomonosovam nekad nezuda viņa mīlestība uz zinātnībām un darba. Pēc neilga reibuma viņš jo sirdīgāki ķērās atkal pie darba un nebeidza pūlēties, tā ka Volfs uz Pēterburgu rakstīja, ka akadēmija nešķiež par velti naudu priekš Lomonosova un ka Lomonosovs būs ar laiku slavens vīrs.

Viena būsana tik vieglināja un pušķoja Lomonosova grūtu mūžu Marburgā: viņš apņēma sava saimnieka lēnprātīgu, darbigu meitu par sievu. Savā sieviņā viņš atrada to, ko tam vajadzēja: uzticīgu, mīlēdamu draugu, kas viņu neaizmirsuse stiprināja un spirdzināja «grūtajā dienīņā».

Kādus trīs gadus Marburgā pabijušu, sūtīja Pēterburgas akadēmija Lomonosovu uz sakšu pilsētiņu Freibergu, pie tolaik daudzīnātā «kalnu fizika» Henķeļa¹², lai viņš (Lomonosovs) iekrātos vēl pilnīgākas ziņas metalurģijā un kalna darbos. Gads, kuru viņš Freibergas pilsētā pavadīja, bija vēl sūrāks nekā tie pagājušie gadi. Akadēmija diezin kādēļ pamazināja vēl uz pusi Lomonosova gada algu, tā ka tam tik aizsūtīja 150 rubļus par gadu. Bet arī šo naudu Lomonosovs nedabūja pats rokā, bet Henķels; sūtīt to arī ļoti nekārtīgi sūtīja, tā ka Henķels trauca no atsūtītās daļas visupirms savu tiesu par mācīšanu atšķirt. Zināms, ka mūsu bēdulis, Lomonosovs, caur to mūžam palika tukšā — mūžam ar trūkumu kaudamies. Bet ne-baltās dienas to daudz no darba nekavēja: gada laikā viņš labi iepazinās ar kalnu darbiem, pats dziļās kalnu raktuvēs zemē laizdamies un daudz ko pats izmēģinādams, kā dažādus metālus (sudrabu, dzelzi, alvu un c.) iz zemes iekšas izdabū.

Iz Freibergas viņš devās atpakaļ pie mīļās sieviņas uz Marburgu un atrada to parādos un nabadzībā. Kaut kā elpēdamies, tie savas dienas vadīja, cerēdami drīz dabūt iz Pēterburgas naudu, kas ļautu doties ceļā uz tēvijū, jo ārzemē nebija vairs vērts palikt: Lomonosovam jau bija galvā visas tās ziņas un gudrības, pēc kurām viņš uz ārzemi devās. Lomonosovu arī jau sāka Pēterburgā daudzīnāt. Viņa slava izpaudās caur šādu notikumu. Ap to laiku (ķeizarenas Annas valdīšanas laikā) Krievija karoja ar Turku zemi; krievi turkus krietni pārmācīja, tiem stipru cietoksni — Hotinu — atņemdami. Lomonosovs, par šo laimīgu uzvaras darbu Vāczemē sadzirdis, sacerēja slavas dzeju jeb «Odu par Hotinas iekarošanu». Pie šīs dzejas viņš pielika klāt «Rakstu par krievu dzejniecības likumiem», jo oda bija pavisam citādi salikta, nekā līdz tam laikam krievu dzejas

rakstīt mēdza. Priekš Lomonosova bija tik divi viri mēģinājuši krievu dzejas sacerēt: Kantemirs un Tredjakovskis. Abi viņi, tiklab gudrais Kantemirs, kā negudrais Tredjakovskis, salika savas dziesmas pēc tāda (sillabiska) mēra, kādā vecie romnieki un grieķi to savās valodās bija darijuši. Bet grieķu un latīņu valodas gars nāu krievu valodas gars; kas viņās vecās valodās skanēja jauki un diženi, tas šinī jaunā valodā vilkās grūti, stīvi un pret dabīgi. Zināms, ka tādas grūtas dzejas, ar nevietīgām vārdu uzskanām un saraustīšanām, atrada maz cienītāju. Lomonosovs, vācu vieglas un daiļas dzejas lasīdams, kas pavisam pēc citāda (toniska) mēra bija saskandinātas, nodomāja pēc vācu vīzes salikt dzejas krievu valodā un sacerēja visupirms minētu slavas dzeju uz Hotinas cietokšņa uzvaras. Lieliski izdevās viņam šo nodomu izdarīt. Lomonosova dzeju un dzejniecības likumus Zinātnības akadēmija uzdeva izlūkot un apspriest vienam no akadēmijas profesoru palīgiem (adjunktiem). Sis zinātnieks, Lomonosova darbu izlūkojis, izlielīja viņa dzeju un likumus, pieminēdams, ka krievu valodā tā kas vēl nebūt neesot. Akadēmijas priekšnieks neliedzās izlasīt šo slavas dzeju pat ķeizarenes Annas priekšā. Viņai, tāpat kā viņas pilsaudīm, Lomonosova dzeja ļoti patika, un ilgi vēl ķeizarenes pilī par to runāja. Viss tas notikās 1739. gadā, un šo gadu tura par krievu rakstniecības dzimšanas gadu.¹³

Bet ap to pašu laiku, kad Lomonosovu Pēterburgā pat ķeizarenes pilī daudz zināja, pats viņš tikko negāja ubagot ar savu sieviņu Vāczemē. Daždien bija tiešām bads mājās — maizes ne kumosa. Turklāt vēl viņam piedzima meita, kas arī bija kopjama un apgādājama. Vasarā 1740. gadā viņš devās uz slavenām Vāczemes kalnraktuvēm Harca kalnos. Kādus mēnešus še palikdams un dažu ko piemācīdamies, viņš pat strādāja kā prasts strādnieks rokpelnis kalnraktuvēs. Pēc tam viņš atkal griezās atpakaļ uz Marburgu, kur tam vairs negribējās ilgi ciest. Ciest viņš arī vairs ilgi nevarēja. Viss, kas vien pie rokas bija, jau sen bija vai nu pārdots, vai iekilāts; parādu devēji jau taisījās to cietumā bāzt. Lomonosovs no-

domāja izbēgt šim kaunam. Reiz, vēlā naktī, kad sieva ar bērniņu saldā miegā dusēja, Lomonosovs, vēstuli sieviņai atstājis, aizbēga iz Marburgas, cerēdams aiztikt līdz Holandijas valstei un, tur kaut kā naudu sapelnījis, doties uz Krieviju. Vēstulē, ko tas atstāja, viņš mierināja savu laulātu draudzeni, stāstīdams savu nodomu un solīdamies tai ceļa naudu tūlīt sūtīt, tiklīdz kā tēviju aizsniegs.

Pulkstens drūmi apsita divpacmit, kad Lomonosovs tumsā iz Marburgas projām devās. Viņš cerēja kājām aizstaigāt līdz Holandijas galvas pilsētai Hāgai; tur viņš gribēja uzmeklēt Krievijas sūtni, grāfu Golovkinu. Šo Pētera Lielāja līdzstrādnieku daudzinaja par gudru un labu cilvēku. Lomonosovs domāja taisni viņam priekšā stāties, izstāstīt visas savas dzīves raizes un likstas un lūgt no viņa naudu, lai varētu uz Krieviju atpakaļ griezties. Bet līdz Hāgai bija tāļš ceļš un Lomonosovam ne graša kabatā — sūra bēdu pirts! Un šī pirti pērās pirmais krievu zinātnieks, slavens dziesminieks, krievu tautas dēls ar augstām gara dāvanām...

Dienu, otru dienu kājoja Lomonosovs uz Reines pusi, lai varētu, pie šās upes turēdamies, ienākt Holandijā. Iesākumā viņš gāja tik ātri, kā no drudža jāts, nedz salkuma, nedz bezspēcības nejudams... Bet ilgi tas tā nevarēja iet: daba sāka prasīt savu tiesu. Arvien jo rāmāki cilāja savas kājas piekūsis un badu aizmiris kājinieks; pēdīgi viņš vēl tik tikko uz priekšu vilkā.

Trešajā dienā pēc savas izbēgšanas iz Marburgas tam atspīdēja no tāļienes greznā Reines upe, liču loču izliekusēs kā zila klints. Krēsls metās, kad Lomonosovs līdz Reines krastiem nokļuva. Cik jauks bija šis vakars! Visapkārt klusums — nevienas koka lapiņas nekustināja vēsmiņa. Saulīte tikko laidās; viņas remdeni stari mirdzēja un spīguļoja rāmi plūzdamos Reines ūdeņos. Puķītes likās spēcīgāki ziedot, gaisss smaržot smaržoja. Putniņi klusa, un, rau, — jau tumša migla sāka zemi savā segā slēpt.

Jā, jauks bija tas vakars, kad Lomonosovam
126 Reine ar savu krāšņu apgabalu uzsmaidīja! Dabas

jaukums un rāms, smaržīgs gaiss spirdzināja bēdīgu ceļnieku. Nebaltas priekšdienas, sirdi kremzdamas domas un pat briesmīgs bads bija uz laiciņu aizmirsti. Kādu acumirkli padusējis, viņš vilkās tālāk. Viņš nodomāja nabagot, lai spētu savu salkumu remdēt un līdz Hāgai aiztik. Kauns viņam gan bija nabaga dāvanas izlūgties; bet ko bij darīt? Bads nau brālis, viņš visu māca... Lab' tam, kas sūrā bada laikā nelaupa un nezog, bet godīgi palūdz maizes riecintiņu no pārtikuša tuvāka!...

Ne tāli no ceļa parādījās viesnīca, un Lomonosovs devās turp, cerēdams no saimnieka kādu maizes kumosu izlūgties. Viesnīcā sēdēja pie galda daži kara ļaudis plitēdami un līgsmodamies. Ilgi Lomonosovs nekustēja no vietas, negribēdams, visiem dzirdot, dāvanu lūgt. Līgsmie kara vīri ieraudzīja to un aicināja pie sevīm. Lomonosova garo plecīgo augumu un skaisto vaigu aplūkojušiem, tiem iedomājās to par zaldātu savervēt. Viņiem šķita, ka tā nieka lieta, nabagam noplīsušam ceļa gājējam zaldāta svārkus uz mūžu apgērbt.

Jāpiebild, ka Lomonosovs atradās prūšu valstī. Prūšu zemē tolaik valdīja Fridriķis Lielajš, kam daudz karu bija vedami un tāpēc dienu mūžu kara vīri lasāmi. Prūšu vervētāji meklēja jaunus ļaudis Vāczemē malu malās. Citus tie aizveda prūšu kara pulkos caur viltību, citus caur naudu, citus ar varu.

Prūši, Lomonosovu paēdinājuši, piespieda viņam izdzert kādas glāzes vīna. Piekusis un drusciņ iereibis, viņš cieti iemīga. Prūši tam gulošam apgērba zaldāta svārkus un iebāza tam kabatā naudu. Otrā dienā Lomonosovs dabūja zināt, ka viņš jau prūšu ķēniņa, Fridriķa Lielaja, zaldāts un ka tam savu priekšnieku pavēlēm jāklausa. Lomonosovs lūkoja pretoties, bet, redzēdams, ka tas viss velti, viņš padevās pirmā lāgā savam liktenim, tik stipri cerēdams, ka tam drīz laimēsies glābties iz šā jauna, negaidīta, necerēta valga.

Viņu aizveda līdz ar citiem rekrūšiem uz prūšu cietoksni Vēzeli; še to ņēmās iemunsterēt par zaldātu. Lomonosovs āriņi tā izturējās, it kā tam no

sirds patiktu prūšu zaldātu dzīve, bet paklusu lenktin lence izdevīgu brīdi, kad varētu iz cietokšņa izbēgt un uz mūžu ardievas sacīt kara amatam, ko tas nevarēja ieredzēt ne acu galā. Bet iz cietokšņa izsprukt nebija vis viegla lieta: visapkārt cietokšņa bija apmests augsts valnis; aiz vaļņa dziļš, paplats grāvis, kas ūdeņa pilns stāvēja; uz vaļņa staigāja dienām naktīm vaktszaldāti. Bet Lomonosovs lūkoja dienu mūžu to izdarīt, ko tas apņēmās. Reiz pusnaktī, kad visi viņa kara biedri saldā miegā snauda, viņš klusītiņām iztiecās iz kazarmes. No kazarmes līdz vaļņam nebija tāļu. Lišus viņš pielīda pie vaļņa, un izdevīgā brīdī, kad vaktszaldāts bija attāļu no Lomonosova, šis kā kaķis lunkani rāpās uz augšu un vēl lunkanāki pa otru pusi nolaidās, tad metās grāvī un pārpeldēja to ar visām drēbēm, kas tam mugurā bija. Ne no viena nemanīts, viņš sasniedza otru malu un devās, zemu noliecies, klusu uz priekšu. Gabaliņu tālāk patapis, no tumsas glabāts, viņš jau drīkstēja stāvu kājām vaļu dot.

Visu nakti, ne brītiņa neatpūzdamies, Lomonosovs steigšus steidzās uz Holandijas robežām, no kurām līdz Vēzeli vismazāk kādas trīsdesmit verstes skaitīt var. Viņš zināja, ka rītā agri viņu meklēs cietoksnī, ka tam dzīsies pakaļ — un lai Dievs nogriež, ja viņu panāktu: bēgļus-zaldātus tolaik sodīja nežēlīgi bargi. Bet, par laimi, dienai austot, Lomonosovs jau aizsniedza Holandijas robežas. Holandijas daļā ietikušam, tam it kā akmens no krūts novēlās: nu vairs nebija ne kā ko būties. Atlikās tik vēl labs ceļa gabals līdz Hāgas pilsētai ejams, lai varētu no turienes caur grāfa Golovkina palīdzību uz Krieviju doties.

Pēc jauniem pūliņiem, grūtumiem un nabagošanām Lomonosovs pēdīgi ieraudzīja Hāgu, bagātas Holandijas galvas pilsētu. Vājš, novārdzis un noplīsis ar atmitām kājām, kas sūkstēt sūkstēja, Lomonosovs, pilsētā ienācis, tikko nepalika bez atmiņas uz ielas guļot. Viņš saņēma savus pēdīgos spēkus un aizrāpās līdz tam namam, kur mājaja krievu valsts sūtnis Golovkins.

Grāfs Golovkins raustīja plecus, skatīdamies uz mūsu noplīsušo nosarkušo vazaņķi, kurš teicās esot krievs un Marburgas students. Ilgi sūtnis negribēja ticēt, ka tas tiešām tiesa. Tik pēc tam, kad Lomonosovs savus pēdējos pieredzējumus Golovkinam pastāstīja, šis sāka tam ticēt un līdzietīgu sirdi rādīt.¹⁴

IV

1741. gadā Lomonosovs pārnāca atpakaļ uz Pēterburgu. Piecus gadus ārzemē pamācījies, viņš nu bija pilnīgi izglītots, gaismots cilvēks. Bet, tiko tēviju apsveicinājušu, to aizsniedza tā bēdu ziņa, ka tēvs, uz zveju braukdams, jūrā noslīcis. Lomonosovs ļoti noskuma. Arī Zinātnības akadēmija saņēma to ne visai laipni. Tā rādīja piktu ģīmi par to, ka Lomonosovs bez atļaušanas, uz savu galvu vien, iz Vāczemes projām gājis. Uz to gan Lomonosovs ļoti pareizi atbildēja, ka akadēmija pate viņu piespieduse Vāczemi atstāt, naudu priekš uzturas nesūtīdama.

Zinātnību akadēmija ir augsti mācītu zinātnieku biedrība. Katram ievēlētam akadēmijas loceklim jeb akadēmīkam ar zinātnībām jādarbojas, par ko tas no valdības noliktu algu dabū. Pēteris Lielais, dzirdēdams par šādām biedrībām Londonē, Parīzē, Berlīnē, dibenēja tādu pašu biedrību arī Pēterburgā, lai tā koptu un vairotu zinātnības Krievijā. Bet lielais krievu ķeizars nepieredzēja šo savu radījumu: viņš nomira kādus mēnešus priekš Zinātnību akadēmijas atklāšanas 1725. gadā.

Ap to pašu laiku nebija vēl neviena zinātnieka iz krievu tautas pašas. Pēteris Lielais priekš dibinējamās akadēmijas lūkoja iz ārzemēm zinātniekus pulcināt. Ipaši Vāczeme bija jau tolaik slavā caur saviem augsti mācītiem vīriem; tādēļ visvairāk iz Vāczemes izrakstīja zinātniekus priekš jaunās Pēterburgas biedrības. Par lielu algu un citiem dzīves labumiem laimējās arī labu pulku mācītu Vāczemes vīru uz Ņevas krasta sapulcēt; jo latviešu sakāms vārds jau liecina, ka par naudu tik tēvu un māti vien nevar dabūt.

Daži no ārzemniekiem, kas īpaši ap un no Pētera Lielāja laika uz Krieviju sāka nākt, strādāja savā jaunā labprātīgi izredzētā tēvijā godīgi un sirdīgi; tie bija vīri ar jo gaišām galvām un jo siltām sirdīm, kas cilvēcei gribēja kalpot, vien-alga kādā zemē mājodami, — tie bija Krievijas labdari, viņas gods un manta. Bet daudz no ienākušiem svešniekiem turpretī strādāja kā algādži, kā slikti algādži. Tie bija savu dzimteni vienīgi tādēļ atstājuši, lai varētu Krievijā mazāk strādāt un vairāk pelnīt. Labās vietās tupēdami, tie sildīja droši rokas klēpī, jo toreiz sedza bieža tumsas sega to zemi. Bet no tā laika, kad tauta pate saviem dēliem gaismota gara zobēnus ap gurniem još, sākās sīvu sīvais karš starp tautas vīriem un svešniekiem-algādžiem. Tautas vīriem priekš savēju gaismas un brīvības no visas sirds pūļējoties, uz visādu vīzi jāsaduras ar visu vecu būšanu stipriem aizstāvētājiem.¹⁵

Pēterburgā pārnācis, Lomonosovs atrada, ka Zinātnības akadēmijā zīmēti svešinieki-algādži pārāk ievirtušies, ikkatru godīgu strādnieku, īpaši krievu tautas dēlu, nīdēt nīdēdami. Zināms, ka starp Lomonosovu un akadēmijas svešniekiem-algādžiem bija drīz karš kājās. Šo karu Lomonosovs karoja līdz savai pēdīgai dzīvības stundiņai.*

Kamēr Lomonosovs vēl Vāczemē mācījās un tik caur saviem rakstītiem darbiem, kas tam akadēmijai uz Pēterburgu bija sūtāmi, liecināja, ka tam jau bagātas zinātnības un dedzīgs gaišs gars, — akadēmijas «bizmaņi» jau sāka pieres raukāt, noprasdami, ka šis jaunais krievs vēlāk tiem varētu būt skādīgs cilvēks. Rau, kādēļ Lomonosovs Vāczemē nevarēja nospriestu uzturas naudu no Pēterburgas akadēmijas sagaidīt piesūtām. Sprotama lieta, ja nau maizes gabaliņa, ko graužt, tad nevar tikt tālāk mācībās — dzīvē; bez graša kabatā nevar arī tāļu ceļu uz mājām staigāt; svešumā jāuzsāk daži citi peļņas darbi, kas daudzreiz cil-

* Mēs še gribam daudz lēnākā garā runāt par Lomonosova ciešanām no svešzemniekiem, nekā krievu rakstnieki pa lielākai daļai par to runāt mēdz. Krievu rakstniekiem, zināns, šī lieta stiprāki pie sirds ķeras nekā mums.

lūgšanas rakstu pie pašas augstas ķeizarenes (ap to laiku nevaldija vairs Anna, bet Pētera Lielaja meita, ķeizarene Elizabete Petrovna). Lūgšanas rakstā Lomonosovs pieminēja, ka akadēmija to sūtījuse uz ārzemēm dažas zinātnības mācīties un sūtīdama solījuse to profesora amatā un godā iecelt, un «uz priekšu pēc nopelniem paaugstināt», ja tas, uzdotās zinātnības sakrājis, uz tēviju atpakaļ nākšot. Lomonosovs piebildēja, ka viņam ir liecības no slavenā Volfa un citiem augstiem vācu zinātniekiem, ka viņš prot pagērētās zinātnības, sacīdams: «Šinīs zinātnībās varu mācīt citus un rakstīt piederīgas mācības grāmatas ar jauniem atradumiem, par ko es akadēmijai jau proves iesniedzis. Bet, kaut gan es akadēmiju daudzkārt caur rakstiem lūdzis, lai tā mani pieklājīgā amatā ieceltu, tad tomēr tā līdz šo baltu dienu vēl nekāda gala sprieduma šinī lietā nau sprieduse, mani bēdās un raizēs atstādama.» Iz pēdīgiem vārdiem redzams, ka Lomonosovs caur akadēmijas izturēšanos, Pēterburgā būdams, atkal cieta nabadzību un trūkumu.

Lūgšanas raksts pie augstas valdnieces līdzēja: Lomonosovam ierādīja vietu — kaut gan ne profesora, bet profesora palīga vietu — ar 300 rubuļiem gada algas (malka, svecēs un dzīvoklis bija līdzī ierēķināti). Neizlutinātais krievu zinātnieks priecājās arī par šo mazumiņu un sāka dedzīgi ar zinātnības darbiem nopūlēties. Akadēmijas studentiem viņš mācīja ģeogrāfiju, ķīmiju un dabas zinātnības; bez tam tas mācīja krievu valodas likumus. (Krievu valoda tolaik vēl nemaz nebija glītota.) Visas šīs lietas tas mācīja tik gaiši un prātīgi kā reti kāds cits. Vaļas brīžos tas darbojās ar dažādām lietām: viņš sāka sarakstīt krievu valodas grāmatu (gramatiku), gudroja un mēģināja dažas ķīmijas lietas un vēlāki gribēja sev izgādāt ķīmika darba istabu (laboratoriju), kur tas varētu ķīmijas gudrības darbos mēģināt un parādīt. Kaut gan Lomonosovs gaiši jo gaiši pierādīja, ka bez tādas ķīmika amata istabas, ko par laboratoriju sauc, ķīmijas zinātnieks nevar nekā laba darīt, tad tomēr tam nācās ilgi tādu laboratoriju pieciest. Dienu mūžu tam atbildēja, ka akadēmijai priekš šīs lietas

naudas neesot, kamēr tādi akadēmijas varoņi kā Šūmahers savas kabatas ar naudu bāztin piebāza. Galā tam tomēr laimējās savu nodomu panākt. Laboratorijā viņš nu darbojās dienām un naktīm.

Nenokuzdami ar zinātnībām darbojoties, ar gaišu garu sirsnīgi gudrojot, Lomonosovam radās dažas labas derīgas domas, kā dažs kas būtu izdarāms un labāki ietaisāms. Tiklīdz kā viņš nu sāka savas labākās domas pierādīt un gādāt, ka tās darbos izvestu, — te viņa pretinieki, svešnieki-algādži cēlās slepeni kājās; tie tam skādēja un dzēla, kā un kur vien piekļuva. Zināms, ka šāda slepena ļaunprātība jauno, dedzīgo zinātnieku dusmās ļoti iekarsēja; jo tas, kas zinātnībām un tēvijai par labu godīgi un sirsnīgi pūlās un gudro, gaida no mācītiem vīriem, lai tie gaiši, visiem dzirdot un redzot, pierādītu, kādēļ viņa izgudrojums nau labs un nepieņemams, bet ne viltīgu, slepenu košanu. Dusmas par tādu viltumu to dažreiz tā pārņēma, ka viņš nespēja nociesties, dažus ļoti sīvus vārdus saviem naidiniekiem acīs nemetis. Šādus sīvus vārdus tie nu naigi uzķēra, lai varētu par Lomonosovu augstākās vietās ar nevainīgu vaigu žēloties. Taisnprātīgo Lomonosovu ieslodzīja par sīviem vārdiem cietumā, kur viņš mēnešiem tupēja, līdz kamēr uz augstas valdnieces pavēli to neatsvabināja. Bet gada algu tam ir pēc cietuma pamazināja uz pusi. Caur to notikās, ka viņu vēl tad, kad tas jau septīto gadu akadēmijā strādāja, spaidīja daždien bads un aukstums. Dažādas strāpes naudas tam nereti pamazināja algu uz 15 rub. pa mēnesi. Ar šo naudu tam bija pašam jāpārtiek, sieva un meita jāapgādā, kuras iz Marburgas uz Pēterburgu pārnākušas bija, un bez tam vēl veci parādi jāmaksā. Bet nekādā bēdu pirtī viņš nezaudēja savu apbrīnojamo zinātnības mīlestību: daždien tam nebija ko ēst, tāpēc ka tas dienu priekš tam pēdīgo grasi bija izdevis par grāmatām, zinātnīgiem rīkiem un citām tādām lietām.

Pēc vairāk gadu pūliņiem Lomonosovu pēdīgi paaugstināja amatā un godā: to iecēla par ķīmijas profesoru akadēmijā. Kaut gan nu viņš dabūja jau 660 rub. algas par gadu, tad tomēr ir tad

tam vēl dažs trūkums uzbruka. Jāapcerē, ka Lomonosovam veci parādi bija maksājami un ka akadēmijas kanceleja algu neizmaksāja vis kārtīgi, noliktos laikos — turklāt dažreiz naudas vietā spieda grāmatas ņemt iz akadēmijas grāmatu bodes. Reiz Lomonosovs, jau akadēmijas profesors un daudz zināts zinātnieks būdams, lūdz caur rakstu akadēmijas kanceleju, lai tā tam nopelnītu nedabūtu algu ātrāki izmaksātu, jo tā — tā viņš rakstīja — tam gauši vajadzīga, tādēļ ka viņa sieva grūtā slimībā guļ un naudas nava, ar ko zāles pirkt.

Par profesoru paaugstināts, Lomonosovs necieta mazāk no pretinieku ļaunprātības; Sūmahers, Millers un citi viņu biedri tāpat kā papriekšu jauca un kavēja viņa zinātnīgus darbus. Tā, par priekšzīmi, tiko Lomonosovs uzsāka sacerēt krievu valodas mācību (gramatiku), te akadēmijā, tam par spīti, uzdeva sarakstīt tādu pašu grāmatu kādam vācietim, kurš, p.pr., krievu vārdu «дева» (meita, jaunekle) no vācu vārda «Dieb» (zaglis) atvasināja! Lomonosovs gādāt gādāja, lai jo vairāk krievu jaunekļu par studentiem jeb mācekļiem pie akadēmijas uzņemtu; svešnieki-akadēmiķi tam bija, tā sakot, ar rokām un kājām pretī. «Priekš kāda velna tik daudz studentu un ģimnāzistu? Kur mēs viņus liksim, bāzīsim?» tiepās pret Lomonosovu viens no svešniekiem-akadēmiķiem, Tauberts.

— Mums, Tauberta kungs, — tam Lomonosovs atteica, — nau vēl iz krievu tautas dēliem nedz dakteru, nedz aptekāru, nedz mekāniku, nedz mācītu kalninieku, kas mūsu zemes bagātības izrakt mācētu; nau mums vēl nedz advokātu, nedz arī zinātnieku akadēmijā.

Zinātnību akadēmijas biedri noturēja noliktās dienās sapulces; uz šīm sapulcēm bija visiem akadēmiķiem jāsanāk un jāspriež par dažādiem jauniem izgudrojumiem, par akadēmijas darbiem, par iesniegtiem priekšlikumiem. Bet pārspriedumu vietā sapulcējušies zinātnieki dažreiz lamājās, gānijās un tiko neplūcās; svešnieki-algādži, kuru visvairāk bija akadēmijā, kā bābas nesāja valodas, aprunāja un vila viens otru, un apvainoja

savu biedru iz krievu dzimuma, redzēdami, ka viņam vien krievu tauta un zinātnības sirdi rūp. Lomonosovam viss tas tā riebtein rieba, ka viņš lūkoja labāki šādas sapulces pie vīna glāzes aizmirst, nekā tur klāt būt.

Bez pirmīt minētiem zinātnīgiem darbiem Lomonosovs mīlēja krievu rakstniecību kopt un sacerēja daiļas dzejas. Caur vienu tādu dzeju, ko viņš 1748. gadā gaismā cēla, viņa mantas trūkums daudz maz nobeidzās. Šī dzeja bija «Oda (slavas dzeja) uz to dienu, kad viņas ķeizariskās augstība, ķeizarene Elizabete Petrovna par Krieviju valdīt sākuse». Par šo dzeju visžēlīgā zemes valdniece tam dāvināja 200 rubļ. Ar ikkatru gadu trūkums sāka arvien jo vairāk ceļu griezt; kādus gadus priekš savas pēdīgās stundiņas viņš pat iespēja iemantot muižiņu Pēterburgas tuvumā, kur tas, vasarām spirdzinādamies, zinātnībām tāpat kalpoja kā pilsētā. Ap to laiku Lomonosovs, savā tēvijas rakstniecībā iestrādājies, darbojās krievu valodas mācību (gramatiku) un runātnības mācību (retoriku) sacerēdams; viņš sāka rakstīt Krievijas vēsturi un ilgi ar to pūlējās. Jāpiebild, ka tad vēl nebija priekš krievu vēstures stāva nekādi lietas koki krāti, nekādi pamati rakti; ikkatru pantiņu vaijadzēja pašam atrast un sadomāt. Lomonosovs nedabūja šo savu grūtu darbu pabeigt — nāve ātrāki atsteidzās nekā uzsāktas vēstures beigas. Ķīmijas, fizikas* un dabas zinātnības to jo dienas, jo vairāk darbināja. Viņš izgudroja dažus rīkus un ieročus priekš zinātnības darbiem, izmēģināja dažas augstas mācības caur darbiem. Tā, par priekšzīmi, viņš darbojās ar siltumu mērītājiem (termometriem) un dedzinādamiem stikliem, izzi-

* Fizika ir zinātnība, kas ievēro lietu ārīgās īpašības un parādīšanās; tā izmeklē tos dabas spēkus (kā zemes pievilksanas spēku, siltumu, gaismu, pērkonu spēku (elektrību)), kas šās īpašības rada, un atron likumus, pēc kuriem viss tas notiek. Ķīmija turpretī māca par lietu iekšējām īpašībām; tā darbojas ikkatru lietu (p. pr., zemi, koku, ūdeni, gaisu, akmeni un citas lietas) savās pamatu daļās, iz kurām tā savienota, šķirdama, izmeklē un māca, kādas īpašības ikkatru pamatu daļai (elementam) savrup, kādas vairākām kopā, kā un kad tās saistās un raisās.

nāt gribēdams, cik augstu paceļas jeb cik zemu nolaižas dzīvsudrabs termometrī, kad tam vai tuvina jeb no tā attālina dedzināmu stikli, kas saulei pretī jātura; viņš izmēģināja, ka var svinu no alvas atdalīt, bez kā tos kausētu; viņš gudroja par krāsām un pierādīja, ka krāsas (sevišķi sarkanums) paliek salnā ikkatru reizi gaišākas, dedzīgākas nekā siltumā; viņš dedzināja ugunī dažādus metāļus, lai varētu izzināt, vai tie, karstumā pieņemdamies, smagāki paliek, un pārliecinājās, ka siltums smagumu nemaina. Bez šādiem darbiem Lomonosovs kopā ar vienu no tiem svešiniekiem, kas, Krievijā atnākuši, nepiemirsa, kas godīgam, krietnam vīram klājas, — Rihmani vārdā — nenokūsis izmēģināja pērkona spēku (elektrību). Šis darbs bija tolaik ļoti bailīga, briesmīga lieta, jo nebija vēl labu ieroču un mašīnu priekš pērkona spēka izmēģināšanām. Varēja drīz pēc tam dzīvību zaudēt, kā tas arī ar minēto zinātnieku, Rihmani, notikās. Bet tik sirdīgi zinātnieki kā Lomonosovs un Rihmanis strādā savus darbus, par dzīvību maz bēdādami, cilvēcei par labu kādas jaunas svētīgas taisnības atrast pūlēdamies. Lai šādas darbības briesmas būtu labāki noprotamas, uzrakstīsim šē Lomonosova vēstuli, ko tas kādam krievu augstmanim, savam labdarim,¹⁷ rakstīja tūlī pēc tam, kad Rihmani pērkona spēriens noguldināja un Lomonosovs it kā caur kādu brīnumu pie dzīvības palika. Lomonosovs raksta:

«Cienīgs kungs, Ivan Ivanovič! Brīnums, ka es Jūsu Augstībai šodien rakstu, jo miroņi neraksta. Vēl es šaubos, vai es dzīvs esmu vai miris. Es redzu, ka profesora kungu Rihmani pērkons nospēra, kad tas to pašu darbu darija, ko es tai pašā laikā strādāju. Šodien, 26. mēneša dienā, pulksten vienā pēc pusdienas, sacēlās ziemeļi pērkona mākoņas. Pērkons bija ļoti bargs, lietus ne piliena. Uzstādīju pērkona mašīni laukā. Ievērodams, es nemanīju nekāda pērkona (elektrības) spēka. Bet, iekam istabā galdu klāja, es jau sagaidīju stipras zibeņa dzirksteles, kas no mašīnes dzelža sloksnēm lēktin lēca. Pie mašīnes pienāca arī mana

sieva un vēl citi ļaudis; visi mēs vienādi vien aiztikām ar roku tiklab mašīnu, kā arī izstādītu dzelžu kārti, jo es gribēju, lai kādi liecinieki redzētu tās dažādi krāšņotās zibeņa dzirksteles, kas iz šim lietām lēkāja un par kurām Rihmaņa kungs ar manīm nebija vienis prātis. Piepeši pērkons ļoti stipri norībēja, tai pašā laikā, kad es roku pie dzelzs pieliku un stipras zibeņa dzirksteles sprēgāt sprēgāja. Visi no manīm bēgšus bēga, un mana sieviņa mani lūgšus lūdza, lai es projām nāktu. Vēl es kavējos pie dzelža kādas divi trīs minūtes, kamēr pērkons drusciņ norima un man sacīja, ka kāposti istabā uz galda atdziesot. Tikai maz acumirkļu es pie galda sēdēju — te ieskrien pa durvīm nelaiķa Rihmaņa sulainis, no bailēm un asarām pārņemts. Man šķita, ka viņu uz ceļa kāds sakāvis; viņš tikko varēja izsacīt: profesoru pērkons nospēra. No šīs ziņas sakarsis, es, cik vien spēka bija, turp aizsteidzies, redzēju, ka viņš (Rihmanis) guļ bez dzīvības. Nabaga atraitne un viņas māte bāli kā mironš pats. Priekš kādas stundas mēs vēl ar Rihmani sēdējām kopā, par mūsu nākošiem darbiem sprieddami. Skatoties uz viņa bālām atdzisušām miesām, atminoties mūsu draudzīgu sadzīvi un vienādas mūsu briesmas, klausoties viņa sievas un bērna gaudas un raudas, es tā biju sirdi aizgrābts, ka nespēju pasacīt ne vārdiņa tam ļaužu pulkam, kas patlaban ap nelaiķi sanāca. Pirmo pērkona spērienu, kas tam galvu trāpijis, viņš dabūjis no pakārta pie pavediena mēra; uz pieri redzama iesarkana vieta. Šis pērkona spēks caur miesu izzibinājis, izskrējis iz kājām gridas dēlēs. Kāja un pirksti zili un kurpe saplēsta, kā sasvīlīnāta. Mēs visādi izpūlējāmies, gribēdami, lai asinis atkal sāktu miesās riņķot, jo viņš vēl bija silts. Bet galva viņam dragāta, nau vairs nekādas ceļības... Tā tad viņš caur savu bēdīgu likteni pats pierādījis, ka zibenī var pievilkt un novērst, bet ka tas darāms ar dzelžu kārti, kas plašā laukā uzstatāma, tā ka pērkons šī kārtē spert var, cik tam patīk. Rihmaņa kungs mira jaukā nāvē, savu amatu uzticīgi strādājis. Viņa piemiņa nezudīs nekad. Bet viņa nabaga atraitne, sievas māte,

piecu gadu vecs dēls, kas labas cerības rādīja, divas meitas — viena divi gadu, otra pusgadu vecas — visi šie viņa tuvākie radi apraud savu tēvu un maizes devēju. Jūsu augstība esat zinātnības īstens miļotājs un tādēļ esat šiem bāriņiem žēlīgs palīgs, ka labākā profesora nabaga atraitnei būtu maizes līdz dzīves vakaram un ka tā spētu savu mazo dēliņu godam uzaudzināt par tādu pašu zinātnības miļotāju, kāds viņa tēvs bija. Rihmanis dabūja par gadu 860 rub. Žēlīgs kungs! Izgādājat atraitnei jel šo algu līdz dzīves galam. Par tādu žēlsirdību Dievs tas Kungs Jums atmaksās, un es to cienīšu vēl vairāk, nekā kad Jūs man to parādītu. Bet, lai šis notikums nebūtu zinātnībā par ļaunu, tad pazemīgi lūdzu tās joprojām žēlot un kopt. Jūsu Augstības pazemīgs kalps asarās

Miķelis Lomonosovs.»

26. jūlijā, 1753. g.

Lomonosovs, ar Rihmani kopā strādādams, izgudroja zibeņu novērsēju; viņš ne zināt nezināja, ka ap to pašu laiku cits slavens zinātnieks Amerikā, Franklins vārdā, izdomāja tādu pašu rīku priekš zibeņu novēršanas.¹⁸ Franklinu vien allaž mēdz daudz zināt par šā ļoti derīgā rīka izgudrotāju; krievu zinātnieku maz citas tautas pazīst.

Vaļas brīžos Lomonosovs darbojās, krāšņus akmentiņus un stikla gabaliņus pēc izskates tā kopā sameklēdams un lipinādams, ka tie veselu daiļu bildi jeb citu kādu rotu izraksta. Šo mākslu, ko par mozaīku sauc, viduslaikos Itālijā naigi kopa. Lomonosovs priekš šiem saviem darbiem izgādāja pavēli, lai fabriku ietaisa, kur varētu izgatavināt dažādas mozaiskas rotas, zīles un citas daiļas lietišas... Bet arī uz šo darba lauku Lomonosovam nebija miera: viņa naidnieki rakstīja ķēzīšanas rakstus par viņa darbošanos ar mozaīku; bet ķēzīšanas raksti krietnam, godīgam strādniekam, zināms, maz skādē.

Zinātnību akadēmija gan labi ieredzēja Lomonosova lielus un svarīgus pūliņus un nopelnus, 139

bet tišām tos nelikās ne redzot. Pa brīžam tā pat sūtīja Lomonosova fizikas un ķīmijas izgudrojumus uz Berlīni slavenam matemātikas zinātniekam Eileram, kas Lomonosovu ap to laiku mācīja, kad viņš vēl Pēterburgā bija tiko iz Maskavas turp atbraucis. Eilers uzmanīgi izlūkoja Lomonosova rakstus un laida uz Pēterburgu tādu atbildi par viņa darbiem, no kuras katrs saprātīgs cilvēks varēja noprast, ka Lomonosova galvā slēpjas simtreiz vairāk garīgās mantas nekā visiem citiem akadēmijas locekļiem kopā. Eilers rakstīja: «Viss, ko Lomonosovs par fiziku un ķīmiju rakstījis, nevien labs, bet pārāki labs, jo izskaidrodams viņš mēdz spiesties lietai līdz pašam pamatam, līdz pašai saknei. Izskaidrotās lietas pašas ir līdz šim pavisam nepazīstamas un neizskaidrojamas bijušas pat tiem diženākiem zinātniekiem. Lomonosova izskaidrojumi tik gaiši, ka es esmu cieši pārliecināts, ka viss taisnība, ko viņš pierāda. Pēc taisnības man jāliecina, ka Lomonosovam īsten laimīgs gars priekš noslēptu ķīmijas un fizikas gudrību atrašanas. Labi būtu, kad visas citas akadēmijas iespētu to izgudrot, ko Lomonosova gars izdara.»

Sādas liecības no slaveniem daudzzinātiem zinātniekiem bija Lomonosovam ļoti dārgas. Ko viņš bēdāja vairs par tādu vīreļu riešanām, kādi svešnieki-algādži! Svešnieku ļaunais prāts arī jau dienu mūžu vieglāki paciešams, jo no svešnieka mēs daudz neprasām un neceram, bet lēnprātīgāki ņemam to, kāds viņš ir. Bet cita lieta, kad pašas tautas bērns dedzīgam, strādīgam un gādīgam tautietim zobus rāda; cita lieta, kad tas, ko par tautas brāli dēvē, tautas pretiniekiem piebiedrojas, ar tiem vienu ceļu iet, vienu dziesmu dzied. Tas riebj, it kā nelietis negants dēls savu tēvu, māti, brāļus un māsas dzīvus kapā sviestu; tas sāj, it kā ass ierocis līdz pašam smadzenēm, līdz pašai sirdei spiestos. Pilātus, tie «varizieri» un rakstu mācītāji mūsu tiklu sirdssvētumu tik sāpīgi neaizskar, kad par Kristus mokām domājam un lasām, kā Jūdass, tas pārdevējs; bīskaps Alberts, tie senie katoļu mūki un bruņinieki mums tā neriebj, kad par Latvijas senatni lasām un

domājam, kā Kaupo, tas varmāku kalps, Imanta pretinieks... Arī Lomonosovs izbaudīja šādu riebiņu un sāpīgu rūktumu. Pret viņa ciešanām tēvijai un zinātnībām par labu sacēlās pat vīri iz krievu tautas. Zināms, ka šādi īstena tautieša pretinieki nespīdēja nedz caur īstenu prāta gaismu, nedz arī caur sirds spodriību jeb tikuņiem; mantkārība, godkārība un vieglprātība mēdz to cilvēku stiprās īpašības būt, kas savēju pretiniekiem piemetas... Šādi Lomonosova pretinieki iz krievu tautas bija Tredjakovskis un Sumarokovs.¹⁹

Tredjakovskis ir savā mūžā daudz rakstījis; bet viņa raksti tik nepatīkami lasīt, ka dažreiz piespieda krievu skolēnus par sodu kādas lapas no Tredjakovska sacerējumiem izlasīt. Valoda šim rakstītājam pārāki grūta un rupja; domas nereti juka jukām malstās, — liekas, it kā prāta svecei būtu dakts izkritis... Nedaudz labāks bija otrs Lomonosova pretinieks, Sumarokovs. Vienreiz krievu augstmanis, Šuvalovs, viens no tolaiku zinātnības kopējiem un Lomonosova labdariem tēvijā, mēģināja Lomonosovu ar Sumarokovu saderināt un ataicināja to pie sevis. No Šuvalova attapis, Lomonosovs rakstīja tam šādu vēstuli:

«Neviens mani mūžam nau tā aizskāris kā Jūsu Augstība. Jūs mani šodien pie sevis atsaucāt. Es domāju, ka Jūs mani iepriecināsīt, kādu no maniem taisniem lūgumiem izpildīsīt. Jūs mani atsaucāt nost no citiem, tā ka gan to domāt varēju. Piepeši dzirdu: «Saderi ar Sumarokovu!», t. i., paliec kaunā un apsmieklā. Draudzējies ar tādu cilvēku, no kura visi bēg un kurš Jums pašiem rieb. Draudzējies ar tādu cilvēku, kas citu nekā nemāk, kā citu lamāt, sevi lielīt un savu nabaga dziesmniecību augstāki par visu cilvēku gudrību turēt. Tauberts un Millers tam tāpēc vien netik, ka tie viņa rakstus nedrukā, bet ne tāpēc, ka tie tēvijas labumam nekalpo. Es aizmirstu visu viņa niknu prātu un atriebt neatriebšu, jo Dievs man nav devis piktas sirds. Bet draudzēties ar viņu nekādi nevaru... Negribēdams daudz kungu priekšā pretoties Jūsu prātam, es Jums paklausiju;

bet saku Jums, ka tas pēdīgo reizi tā noticis. Un, ja Jūs par manu taisnu sirdi ļaunosities, tad piesaukšu tā Visaugstā palīgu, kas man mūžam bija klāt, kad es ar taisnu sirdi priekš viņa asaras izlēju. Jūsu Augstība spējat mūsu dienās daudz labu pastrādāt priekš tēvijas, zinātnības sargādami un veicinādami; Jūs varat labāku ko darīt, nekā draudzēt mani ar Sumarokovu. Ļauna tam nevēlu. Atriebt par paciestām aizskaršanām ne domāt nedomāju. Tik to no Dieva lūgtin lūdzu, lai viņš mani ar Sumarokovu nekad nesaved kopā. Ja tas saprātīgs un veikls, tad lai viņš pastrādā ko labu priekš tēvijas; es ar savām mazām gara dāvanām (talentu) arī gatavs pūlēties... Šis ir manas taisnās domas, ko es Jums tagad bez kaislibas, ar mierīgu prātu izsaku. Es negribu par muļķi palikt ne tik vien priekš augstiem kungiem un zemes valdiniekiem, bet arī priekš Dieva tā Kunga, kas man prātu devis. Sumarokovs, vienu stundu pie manim sēdēdams, sastāstīja man tik daudz neprātības, ka visā mūžā man pietiks un es Dievam pateicu, ka no viņa projām aizej. Dažādās zinātnībās man tik daudz darba, ka es atsacījos no visām viesīgām saiešanām; mana sieva un meita sēd mājās un nekāro sastapties ar joku izrādītājiem (komediantiem). Pļāpīgas valodas un lielības es ne dzirdēt negribu. Un līdz šo baltu dieniņu mēs dzīvojam vienis prātis. Tagad Jūs iedomājušies mūs citā sliktā gaisā vest. Ja Jums Krievijas gaisma mīļa, ja Jums vēl atmiņā mana sirsniņa padevība, ko Jums dienu mūžu rādīju, tad raugat drīz tēvijai par labu izpildīt manus lūgumus un aizmirstat tādas nieku lietas, kā mani sadraudzēt ar Sumarokovu. Taisnu atbildi no Jums gaidīdams, palieku pa vecam Jūsu Augstību augsti cienīdams padevīgs kalps

Miķelis Lomonosovs.»

19. janvārī, 1761.

Lomonosova naidis ar svešniekiem-algādžiem un viņu palīgiem — vienalga, vai tie to paši zināja vai nezināja — nebeidzās līdz pat viņa dzīves galam. Vēl divi gadus priekš Lomonosova pēdējās

stundiņas viņa naidnieki to izēda iz Zinātnības akadēmijas, kaut gan tam stātspadomnieka godu dāvināja. Bet ienaidnieki nepaturēja ilgi virsroku: viens no Lomonosova augstiem sargiem, grāfs Orlovs²⁰, izlūdza no ķeizarenes Katrīnes II, kas vēlāki valdīja, atļaušanu, ka Lomonosovs paliktu Zinātnības akadēmijā.

Ap Lomonosova laiku Krievijā bija vēl ļoti maz gaismotu vīru, tādēļ arī Lomonosova cienītāju pulciņš bija tolaik mazs. Viņu mīlēja un saudzēja grāfi Voroncovs²¹ un Orlovs, bet īpaši jaunais augsti mācīts augstmanis Ivans Ivanovičs Šuvalovs. Šuvalovs daudz rūpējās tolaik, ka gara gaisma pļestos Krievijā un caur savu svaru visaugstākās vietās gādāja, ka Lomonosovs savus nodomus un mērķus panāktu.

Līdz pat nāvei Lomonosovs nerīma, par gara gaismu Krievijā gādādams. Kopā ar minētu augstmani Šuvalovu viņš ietaisīja Maskavā pirmo Krievu augstskolu, univerziteti.²² Savā pēdīgā dzīves laikā viņš daudz gudroja par ietaisāmām univerzitetēm Pēterburgā un Kijevā. Nāve tam neļāva šos savu domu lutekļus pieredzēt dzīvē. Nāve tam arī neļāva pārgrozīt Zinātnības akadēmiju tādā ziņā, ka to vadītu visvairāk pašas zemes bērni, ne svešnieki, vācieši, ūn ka akadēmijas kanceleja nespētu kavēt zinātnīgu darbību. Lomonosovs mudināja valdību, lai tā sūtītu jaunus krievus uz ārzemēm mācīties, caur ko Krievija pate savus zinātniekus iedabūtu, kas, zināms, daudz sirsnīgāki un sekmīgāki gaismas darbus tēvijā strādātu nekā tas lielākais pulks no svešniekiem, kas savu tēviju atstājuši un Krievijā saradušies.

Ne ilgi priekš savas nāves Lomonosovu diženi godināja un iepriecēja pate vēlākā zemes valdniece, Katrīne Lielaja²³: augsta ķeizerene aizbrauca pie viņa mājās, kopā ar kņazeni Daškovu²⁴, kas savā laikā caur jo augstām mācībām spīdēja. Mūsu zveijnieka dēls ne gaidīt negaidīja tādus augstus viesus. Augsta valdniece un kņazene Daškova rāmi, bez kāda paziņojuma, ienāca Lomonosova istabā. Lomonosovs sēdēja patlaban pie krāsnes, domīgs uz dzizdamām oglēm lūkodams.

— Labdien, Mihail Vasiļjevič! — sacīja Katrīne.

Lomonosovs uzšāvās no krēsla.

— Es atbraucu ar kņazeni Jūs apmeklēt, Mihail Vasiļjevič, — runāja ķeizerene, — izdzirduse, ka Jūs slimi jeb, labāki sakot, ka Jūs bēdīgi.

— Nebūt ne! — sacīja Lomonosovs, drusku klusu pacietis, — nē, augsta valdniece, es neesmu bēdīgs — slima un bēdīga ir mana dvēsele!...

— Padziedinājat Jūsu dvēseli, — atbildēja Katrīne, — padziedinājat to ar savu spirtu spalvu. Uz jaunu gadu Jūs mani sveicinājat.* Uz jaunu gadu mani sveicinādami, Jūs sacījāt, ka Jūsu sirds man tāpat piederot kā Pētera Lielāja meitai.** Vai tad nu gribat man neuzticīgi palikt?

— Jums neuzticīgs palikt, memoriā-valdniece? To nerakstīja mana spalva, to rakstīja mana sirds:

«Tavs darbs ir mūsu bagātība,
«Mēs slavējam to sirsnīgi;
«Tavs prāts ir mūsu gaišprātība,
«Tu nomodā — mēs mierīgi.»

Asaras mirdzēja Katrīnes acīs, un tā sacīja: «Ticu, ticu, Mihail Vasiļjevič; bet, lai es jo vairāk šī ticībā stiprinātos, tad rītu pat apmeklējat mani uz sāl' un maizi. Kāposti man būs tādi pat karsti kā tie, ar kuriem Jūsu saimniece Jūs mielo.»

Lomonosovs padieko damies pateicās. Katrīne palika vēl kādus brīžus pie Lomonosova, apskatījās viņa mozaiskus darbus, aplūkoja viņa izgudrotus fiziskus rīkus un paklausījās uzmanīgi, ko Lomonosovs izrādot stāstīja.

Kādus mēnešus pēc tam Lomonosovs stipri saaukstējās un nogūla gultā. Viņa veselība jau bija maitāta no pieredzētām grūtībām un ciešanām. Slimība palika jo dienas, jo grūtāka. Ar stipru dūšu, sirdīgi viņš nāvei acīs skatījās. Viņa pēdīgie vārdi bija šie: «Uz nāvi skatos ar mierīgu

* Lomonosovs sarakstīja slavas dzeju (odu) priekš ķeizares Katrīnes Lielajas, priekš sveicināšanas jaunā gadā.

** Elizabetei Petrovnai, kas priekš Katrīnes Lielās Krievijā valdīja.

prātu; tikai nožēloju, ka nespēju pabeigt tos darbus, kurus uzsāku tēvijai par labu. Paredzu, ka visi mani labi nodomi izkaisīs līdz ar mani.»

Viņš nomira 4tā aprīļa mēneša dienā, 1765. gadā, 54 gadus vecs. Bēres bija lieliskas, jo augsta valdniece dāvināja priekš bērēm labu tiesu naudas. Visgādīgākais bērū izrikoātājs bija Lomonosova uzticīgais draugs — I. I. Suvalovs. Visi lielākie Pēterburgas augstmaņi sanāca godam smiltenē pavadīt prastu zvejnieka dēlu, kas ar savām augstām gara dāvanām bija sirdīgi strādājis tēvu zemei par labu. Valsts kanclers, grāfs Voroncovs, viens no tiem augstmaņiem, kas Lomonosovu pazina un mīlēja, apstelēja Itālijas zemē piemiņas stabu iz smalkākā Kararas marmora, kas līdz šo baltu dieniņu viņa kapu lepņā Aleksandro-Ņevskas kapsētā, pie Pēterburgas, grezni pušķo. Otra piemiņas zīme tam celta viņa ziemēļa dzimtenē — Arkangeļskas pilsētā pie Baltās jūras.

Lai Lomonosova dižena bilde mums cietāki iespiestos piemiņā, pārlūkosim ar vienu acu uzmetienu vēlreiz viņa raibu mūža ceļu. Arāja zvejnieka būdiņā piedzimst dēliņš. Visā plašā tēvijā valda tumsa un dzimtbūšana. Kādu mūžu gan Laimas māmiņa tam lēmuse? Ko gan citu, kā dzimtbūšanas jūgu nest, tādu grūtdieņa valgu vilkt, par kuru kāds krievu dziesminieks (Nikitins²⁵) dzied:

«Līdz nāvei to bads un trūkums saista

«Pie kunga arkla un ecēšām, —

«Par viņu tik mākoņas asaras laista,

«Un vējš tik vaida par grūtībām.»

Bet nē! Iedzimtam grūtdienim spēks smadzenēs. Viss, ko tas redz un dzird, tam prātu aizgrābj. Neviļot tam nāk grāmatas rokā. Kā balodēns, kam māte barību nes, muti atplētis, to sakampt trauc, tā kamptin kampj grūtdienitis pēc gara barības. Kad pamāte, to redzēdama, mācību liedz, tad tas mācās neredzot, slepu. Tumši sāk

viņš just, ka cilvēks ar savu prātu varbūt priekš kā labāka radīts nekā priekš dzimtkunga par mašīni. Viņš nodomā labāki atstāt papuvē tēva vai kunga tīrumu nekā savu prātu. Zēns bēg uz lielu skolas pilsētu, jo zaudēt viņš jau vairāk nevar kā savu dzīvību, kas nebrīvībā un tumsā tiešām maz vērtā. Strādāt un ciest zemnieka-zvejnieka dēls mājās jau gruntīgi izmācījies. Skolā ieticis, tas kampšus kampj pēc zinātnībām un pārsteidz visus citus skolas biedrus. Viņš ne vien to mācās, ko skolotāji tam uzdod, bet vēl daudz cita ko. Neprātīgs skolotājs to soda par tādu karstu cenšanos, bet sods viņu neskumdina, jo tas neapzinās ļauna darījies. Jo vairāk čaklais skolēns mācās, jo vairāk tam apnīk tādas mācības, kas nau gaišas. Skolu pabeidzis, tas nebīstas jaunus grūtumus, bet iet uz jaunu skolu, lai varētu kārotās gaišākās zinātnības sagūt. Viņu grib sūtīt par mācītāju kādā malienā. Ja arī tas tā būtu noticis, tad tiešām tas vairs nebūtu nostājies savu prātu gaismot, saviem tuvākiem gaismu gādādams. Bet te to neviļot, kā labāko skolēnu, sauc uz Pēterburgu un raida uz ārzemēm. Savu pacietību un dedzīgu prātu zemcietis neatstāj mājā. Vēl ārzemē mācīdamies un lielākos grūtumus ciezdams, tas jau sāk sūtīt gaišus gara starus uz tēvzemi. Bet tautas ienaidnieks nesnauž. Caur badu tas rauga atraut spēcīgo tautas dēlu tēvijai. Bet, kā prasts strādnieks kalnos strādādams, kājām un ar tukšu vēderu lielus ceļa gabalus nostaigādams, iz zaldātu pulka un cietokšņa bēgdams, ziemcietis pārspēj savu un tautas pretinieku. Necerēts-negaidīts tas pārnāk tēvijā. Priekš mīļotām zinātnībām un tautas labumiem rūpējoties, ar trūkumiem arvien vēl cīnoties, tas nu tik sāk vēl īstu karu ar tautas naidiniekiem. Kā ikkatrs patiesīgs īstens tautas vīrs viņš karo šo karu līdz pēdīgam dvašas vilcienam. Tēvijai šāds karš nes gaismu, zinātnībām jaunus spēkus, taisnībai jaunu godu. Zemnieka-zvejnieka dēls ietaisa savai tautai rakstniecības valodu un dzeju, ceļ zinātnības un ietaisa pirmo augstskolu Krievijā. Tēvijas labākie dēli un meitas sāk atzīt viņa nopelnus. Pate visžēlīgā lielā ķeizarene apmeklē centīgo arāja zvejnieka dēlu. Viņa

pēdīgā stundiņa nākuse. Galvas pilsētas lielākie
augstmaņi pavada arāja-zemnieka dēlu ar lielu
lielo godu uz pēdīgo dusas vietīņu. Augstmaņi it
kā atzīst, ka viņu pulkā neviena tāda slavena vīra
nau. (Smalku glēvuļu gan netrūkst...) Jā, varo-
nis miris, bet nemirst viņa slava. Bērnu bērnu
mutē tā dzīvos mūžīgi! Slavena tautieša vārdu
lasa uz godastabiem. Pēc viņa vārda nosauc dažus
ievērojamus iestādījumus, kā skolas un c.* Bet
gaišāki vēl viņa vārdu lasa labo tautiešu sirdīs.
Sis vārds ir mūžīgs, tāpat kā tas labums, kas no
viņa darbiem, prāta un pacietības cēlies.

Mazs avots kalnā ceļas
Un saulei pretī smaid,
Un jautri straujus vilņus
Uz krēslu leju raid.

Tam prātā auglīgas druvas,
Kam spīrgtas rasas trūkst,
Viņš sapņo no paradīzes,
Kur dzīvības koks pats žūst.

Bet klintis tam pretī kraujās
Un cieti ceļu slēdz.
Jo tumšāki kalnu ēnas
Tur apakšā leju sedz.

Te krūts tam vareni ceļas,
Tas droši un lepni plūst
Un gāžas pāri pār klintīm,
Kaut dziļumā iekšā grūst.

Ir dažas klinšu drupas
Ar troksni zemē irst,
Un daža lāsīte slepen
Kā asara mirdz un birst.

Un lejā ar jaunu spēku
Tas vilņodams tālāk iet,
Un visas malu malas
Zel, zaļo, kuplo, zied.**

* Tā, par priekšzīmi, Rīgā ir krieviem meitiešu ģimnāzija,
kam tas vārds «Lomonosova meitiešu ģimnāzija» dots.

** Šī dzeja, ko droši var pieskaitīt pie tām visujaukā-
kām latviešu valodā, sacerēta no mūsu neaizmirstamā tau-
tieša K. Barona un nodrukāta Pēterburgas avīzēs 1862.
gadā.²⁶ Retais spēj tik spēcīgi, tik glīti, tik saprātīgi dzie-
dāt, kā minēts netaiķa Pēterburgas avīžu spēcīgais rakstnieks
un dūšīgais ziemcietis prata, upi ar tautīga cīnītāja dzīvi
še salīdzinādams.

V

Lomonosova dzīves gājumu izlasījušiem mums patiks šī pēdējā nodaļā vēl visnotaļ pārlūkot šī lielā vīra darbus un nopelnus. Caur to mēs it neviļot iepazīsimies ar ļoti ievērojamu gabalu iz krievu rakstniecības vēstures.

Uz rakstniecības lauku Lomonosovs priekš savas tautas tos vissvarīgākos augļus krājis, priekš sev paša to lielāko goda piemiņu mantojis. Lai to labāki saprast varētum, apcerēsīm krievu rakstniecību priekš Lomonosova.

Priekš Lomonosova krievu rakstniecībai gan-driz viss trūka: grāmatu, rakstnieku, lasītāju, pat valodas. Grāmatu trūka, jo rakstnieku nebija, un lasītāju nebija, jo grāmatu trūka. Laba, skaidrota rakstniecības valoda nekrīt vis no debesīm, neģ ar ir kur atronama: tā ieviršas un nodibinājas pamazām, ja rakstnieki ar gaišu prātu pūliņus netaupa. Bet kur gan bija šiem rakstniekiem celties viņos laikos? Krievu ļaudis cieta dzimtbūšanu. Dzimtbūšana saista dzimtļaudis miesīgi, dzimtkungus garīgi; tikumos abas puses nīktin nīkst. Tā tas mēdz būt dienu mūžu. Pēteris Lielajš gan bija nesen mēģinājis savu valsti arī gara gaismā cilināt, grāmatas sarakstīt pavēlēdams, pats pat par rakstos iespīezamu grāmatu pārlūku (cenzori) uzmezdami. Bet minēts valdnieks uzsāka savus augstus gaismas darbus ne no īsta gala. Ārziemiekus uz Krieviju aicinādams, viņš lūkoja gādāt Krievijai gaismu iz ārienes vien. Bet patstāvīga gaisma nau no ārienes vien iedabūjama: paša zemē gaismas koks stādāms, kopjams un pestāms no visa tā, kas tam kavē augt un pieņemties — tad

tik šis koks pastāvīgi zels, zaļos, kuplos, ziedēs un bagātīgus augļus nesīs. Bet Pēteris Lielais neievēroja diezgan šo «paša zemi» — tautu, tautas garu. Dzimtbūšanas saites viņš jo cietāki savilka. Tāļu vēl bija Krievija no Aleksandra Ot-
raja!...

Caur Pētera Lielāja stipru pieķeršanos ārzemju būšanām cēlās arī valodas lietā krieviem lielākas jukas. Krievu rakstu valoda bija jau priekš Pētera stipri jaukta ar slāvu valodu. Ap un pēc šī valdnieka laika, līdz ar ārzemju būšanām un ieaicinātiem ārzemniekiem, ievirsās arī ārzemes valodu daļas krievu starpā. Pirmos laikos piejaucās visvairāk tās gaismotās tautas valoda, kas Krievijai vistuvāki bija — vācu valoda, jo no ienācējiem zinātnieki, valdības padomnieki un palīgi bija vairāk vācieši; Krievijā iegroziņa daudz lietas pēc vācu priekšzīmēm un nosauca tās ar vācu vārdiem. Tā, par priekšzīmi, kara lietā gandrīz visi nosaukumi, kā godu kārtas vārdi un c., no «feldmaršala» līdz «zaldātam», ņemti visvairāk iz vācu valodas. Viss tas jau bija noticis priekš Lomonosova vīra gadiem. Pēc viņa vīrišķīgā darba laika, Katrīnes Lielājas laikā, sāka francūžu valodai atvērties jo plats ceļš uz Krievzemi. Francūžu valoda un būšanas sāka jau tolaik slavā un modē nākt, sevišķi caur francūžu karaļa Ludviga XIV lepnu valdību un dzīvi. Katrīne Lielāja cienīja pate francūžu būšanas un valodu. Viņa pate sarakstījās ar dažiem slaveniem francūžu rakstniekiem par valsts iestādījumiem, prātniecīgām un rakstniecīgām lietām. Krievu augstmaņi klausījās uz to, kāds vējš visaugstākās vietās pūš, uz kuru pusi tur prāti nesas. Tie sāka nādzīgi savu māja dzīvi franciskot: francūžu valodu saviem bērniem mācīt, ar francūžu āriņiem smalkumiem un t. j. pr. lepot. Savu tautas valodu un ieražas tie lūkoja, cik spēdami, aizmirst. Bet diezgan neizglītoti, nemācīti tomēr palikdami un savu kalpodamu, dzimtu tautas brāļu starpā visvairāk mizdami, tie taču neiespēja pilnīgi izsprukt iz savas krievu ādas un ielīst francūžu ādā: vai tie gribēja vai negribēja — valodā un izturēšanā dienu mūžu iznāca jukas iz francūžu un krievu būšanām, «iz

putras un kāpostiem»*, par ko francūžiem bija jāsmejas un pašiem — ja tie to nojēdza — jākaunas un jāskaišas.

Otrai piejauktai daļai, slāvu valodai, vairāk pamata un tiesības krievu valodā nekā vācu un franču valodām. Slāvu valoda ir krievu valodai tuva radniece. Vecā slāvu valoda vēl izlokās pēc dažiem tādiem likumiem, tā uzglabājuse vēl dažas tādas formas, kas retai no jaunām valodām vēl pa daļai iraid. Slāvu valodu saprazdams, krievs pamatīgāki sajēdz dažas savas valodas vecās atlikas, pilnīgāki saprot tos likumus, kuriem tagadīgā krievu valoda klausā; jo jaunākiem likumiem arī valodās mēdz sakne būt vecākos likumos, kas tuvās radu valodās, kā, p. pr., slāvu un veckrievu valodās, daudzkārt vieni un tie paši. «Slāvu valoda» gan nav tā ciltsvaloda, iz kuras tās dažādās tautu valodas iz slāvu cilts, kā, p. pr., krievu, čeku, serbu un c. valodas, cēlušās; jo to valodu, ko mēs mūsu laikos par slāvu valodu nosaucam, runāja vēl priekš gada tūkstoša tik viena no slāvu tautām, kas zem vakarromnieku (Vizantijas, Bīcances jeb Konstantinopoles) valdības Maķedonijā (tagadējā Eiropas Turķijā) piemita. Labi sen jau nav vairs tautas, kas šo valodu runātu, tādēļ viņa ir viena no tām «vecām valodām». Devītā gadu simtēnī divi slaveni kristīgi mācītāji, brāļi Kirils un Mefodijs, pārtulkoja iz grieķu rakstiem šī savā dzimtenes valodā svētus rakstus jeb bibli, slāvu rakstu zīmes izgudrojuši jeb iz grieķu rakstu zīmēm pārtaisījuši. Krievu valdnieks Vladimirs Svētājs, kristīgu ticību no grieķiem 988. gadā pieņemdams, lika savā valstī pēc minētu brāļu tulkotiem rakstiem kristīgu Dieva kalpošanu turēt, jo krievu tautas valodā bija ļoti grūti kas tulkojams, visvairāk jau tādēļ, ka tolaik krievu tautai jeb labāki tautām vēl trūka savu rakstu zīmju, kas tik vēlāki pēc slāvu jeb kirila rakstu zīmēm («kiriļicas») izcēlās. Tā tad slāvu valoda un raksti Krievuzemē tik pat veci kā kristīga

* «Смешение французскаго съ нижегородскимъ». Gribojedovs.

ticība — vairāk nekā pusdevīta gadusimtenus. Šī ilgā laikā slāvu raksti un valoda pie krieviem, tāpat kā pie citām slāvu tautām, kā bulgāriem un serbiem, kur tā līdz ar kristīgu ticību ienesta, pamazām maitājusēs jeb izvirsusēs, tā ka vecākās grāmatās jau savādāki rakstīts nekā jaunākās, pie krieviem savādāki nekā pie serbiem, pie serbiem savādāki nekā pie bulgāriem. Tā tad ir radušās divi slāvu raksti vai valodas: vecslāvu un jaunslāvu jeb baznīcslāvu valodas. Vecslāvu valoda ir tā, ko visu vecākās slāvu grāmatās atron un kas valodniekiem ļoti svarīga, un baznīcslāvu valoda ir tā, kurā krievu (pareizticīgās) baznīcās mūsu dienās dievkalpošanu tura. Šī pēdīgā ir pareizticīgiem krieviem ticības mācībā vajadzīga.

Bet, cik svarīga un vajadzīga arī nebūtu slāvu valoda, krievu tautas valodai tomēr daudz vietās un lietās bijīgi ceļš jāgriež. Ja krievu rakstniecības valodai piejauc aplam slāvu valodas daļas, tautas valodu pie malas atstājot, ja rakstniecības valodu nevajadzīgi izgroza pēc slāvu likumiem, tad caur to nekuplina un negludina rakstniecības valodu, bet svešina, stīvina, jauc un maitā. Priekš un ap Lomonosova laiku krievu rakstnieki slāvu valodu pārliecīgi cienīja. Lomonosovs pats bija šinī lietā liels grēcinieks. Pret ārzemju, jaunu valodu aplamas iejaukšanās krievu valodā karodams, viņš slāvu valodai augstāku vietu un godu ierādīja, nekā tai krievu rakstos var nākties. Lomonosovam šis domu greizums ir vairāk pārmetams nekā kaut kādam citam, kas ap Lomonosova laiku dzīvoja, jo Lomonosovs mācēja savu tautas valodu vislabāki. Augstos ziemeļos bērnu dienas vadīdams, viņš runāja skaidro veco novgorodiešu izloksni; pēcāk Maskavā mācoties, viņš dzirdēja un runāja īsteno Viduskrievijas valodu; beidzot uz Kijevu aizgājis, viņš varēja iepazīties ar gudu (mazo krievu) valodas savādībām. Lomonosovam netrūka arī savas mātes valodās cienīšana; to mēs lasām un manām viņa rakstos. Savas «Gramatikas» priekšvārdā («Приношение») viņš, p. pr., raksta: «Romās (vācu) ķeizars Kārlis V mēdza sacīt, ka ar Dievu klājosies runāt spāniešu

valodu, ar draugiem — franciski, ar sieviešiem — itāliski un ar ienaidniekiem — vāciski. Ja minēts ķeizars būtu pratis krievu valodu, viņš būtu tiešām vēl piebildējis, ka visās minētās vietās var arī krievu valodu lietāt. Viņš būtu atradis, ka krievu valoda tik pat diženi skan kā spāniešu valoda, tāda pat spīrgta, jautra kā francūžu valoda, tāda pat glīta, smalka kā itāliešu valoda un tāda pat spēcīga, cieta kā vācu valoda; bez tam tai vēl ir veco grieķu un romnieku valodu bagātums un spēcīgs īsums. Cicerona spēcīgās lepnās runas, Vergīlija svarīgie diženie (dziesmu) stāsti, Ovidija* krāšņa jauka dzeja nezaudē savu vērtību arī krievu valodā. Tās smalkākās iedomas un prātošanas, daždažādas īpašības un pārvēršanās, ko ieraugām mūsu redzamā pasaulesstāvā un cilvēku sadzīvē, mēs spējam pilnīgi un pieklājīgi izsacīt mūsu krievu valodā.» No cilvēka, kas tā domā un raksta par savu tautas valodu, gan citu neko nevar cerēt, ka viņš visās vietās un lietās skaidru tautas valodu par derīgu un lietājamu atradis. Bet nekā! Lomonosovs, laikam domādams, ka neizkopta un mazcienīta krievu valoda vien nespēs atturēties pretī svešu valodu ieviršanai un maitādamam spēkam, ņēma palīgā un cilināt cilināja veco slāvu valodu. Pēc Lomonosova domām un mācībām, krievu rakstniekiem, par augstākām lietām rakstot, būtu pie slāvu valodas cieti jāpieglaužas: tiem būtu tādi krievu vārdi jālietā, ko arī slāvu valoda pazīst, jo tie skanot augstāki, diženāki nekā tie vārdi, kas tik krievu tautas valodā vien atrodas. Sos pastarišus viņš nosauca par «prastiem vārdiem» («подлія слова»), viņus krievslāvu vārdus — par «augstiem» («высокія слова»). Prastos rakstos, kā draudzīgās vēstulēs, prastos stāstos un t. j. pr., varot lietāt «prastos vārdus», t. i., tos krievu tautas vārdus, kas slāvu valodai nevaids. Tā domāja

* Cicerons bija veco romnieku slavens runātneiks. Vergīlijs un Ovidijs — veco romnieku diženie dzejnieki. Skolēniem ģimnāzijas augstākās šķirās šo slavenu vīru sacerējumi vēl līdz šo baltu dieniņu kā priekšzīmes latīņu valodā jālasa, jātulko, jāmacās.

un mēcija Lomonosovs par vādu lietāšanu krievu rakstos. Bet valodas mēcībai ir vēl viena cita daļa (sintaksis), tas mēca, kā vārdi sastādāmi un valkājami dažādos teikumos. Ar šo daļu, cik manāms, daudz rakstniekiem mazāk tīk ielaisties. Tā, par priekšzīmi, mēs, latvieši, daudz, ļoti daudz rakstām, runājam un tiepjāties par valodu, bet prātā mums pie tam visvairāk tīk vārdi — jauni vārdi un vismazāk — kā šie vārdi kārtīgi sastādāmi, saliekāmi teikumos. Dažs latvieša raksts pildīts ar jaukiem vārdiem, latvju vārdiem (vakābuļiem), bet raksts tomēr vāciski rakstīts, t. i., latviešu vārdi pēc vācu vīzes sastādīti.* Arī Lomonosovs savā laikā turējās, krieviski rakstot, pie latīņu vai vācu teikumiem. Tā, par priekšzīmi, viņš mēdza nereti stādīnāt tādus vārdus, kas izsaka, ko kas dara (verbus), teikuma galā. Mēs, latvieši, mēdzam vēl šo baltu dienu to pašu nelietīgi darīt, minētiem vārdiem, dažkārt nepareizi, teikuma galā

* Jaunus paštaisītus vārdus mēs liekāties pārāk ievērojam. No tam ceļas tas, ka mēs dažbrīd, pēc vācu sakāmā vārda, nebūt neredzam mežu, tādēļ ka daudz koku priekšā. Var gan būt, ka jaunu ko pašam izgudrot daudz vairāk slavas atmet, nekā vecus ļaužu izgudrojumus (vārdus) tautas garā (prasti, visiem saprotami, glīti) salikt un savas gaišas domas vienmulīgi apkāmpēt un kārtīgi izdalīt rakstā; bet šaubīties jau nevarām, kurš no abiem darbiem mūsu gaismas un brīvības mērķiem vairāk kalpo. Ne savrupīgi vārdi, bet tās domas, ko rakstā ieliek, kā un ar kādu nolūku tās izliek — tas, pēc mūsu prāta, ir un paliek tas svarīgākais rakstos. Jo tās vistaisnākās, brangākās domas, tie viscienīgākie, labākie nolūki var būt tā izlikti, ka mazmēcītam lasītājam vajadzētu ilgi galvu lauzīt, līdz kamēr viņš varbūt izprastu, ko rakstītājs dažās vietās gribējis teikt. Bet pagērēt, lai mūsu arāji — lasītāju lielākā daļa — pēc dienas vai nedēļas grūtiem darbiem un rūpestiem gudro un prāto par avižu lapas vai kādas grāmatiņas jauniem vārdiem un tumšiem teikumiem tāpēc vien, ka rakstītājs nezīn vai nevīžo pareizi ievērot savu lasītāju pulku — tas nav ciešams... Varbūt, ka še pa lielai daļai arī mūsu mēcības valoda vainīga. Ja latviešu rakstniekiem būtu priekš acīm bijuši veiklie francūžu, angļu un c. tautu rakstnieki, kas mēdz savas domas daudz gaišāki nekā vācu rakstnieki izlikt, tad mēs mazāk grēkotu šīnī lietā lasītājiem par lielu lielo labumu. Tiesa arī gan, ka ne ikkatram vedas, īpaši sēcējam, visiem saprotami (populārīgi), gaiši un gludeni rakstīt. Bet ka tas vajadzīgs, ka pēc tā jācenšas — tas būtu ikkatram protāms.

vietu ierādīdami. Tāpat kā vecie romnieku un daudz vācu, sevišķi senākie, rakstnieki, Lomonosovs, par augstākām lietām rakstīdams, cienīja pagarus, pantainus, slaikus teikumus (periodes). Par zemākām, prastākām lietām rakstīdams, viņa valoda bija strupāka, vieglāka — spēcīga, tau-tīga.

Kā tas pēc Lomonosova domām darāms, to viņš pats parādīja, par «augstām» un «prastām» lietām rakstīdams un likumus dibinēdams un izpauzdams. Un par šādu darbu tam lielu lielais nopelns. Jo, lai gan tam, kā nupat redzējām, dažā gabalā misējies, tad tomēr tas ir noticis pēc daudz un dažādiem ievērojumiem un prātojumiem. To taisnu domu, to jauku vietu viņa rakstos atlikās tā kā tā vēl daudz — tik daudz, ka to tik liels gars, pirmos likumus dibinējot, pirmo ceļu izlauzot, radīt var. Vēlākiem krievu rakstniekiem un zinātniekiem bija darbs jau daudz vieglāks un patīkamāks; bija jau sākums, pamats, ko tie varēja pārraudzīt, pārprāt, pārlabot un — pavairot ar saviem domu augļiem. Priekš Lomonosova rakstīja gandrīz ikkatrs, kā tas gribēja un prata; slāvu, vācu un c. valodu druskas juku jukām jauca krievu valodai klāt. Gāja gan vēl raibāki, nekā mums latviešiem diemžēl vēl mūsu dienās jeb kā vāciešiem sešpacmitā, septiņpacmitā un pat astoņpacmitā gadu simteņos, kad vēl prūšu valdnieks Frīdriķis Otrais bēdīgi izsacīja, ka nekad nevarot cerēt vācu valodu pataisīt tik derīgu priekš rakstniecības kā francūžu valodu. Lomonosovs deva savas valodas pirmos likumus, deva priekšzīmīgus, kuplus rakstus. Nu vairs saprātīgs rakstnieks valodā aplam neklaiņāja un negrābstīja.²⁷

Kā jau IV nodaļā sacījām, Lomonosovs sacerēja arī dziesmas, dzejas. Sinī darba laukā viņš arī mūžīgu godapiemiņu mantojis, kaut gan plašākā ziņā tas nau dziesminieks. Viņš neskandināja savu kokli tādēļ, ka tam sirds, no košām, karstām, diženām jūtām aizgrābta, nesās šīs jūtas košās saskaņās izvest, bet tādēļ, ka to cits kāds derīgs, teicams mērķis skubināja. Tā, par priekšzīmi, viņš rakstīja minētu slavas dziesmu par Hotinas cie-

tokšņa iekarošanu visvairāk tādēļ, ka tam gribējās izrādīt jaunus likumus, pēc kuriem dziesmas būtu saceramas krievu valodā. Sie likumi ir tie paši, kuriem klausā vācu, latviešu un c. jaunu tautu dziesminiecības; caur tiem Lomonosovs veicos romnieku dziesminiecības likumus krievu rakstniecībā nogalināja: no Lomonosova laika raksta krievu dziesmas pēc jauniem likumiem. Dažas no Lomonosova dziesmām tam uzdeva — pēc tolaiku ierašas — valdības ļaudis sadomāt priekš gaidāmām godu un svētku dienām. Citas viņam pašam iedomājās sacerēt, dažiem teicamiem nolūkiem un caur tām tuvināties tikodams. Tās ievērojamākās ir un paliek viņa slavas dziesmas tēvijas valdniekiem (valdniecēm) ... Bet, valdniekus slavējot, viņš nelišķēja. Šis mūžīgs kara vīrs, ar lepnu un cienīgu dabu izrotāts, lišķis nekad būt nevarēja. Slavējot viņš pieglaudās pie tiem, kam Dievs to vienīgo visaugstāko varu valstī devis, lai varētu viņu sirdis uz to pusi locīt, kurā viņš savus gaišus mērķus sasniegt cerēja. Lomonosovs slavēt slavēja valdniekus par viņu labiem gaismas darbiem, tos stiprinādams un skubinādams, zināms, caur tādu slavu uz tādiem pat darbiem priekšdienās. Šis dūšīgs tautas vīrs negribēja tur par tādu negudru kvekši būt, kas mēnesi rej, kur viņš slavējot mācēja daudz laba pastrādāt. Mēs Lomonosovu varētum šinī lietā par saprātīgu, gudru tautas politiku nosaukt.

Ja mēs rakstītum priekš krievu tautas — krieviski, tad pieliktum šī vietā ne vien dažas Lomonosova dziesmas, bet arī kādus skandinātus raksta gabalus no krievu dziesminiekiem priekš Lomonosova un kādas vietas no dziesminiekiem pēc Lomonosova, kas pagājušā (18tā) gadasimtenī dzīvojuši — p.pr., no Fonvizina²⁸ un Deržavina²⁹, tā laika gabala slavenākiem dziesminiekiem. Caur to mēs spētum parādīt lasītājiem: pirmkārt, cik pārakas viņa dzejas par viņa priekšnieku pūliņu augļiem, cik vairāk izstrādātas, gludenākas, glītākas tās valodā un cik daiļākas un augstākas garā, un, otrkārt, ka viņa pēcnieki pa lielai daļai tik viņa paklausīgi mācekļi bijuši, ka tie (Fonvizins, Deržavins un c.) ar Lomonosova gara aug-

liem baroti, tā sakot, lieli uzauguši. Bet, tulkojums to izrādīt nespēdami, mēs tik šē mēģināsim — cik grūti tas arī nebūtu — dažas vietas no Lomonosova dzejām latviskot, lai cien. lasītāji spētu cik necik nomanīt viņa garu.

Nemsim, p.pr., kādas vietas iz tās jau arī IV nodaļā minētās «Slavas dzejas uz to dienu, kad ķeizarene Elizabete Petrovna valdīt sākuse». Dzejas sākums teic valsts miera augstu labumu:

«Ak valsts un valdinieku prieki —

«Jūs mīlie miera godiņi!

«Jūs svēti ciemi, pilsētnieki...

«Cik jauki jūs un derīgi!»

Tāļāki Lomonosovs slavē Elizabeti, jo viņam zaļojot tā cerība, ka augsta valdniece, ka Pētera Lielaja meita sargāšot zinātnības. Šē Lomonosovs piemin Pētera Lielaja nopelnus, kas Krievijai gaismu gādāt gribējis un zinātnības kopt mudinājis. Par zinātnības augstu labumu un vajadzību lasāmas šādas krievu oriģinālā ļoti košas rindiņas:

«Tā jauniem prātus gaisus taisa

«Un sirmgalvjus vēl priecina,

«Tā laimas brīžos pušķus kaisa

«Un sargā, saudzē nestundā!

«Tā draugs, kad klājas grūti mājās

«Jeb tāļos ceļos paslīd kajās,

«Tā palīgs visur tuvumā —

«Kā ļaužu pulkā, pilsētībā,

«Tā tuksnešos un vientulībā,

«Kā darbā, tā ir atdusā.»³⁰

Uz jauno tautas audzi Lomonosovs arvien turēja tās kuplākās cerības. Viņš cieti ticēja, ka tā tautās raidīs lielus, slavenus vīrus — vīrus, kas zinātnībā nebūt nebūs mazāki par tiem ārzemes zinātniekiem, kurus uz Krieviju aicināja; viņš ticēja, ka pašas tautas bērni strādās priekš savas tautas sirsnīgāki, slavenāki nekā svešinieki algādži. Tāpēc Lomonosova gars mēdza jo augsti pacelties, kad tas par tautas jauno audzi runāja:

«Lab' jums, ko karsti gaidīt gaida

«Iz sava klēpja tēvija!

«Pēc kādiem svešās malas raida,

«Lai tādus tā jūs ierauga.

«Lab' jums, jūs laiki svētīti!
«Tad sakat tagad dūšīgi
«Caur uzcītību liecināt:
«Ka Platonus* ir krievu barā
«Un Ņūtonus, kas žigli garā,
«Spēj pašu zeme dzemdināt!»

Lomonosova dzeja bija savā laikā ļoti cienīta. Viņa dzejīgus sacerējumus vairāk reizes no jauna nodrukāja, un draugi ņēmās pārceļt dažus no tiem citās Eiropas valodās.

Citādi skatījās pats Lomonosovs uz saviem saskandinātiem gara bērniem. Ar dziesmām viņš pūlējās tik vaļas brīžos un tad, kad tam augstākie priekšnieki uzdeva sarakstīt dzejas. Viņos laikos mocīja nevien Krievijā zinātniekus, dzejas pie tiem apstelējot, bet arī citās Eiropas valdību vietās, īpaši Francijā. Lomonosovam, zināms, stipri rieba šāda dzeju meisterošana, bet caur stūrgalvīgāku pretošanos viņš nebūtu nekā cita panācis kā savu postu.

Visstiprāki Lomonosova prāts nesās uz zinātnībām, īpaši uz dabas zinātnībām, kuras zemu ļaužu kārtām visur mēdz tās mīļākās būt, jo tie jau no bērnu dienām ar dabu un dabas spēkiem vairāk satiekas nekā pilsētnieki un augstmaņi. Zinātnības aizstāvēt, kopjot un izplatot, viņš cerēja tēvijai visvairāk kalpot. «Tēvijas labumu dēļ, īpaši zinātnību izplatīšanās un ieviršanās labad, es neturētu to par grēku pretī celties pat miesīgam tēvam.» Ar šādu augstu tikumu un dūšu viņš pūlēdamies pūlējās visu mūsu zinātnībām — gaismai, brīvībai — par labu. Pēc gara kupluma, iekrātām zinātnībām, pēc darbības un darba augļiem Lomonosovs sava laika slavenākiem Eiropas zinātniekiem blakām stādināms. Atminēsimies tik to, kā viņš darbojās un ko viņš atradis, pērkona spēku (elektrību) izmēģinādams.

Īpaši ievērosim, ka Lomonosovs nebija tāds zinātnieks, kas mīl istabā vien pie grāmatām tupēt, savā galvā gudrības uz gudrībām bāzdams, par

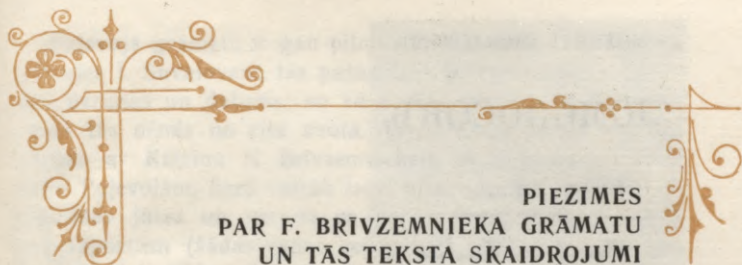
* Platon — veco grieķu slavens prātnieks un Ņūtons (Nevtons) — angļu slavens zinātnieks astonpacmitā gadusimtenī.

citiem nenieka nebēdādams. Viņš nau pieskaitāms pie tiem zinātniekiem, kurus nelaiķu Pēterburgas avīžu bizmanis šādi iezīmē: «Es liku tiem vecu laiku grabažās kašņāties. Tur viņi atrada dažādus brangus niekus — vecus mundieriņus un skaitīja, cik kņopes tiem bijušas, tie tērēja tinti un papīru un strīdējās, vai mundieriņam 12 vai 13 kņopes bijušas. Tie atrada priekšlaika pastalas un lika uz spriešanas galda, un sprieda, un sprieda, un strīdējās, un bārās, un rakstīja, un sprieda atkal. Un par ko? Par neko citu, vai pastalas un vīzes ar auklām jeb ar siksnām piesienamas bijušas.» Vācu rakstnieks H. Heine³¹ saka, ka šādiem zinātniekiem ļoti bail, lai tārpī viņu smadzenēs tik kādu domiņu par kādu lietiņu neatrastu trūkstošu. Uz tādām lietām, kā vispārīgs ļaužu labums, ka dažs kas sadzīvē būtu labāki iegrozāms, ka nastas viegli nājamas, saites raisāmas, — uz to tiem prāts nenesas, domas neviršas. Tiem vienalga, vai virsroku dabū tumsinieki un atrāpuļi, vai tautas vīri, brīvāku, labāku laiku gribētāji. Priekš avīžu ziņām un spriedumiem šādi «zinātnieki» par lepnēm; bet zināt tie nezina, ka tie, politiku nejēgdami, daudzkārt pat negribot tumsiniekiem un atrāpuļiem par labu strādā un no tiem tikami izlietāti tiek. Par šādu ļaunu kalpību tie nenosarkst, jo tie nezina, ko tie dara. Sevišķi vācu tauta bija, kā rādās, ar tādiem zinātniekiem visvairāk svētīta, kuriem vācu rakstnieks Berne (Börne)³² to padomu deva, lai tie jel ietu pie jezuītu zinātniekiem skolā. Lomonosovs, kauču arī pie vāciešiem mācījies, tomēr bija savāds vīrs. Viņš krāja zinātnības, lai tās ļaudīs, tautā varētu izplatīt. Viņš to jau savā laikā saprata, ka mūsu dienās īpaši katram prast klātos: ka nau jādōmā tik pēc jaunām gudrībām, ka nau jācenšas tik aplam daudz gudrību iemantot vien, bet ka zināmas iemantotas gudrības jāpūlas arī ļaudīs izplatīt un ka šis pēdīgais darbs dažkārt vairāk vērts un derīgs nekā pirmais. Par jaunām zinātnīgām lietām gudrodams, Lomonosovs gādāt gādāja, lai, p.pr., akadēmijas skolā vairāk jaunekļu uzņemtu, lai krievu jaunekļus sūtītu uz ārzemēm mācīties, lai augstskolas tēvijā celtos un t.j.pr.

Lomonosovs gaiši saprata, ka zinātnības nau tikai galvā glabājamās, bet tām jālabo ļaužu dzīve.³³

Lomonosova dzīvi un darbību apcerot, mums, latviešiem, nenāksies grūti noprast viņa īstenus nopelnus. Mums ir savs Stenderis. Stendera darbība un nopelni priekš latviešu tautiņas ir ļoti līdzīgi Lomonosova darbībai un nopelniem priekš krievu tautas. Stenderis ir latviešu Lomonosovs, un Lomonosovs ir krievu Stenderis. Stenderis pirmais darbojās, mums jaukas dziesmas sacerēdams, valodu kopdams, dabas zinātnības mācīdams; Lomonosovs ir pirmais krievu dziesminieks, valodas kopējs un dabas mācītājs. Stenderis ietaisīja mums — kā Valdemārs saka — šauru, bet līdzenu ceļu latviešu rakstniecības valodā; Lomonosovs to pašu darījis priekš krieviem. Stenderi pareizi dēvē par mūsu rakstniecības tēvu; Lomonosovs ir krievu rakstniecības tēvs. Lomonosovs ir krievs; Stenderis ir un paliks «Latwis», kā mēs to uz viņa kapa akmeņa lasām. Plašāki ņemot, tādi vīri kā Lomonosovs un Stenderis jau nevienai tautai īsti nepieder. Tie ir visas cilvēces spēks un rota un no visas cilvēces cieņā godā turami. Visi cilvēki tiem mīļi bijuši, un tik tādēļ, ka cilvēce tautās šķirta, tie sev izredzējušies vienu tautu par savu darbu lauku un, strādājot un ciešot, priekš tās vairāk sasiluši. Šī tauta bija tā, kura tiem tuvāki bija, kuru tie labāki pazina, priekš kuras tie vissekmīgāki spēja strādāt — tā bija visvairāk viņu pašu tauta. Tie nestāstīja savai tautai, ka tā labāka, augstāka par visām citām, tie nemācīja to caur asinsizliešanu svešās malās skanīgā, bet tukšā un nepastāvīgā slavā celties; tie pūlējās, tik to no sveša jūga un pašu tumsas pestīdami, tie mācīja to pie gaismas, taisnības, mīlestības un brīvēstības mūžam turēties. Tie bija savā laikā jauna gara praviēši un apustuļi, tie bija gaismas un mīlestības priecās-mācītāji. Gods tiem arī no mūsu pusēs!

PIEZĪMES
PAR F. BRĪVZEMNIEKA GRĀMATU
UN TĀS TEKSTA SKAIDROJUMI

Brīvēzēnieks F. Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. I. Lomonosovs. Rīga, 1874. 77 lpp. Pirmoreiz iespiests turpinājumos ar nosaukumu *Brīvēzēnieks F.* Krievu rakstniecības tēvs M. V. Lomonosovs. — Mājas Viēsa Pielikums, 1874, 31. aug. (12. sept.), 7.(19.) sept., 14.(26.) sept., 21. sept. (3. okt.).

Pārdrukāts arī izdevumā: Brīvēzēnieka raksti. Brīvēzēnieka komisijas izdevumā. Teodora redakcijā. II. Ievērojamu vīru dzīves apraksti un raksturojumi. Otra puse. Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. Rīga, 1910, 7.—60. lpp. Sai atkārtotajā izdevumā Teodors (T. Zeiferts) nedaudz labojis F. Brīvēzēnieka valodu un interpunkciju, sniedzis arī īsus, galvenokārt valodnieciska rakstura komentārus par šo grāmatu (177.—179. lpp.). Neliels fragments no «Lomonosova» beigu nodaļas iespiests izdevumā: Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki Allunāns, Barons, Brīvēzēnieks. Viņu dzīvi un darbus apcerējis J. A. Jansons. Rīga, 1939, 385.—390. lpp.

Mūsu izdevumā teksts sniegts pēc 1874. gada grāmatiņas (nevis «Mājas Viēsa Pielikuma!»), nedaudz pielāgojot mūsdienā normatīviem F. Brīvēzēnieka valodu. Diemžēl pagaidām nav izdevies līdz galam izdibināt šīs grāmatiņas tapšanu un pirmavotus, kaut gan diezgan pamatīgi esam izskatījuši M. Lomonosovam veltīto literatūru krievu valodā, kas parādījusies ap 1865. gadu, kad pirmoreiz Krievijā plaši tika atzīmēta M. Lomonosova atcere (100 gadi kopš zinātnieka nāves).

Katrā ziņā viens no pašiem galvenajiem Brīvēzēnieka darba pirmavotiem ir Ksenofonta Poļevoja (1801—1867), tālaika krievu žurnālista (starp citu, pazīstamā krievu literāta un vēsturnieka Nikolaja Poļevoja brāļa), plašais (gandrīz 700 lappušu) biogrāfiskais romāns Михаил Васильевич Ломоносов. Сочинение Ксенофонта Полеваго. Москва, 1836, т. I, 337 с.; т. II, 342 с. Brīvēzēnieka

МИХАИЛЬ ВАСИЛЬЕВИЧЪ

ЛОМОНОСОВЪ.

СОСРЕДНЕНІЕ
СТАТІИ И СЪСТАВЪ

Филологическаго Факультета.

Томъ II.

МОСКВА

ВЪ ТИПОГРАФИИ АНТОНА СЕНКОВА,
НА КРАСНОЯРСКОМЪ БУльВАРѢ СЪСТРАШНОГО ДВѢРЦА.

1936.

K. Poļevoja grāmatas titullapa. Šī grāmata daļēji uzlūkojama par paraugu un pirmavotu F. Brīvzemnieka sacerētajai Lomonosova biogrāfijai.

grāmatā ir vairākas tiešas tekstuālas sakritības ar Poļevoja romānu, piemēram, par vaļu medībām Ziemeļos (Poļevoja grāmatā 1. sēj., 150.—152. lpp.), arī Lomonosova dialogs ar Maskavas garīgās skolas rektoru (1. sēj., 68. lpp.), saruna ar K. Volfu (1. sēj., 190. un tālākās lpp.); tāpat Lomonosova mācību gadi Maskavā un Kijevā, dzīve Vācijā, savenvēšana huzāros, miršanas un bērū apraksts bieži vien vārds vārdā sasauca ar attiecīgajām vietām Poļevoja grāmatā. No šī viedokļa varētu sacīt, ka Brīvzemnieka sacerētā grāmata par Lomonosovu, ciktāl tā skar zinātnieka dzīves gājumu, ir plašās Poļevoja grāmatas konspekts, brīvs satura atstāstījums.

Glūži citāda aina rodas, ja runājam par Lomonosova darbību Pēterburgas ZA. To gan Brīvzemnieks traktē principiāli atšķirīgi no Poļevoja. Piemēram, Poļevoja grāmatā Šumahers vispār nav pieminēts, bet kā Lomonosova galvenais nelabvēlis izcelts Tredjakovskis; strīdā ar akadēmiķi G. F. Milleru Poļevojs viennozīmīgi nostājas Millera, ne Lomonosova pusē; Lomonosova prioritāti attiecībā pret B. Franklinu Poļevojs kategoriski noraida; tāpat Poļevojs izceļ alkohola postošo ietekmi zinātnieka dzīvē un min to kā viņa pāragrās nāves cēloni, par ko Brīvzemnieks vispār nenerunā; Poļevojs izceļ augstmaņu un galminieku vadošo lomu ZA dzīvē, bet Lomonosova cīņu pret sveštautiešiem nemaz nemin.

Poļevoja grāmatā ir gan pilnībā citētas abas Lomonosova vēstules I. Suvalovam, tās pašas, kas Brīvēzniekam, tomēr bez uzrunas un datuma, no kā varētu spriest, ka Brīvēznieks tās ņēmis no cita avota. Tāpat Lomonosova svarīgā saruna ar Katrīnu II Brīvēzniekam skan pavisam citādi nekā Poļevojam, kurš vairāk izceļ visupadevīga «pavalstnieciskuma» jūtas un nerunā ne par noskumušu garu, nedz par kāpostiem (šādas runas ķeizarienei piedēvēt varēja gan tikai tautinieckiski noskaņotie slavofili).

Kā redzam, traktējot Pēterburgas ZA aizvadīto laiku, Brīvēznieks ir vadījies no pavisam citiem avotiem, un tie, gandrīz droši apgalvojams, būs viņa laikabiedru — Maskavas slavofilu sacerējumi. Kā zināms, par M. Lomonosovu daudz rakstījis krievu vēsturnieks, slavofils un panslavists, Pēterburgas ZA akadēmiķis Vladimirs Lamanskis (1833—1914), kuru ar Brīvēznieku saistījuši cieši personiski sakari, kurš ierosinājis un balstījis Brīvēznieka etnogrāfiskos un folkloristiskos pētījumus. Pazīstamas V. Lamanska grāmatas: «Ломоносов и Петербургская Академия наук» (M., 1865. 156 с.) un «Столетняя память Михаилу Васильевичу Ломоносову 4 апреля 1865» (Спб., 1865. 64 с.).

Pārskatot šos Lamanska sacerējumus, tomēr izrādījās, ka tie ir pārāk speciāli un tiešas tekstuālas sakritības ar Brīvēznieka grāmatu nav. Arī samērā plašajā Brīvēznieka un Lamanska sarakstē liecības par Lomonosova biogrāfijas tapšanu neatradām. Tātad acīmredzot ir vēl kāds pagaidām nezināms slavofilu garā rakstīts sacerējums, kuru Brīvēznieks izmantojis (bez Poļevoja romāna), sastādot savu Lomonosova biogrāfiju. Nav izslēgta iespēja, ka Poļevoja grāmatu «konspektējis» ne Brīvēznieks pats, bet gan pirms viņa kāds krievu autors.

Atradām Brīvēznieka grāmatā arī vienu otru sakritību ar krievu pedagoga un literāta Andreja Filonova brošūru: «Ломоносов.» Петербург, 1865. 53 с. — par Lomonosova cīņu ar vāciešiem, absurdo krievu vārda «дева» atvasināšanu no vācu «*Dieb*». Filonova apcerējums pirms tam bija publicēts «Журнал Министерства народного просвещения», ko skolotājs F. Treilands, saprotams, lasīja regulāri. Turpretī savā laikā krievu sabiedrībā populāros Lomonosova mūža aprakstus, ko bija sacerējis V. Novakovskis (tos recenzējis arī N. Dobroļubovs), Brīvēznieks izmantojis nav; vismaz tajās Novakovska brošūrās, kurās man izdevās ieskatīties, sakritību ar Brīvēznieka tekstu nav. Taču meklējumi būtu turpināmi.

Slavofilu ietekmi apliecina arī dažviet tendenciozais, slavofilu garā ieturētais Lomonosova raksturojums. Gluži pareizi izceļot Lomonosova cīņu pret krievu zinātnes nelabvēļiem, daži krasāki slavofili bija sākuši propagandēt tautiskumu zinātnē, cenšoties pretstatīt zinātni Krievijā Rietumeiropas zinātnē. Viņi pievērsās Lomonosovam, mēģinot sameklēt viņa zinātnē «tautiskumu». Šajā sakarā progresīvais žurnāls «Otečestvennije zapiski» (1857, 113. sēj., 58. lpp.) ironizēja: «Ar kādām tiesībām «sarunas» autors vervē Lomonosovu sev par sabiedroto? Vai tiešām ar prūšu zaldātu tiesībām un paņēmiem?... Bet dievs ir žēlīgs: Lomonosovs trīs reizes bēgot ir paglābies no nelaimes: pirmoreiz no nezināšanas nelaimes, otrreiz no cietuma nelaimes, beidzot, no kazarmju dzīves nelaimes. Bet te pat nav jāglābjas: mirušos gūstā neņem.» Progresīvie krievu darbinieki izcēla Lomonosova nopelnu internacionālo raksturu, un Brīvēzemniekam par godu jāatzīst, ka šis moments ņemts vērā (130.—140. lpp.). Par to, ka Lomonosova biogrāfija varētu būt arī daļējs tulkojums vai lokalizējums, itin kā liecinātu Brīvēzemnieka vēstule J. Sproģim (sk. parīdi šīs grāmatas 63. lpp.). Taču daudzas vispārēja rakstura vietas šai grāmatā neapšaubāmi ir Brīvēzemnieka paša rakstītas, tāpēc (vismaz pagaidām, kamēr nav atrasts kāds konkrēts pirmavots krievu valodā) Brīvēzemnieka grāmatu drīkstam uzlūkot par oriģinālsacerējumu.

Brīvēzemnieka grāmata ir unikāla arī tajā ziņā, ka, cik zināms, nekā līdzīga par M. Lomonosovu neatrodam citu PSRS tautu 19. gadsimta literatūrā (iespējams gan, ka radniecīgi darbi varētu būt ārpus Krievijas teritorijas dzīvojošo slāvu tautu — čehu, slovaku, bulgāru u. tml. literatūrā, bet pagaidām arī par tādiem mums nav izdevies nekādas liecības sameklēt). Savā ziņā šo grāmatu varbūt varētu salīdzināt ar Stendera «Augstas gudrības grāmatu...», kas 18. gadsimtā Eiropas literatūrā zemniekiem dzimtaudim bija vienreizēja dabaszinātņu enciklopēdija («latviešu kosmogrāfija zemnieku labā», šādu vērtējumu tai devis grāmatizdevējs J. F. Hartknohs vēstulē šveiciešu filozofam J. K. Lavāteram 1775. gadā). Diemžēl, ziņas par Brīvēzemnieka sacerējumu līdz pēdējam laikam Lomonosovam veltītajā literatūrā nefigurēja. Brīvēzemnieka darbs, piemēram, nav ietverts izsmelšajā agrīnajā «Lomonosovistikas» bibliogrāfijā («Материалы по библиографии о Ломоносове на русском, немецком, английском, французском и шведском языках.» Составили А. Г. Фолькин, К. Дукмейер, Г. Эллис, А. Мартен и

A. Иенсен. Петроград, 1915. 215 с.). Pirmoreiz Brīvēznieka sacerējums minēts Lomonosovam veltīto, regulāri iznākošo rakstu krājumu 6. sējumā (Maskava—Leņingrada, 1965), un ziņa par grāmatu izraisījusi ievēribu M. Lomonosova pētnieku aprindās.

F. Brīvēznieka personiskā arhīva materiāli daļēji saglabājušies Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Mišņa latviešu literatūras nodaļas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, kur ir plašs Brīvēznieka fonds (arī sarakste ar Lamanski), kas te nokļuvis ar literatūrvēsturnieka T. Zeiferta (1865—1929) starpniecību. Diemžēl tajā neizdevās atrast vairāk materiālu, kas tieši saistītos ar Lomonosova grāmatīņas tapšanu, kā tos, kuri jau daļēji citēti T. Zeiferta sacerētajā Brīvēznieka biogrāfijā (T. Zeiferts. Brīvēznieks. Tautas darbinieka mūžs un laikmeta aina, I. Rīga, 1929, 231. lpp.). Tāpēc še varam tikai apstiprināt jau T. Zeiferta minētos faktus, kas saistās ar šo grāmatu. Proti, «Mājas Viesim» F. Brīvēznieks nodevis Lomonosova mūža apraksta manuskriptu ar noteikumu, ka tas pēc iespēšanas laikrakstā novelkams un laižams klajā atsevišķas grāmatas veidā. Brīvēznieku ļoti satraucis tas, ka Lomonosova mūža apraksts nācis klajā periodikā, bet solītā grāmata pēc žurnāla varianta parādīšanās kavējusies iznākt. Kādā vēstulē, kas datēta ar 1875. gada 3. februāri un, pēc T. Zeiferta domām, adresēta «Mājas Viesa» redaktoram Laubes Indriķim (starp citu, F. Brīvēznieka novadniekam un draugam)*, F. Brīvēznieks sašutis raksta: «Nebūtu domājis, ka «M. V.» redakcija, lētāki manu brošieri izgādāt solīdamās, totiesu man liek īsti noprast, ka man «gods» jāgaida. Ka tas katru cik necik godprātīgu cilvēku aizskart var — kas to nesajustu! Bet ņemsim to lietu tīri praktiski: piecas loksnes, jau saliktas, nevar no vasaras līdz ziemas vidum ļaudīs iznākt... Reti kāds mūsu laikos tik prātā vājš, ka viņš nespētu draudzīgus vārdus no draudzīgiem darbiem izšķirt; tādēļ lūdzu Tevi, tik drīz lūdzu pāris sausus, bet patiesīgus vārdus uz kādu vīzi paziņot: kad mana brošūra nāks manās un ļaužu rokās? — ne tādus, kā «pēc svētkiem», jo pēc pagājušiem svētkiem gul vesela mūžība.» (ZA FB, RK 3243, vēstuļu noraksti E. Platesam.) Taču šis atgādinājums nav līdzējis, un Brīvēznieks 1875. gada 25. martā raksta savam draugam no Gorku mērniecības skolas laikiem Kārlim Kaibem, kas šai laikā ir Lodes muižas

* Fonda aprakstā minēts, ka tas ir noraksts no vēstules izdevējam E. Platesam.

rentnieks, lūdzot arī viņa palīdzību: «Esmu jau «M. V.» redakcijai tik daudz rakstījis, ka vairs es nespēju šīs lietas dēļ rakstīt. Vajadzētu šīnī lietā citiem to no sāniem piebikstīt, pieprasot, kad tā no «M. V.» redakcijas avīzē solītā grāmata «Lomonosovs» gan iznāks. Ja Tu no savas puses šādi «M. V.» pieprasītu, tad Tu caur to darītu labumu ne tik vien man, bet visiem tiem, kas šo rakstu gaida. Mūsu rakstniecība ir nabadzīga ar spirgtiem, uzmundrināmiem rakstiem, lai gan šādi raksti vajadzīgi, jo lasīšanas luste (laužu bibliotēkās etc.) tautā augtin aug. Manā rakstā — tā spriež tie, kas to lasījuši, — esot spirtgums un mundrināms spēks, tādēļ man šķiet, ka būtu patriotisks darbs pakūdit caur vēstuli tos, kas diezin kāda egoistīga iemesla dēļ kavēja to, ko solījuši ļaudīm nodot.» Šīs vēstules ļāvušas Zeifertam secināt, ka «Lomonosovs» iznācis ap 1875. gada vidu, kaut arī titullapā tas datēts ar 1874. gadu. Tomēr, mūsaprāt, šāds secinājums jākorīgē, jo Kr. Valdemāra recenzija «Baltijas Vēstnesī» parādījusies jau 21. maijā, tātad grāmata varētu būt iznākusi vismaz 1875. gada aprīļa beigās — maija sākumā.

Grāmata sacerēta (vismaz daļēji) Rjazaņā, kur F. Brīvzemnieks darbojies par skolotāju Rjazaņas progimnāzijā (1873—1875), vai arī Maskavā, kur viņš šai laikā lāgiem kārtojies skolotāja eksāmenus pie Maskavas Universitātes.

Jau citētajā 1875. gada 25. marta vēstulē Kaibem Brīvzemnieks raksta, ka grasoties no Rjazaņas pārcelties uz Maskavu: «Maskavā, priekšnieku tuvumā dzīvojot, var ar dienestā ātrāk uz priekšu tikt nekā atstatā vietā. Bez tam mani dažādi literāriskie darbi labāki veiksies Maskavā, bibliotēku un speciālistu tuvumā, nekā spīsbirģeļu pulkā.» Šis nodoms arī īstenojies, un Brīvzemnieks pavisam nodzīvojies Maskavā no 1867. gada līdz 1887. gadam (ar pārtraukumu 1872.—1875. g., kad viņš uzturējies Ivanovovoņsesenskā un Rjazaņā), tāpēc var apgalvot, ka arī mūs interesējošā grāmata tapusi galvenokārt Maskavas kultūrvides ietekmē.

F. Brīvzemnieks visumā pareizi attēlo Lomonosova mūža gājuma pamatfaktus, kaut arī jaunākie pētījumi koriģējuši ne vienu vien Lomonosova dzīves gājuma detaļu. Komentāros dodam vairākus faktu labojumus, taču ne visus, jo Brīvzemnieka rakstītā grāmata nekādā ziņā nav uztverama kā Lomonosova precīza biogrāfija, un autors uz to nebūt nepretendē, — to pārpublicējam vairāk kā «tautas atmodas» laikmeta dokumentu. Sniedzam vienīgi būtiskākos datu koriģējumus un īsas ziņas par pieminētajām personām.

¹ Par Lomonosova dzimto vietu vecākajos (un nereti arī mūsdienā) izdevumos tiek minēta Deņisovkas, bet jaunākajos — Mišaņinskas sādža. Arhīvu materiāli liecina, ka Mihaila piedzimšanas laikā uz Kurostrovu salas (kas atrodas Ziemeļu Dvinā, aptuveni 140 kilometrus no tās ietekas Baltajā jūrā) bijušas vairākas sādžas, to skaitā viena no otras netālu atradušās gan Deņisovka, gan Mišaņinska. Lomonosovu dzimta izsenis mitusi Mišaņinskā, un tur dzimis arī zinātnieks. Bet jau 18. gs. otrajā pusē (varbūt pat Lomonosova mūža laikā) abas sādžas saplūdušas kopā un tikušas apzīmētas ar kopēju vārdu Deņisovka, Mišaņinskas nosaukumu piemirstot. Tagad tas ir Lomonosovas ciems (Arhangeļskas apgabala Holmogoru rajonā). Jāpiebilst, ka arī Lomonosova dzimšanas datums ir nosacīts, jo nav saglabājušās atzīmes ne par viņa piedzimšanu, ne par V. Lomonosova laulību. 8.(19.) novembris par M. Lomonosova dzimšanas dienu atzīts ar īpašu Pēterburgas Zinātņu akadēmijas lēmumu. Daži pētnieki tomēr uzskata, ka M. Lomonosovs patiesībā dzimis jūlija sākumā (līdz 12. jūlijam).

² Savā nākamajā grāmatā par patriarha Nikona mūža gaitām Brīvēznieks patiešām sīki apraksta Solovku klosteri, kur izsūtījumā bija atradies Nikons; tāpat iecere rakstīt Nikona biogrāfiju Brīvēzniekam jau bija radusies 1874. gadā.

³ No M. Lomonosova biogrāfijas zināms, ka viņš no kāda sādžas iedzīvotāja K. Dudina ieguvis pirmās laicīga satura grāmatas — M. Smotricka sacerēto baznīcslāvu gramatiku (17. gs.) un L. Maņņicka «Aritmētiku» (izdota Maskavā 1703. gadā). Šīs grāmatas devušas ievirzi Lomonosova interesēm, un viņš tās nosaucis par «savas zinības vārtiem».

⁴ Domāta baznīcslāvu valoda, kurā sarakstīta visa toreizējās Krievzemes reliģiskā satura literatūra.

⁵ A. Puškins. Jevgeņijs Oņegins. 7. nod. XXVI.

⁶ Iestājoties Slāvu-grieķu-latīņu akadēmijā, Lomonosovs noslēpa savu zemniecisko izcelsmi, uzdodamies par Holmogoru muižnieka dēlu, jo saskaņā ar Sinodes 1723. gada 7. jūnija rīkojumu muižas ļaužu un zemnieku bērni akadēmijā netika uzņemti. Patiesība atklājās pēc vairākiem gadiem, taču Lomonosovu no skolas neatskaitīja, bet pat vēl nosūtīja mācīties uz Kijevu.

⁷ Leonards Eilers (1707—1783), izcilais šveiciešu matemātiķis, mehāniķis un fiziķis, darbojās Pēterburgā no 1727. līdz 1741. gadam un no 1766. gada līdz mūža beigām.

⁸ Zīmīgi, ka Brīvzemnieks nepiemin Zinātņu akadēmijas prezidentu J. A. Korfu un viņa lomu, kaut gan tā tiek izcelta visās Lomonosova biogrāfijās, arī K. Poļevoja grāmatā. Tas varētu liecināt par slāvofilu ietekmi un arī par Brīvzemnieka negatīvo attieksmi pret Kurzemes muižniecības pārstāvi.

⁹ Dmitrijs Vinogradovs (1720?—1758), Lomonosova studiju biedrs, vēlāk — viens no krievu porcelāna radītājiem. Zīmīgi, ka Brīvzemnieks nenosauc vārdā trešo studentu no Krievijas — Gustavu Vilhelmu Reizenu, kalnu padomnieka — vācieša dēlu.

¹⁰ Kristjāns Volfs (1679—1754), ievērojams vācu filozofs, racionālisma pārstāvis, G. Leibnīca ideju popularizētājs, Marburgas Universitātes matemātikas un filozofijas profesors (1723—1740).

¹¹ Patiesībā Lomonosovs dzīvoja nevis pie kāda skrodera, bet pie Marburgas aldara atraitnes Katrīnas Elīzabetes Čilhas, kura pēc vīra nāves bija grūtos materiālos apstākļos un izīrēja istabas studentiem. Atraitnei bija divas meitas, no kurām jaunākā vēlāk, 1740. gadā (jau pēc Freibergas posma!), kļuva par Lomonosova sievu.

¹² Johans Frīdrihs Henkelis (1679—1744), vācu mineralogs, metalurģs un ķīmiķis.

¹³ 1739. gada 19. augustā Krievijas armija guva ievērojamu uzvaru pār turkiem Besarābijā, ieņemot Hotinas cietskni (tag. Ukrainas PSR Cernovcu apg.). Sakarā ar to Lomonosovs Freibergā uzrakstīja šo slaveno odu — izcilu 18. gs. krievu rakstniecības darbu. Arhīvu pētījumi tomēr liecina, ka oda sākumā nonākusi Pēterburgas Zinātņu akadēmijas kancelejā un toreizējai ķeizarienei Annai priekšā nav celta.

¹⁴ Krievijas sūtnis A. Golovkins 1740. gadā neļāva Lomonosovam doties atpakaļ uz Pēterburgu; viņam bija jāatgriežas Vācijā un jāpavada tur vesels gads, kamēr ar Volfa palīdzību tika saņemts Pēterburgas Zinātņu akadēmijas izsaukums un Lomonosovs drīkstēja atgriezties Pēterburgā (1741. gada jūnijā).

¹⁵ Lomonosova darbības apstākļi Pēterburgas ZA vērtēti no to vēsturisko pētījumu viedokļa, kas jo lielā skaitā parādījās 19. gs. 60. gados un kritizēja toreizējo situāciju Pēterburgas ZA, «vācu partijas» norobežošanos no Krievijas, centienus kavēt krievu nacionālās inteliģences izaugsmi. Sajos

darbos izcelta analogija starp Lomonosova darbības apstākļiem un Pēterburgas ZA Aleksandra II Krievijā. Aktīvi Pēterburgas ZA darbības kritizētāji bija Brīvzemnieka draugi Maskavas slavofili I. Aksakovs, V. Lamanskis u. c. Viņu kritikā ir ļoti daudz pamatota, to atzīst arī padomju zinātnu vēsturnieki un Lomonosova darbības pētnieki, taču ir arī pārspilējumi. Brīvzemnieks diezgan taktiski no tiem norobežojas.

¹⁶ Ja par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas kancelejas darbiniekiem D. Šumaheru un I. Taubertu Brīvzemnieks spriež pareizi, tad vēsturnieka un arheogrāfa akadēmiķa G. F. Millera (1705—1783) vērtējums ir tendenciozs. G. F. Millers bija ļoti ievērojams Sibīrijas pētnieks, kura dati par Sibīriju nav zaudējuši savu vērtību arī šodien. Ar Lomonosovu G. F. Milleram bija dziļas domstarpības vairākos Krievijas vēstures un ģeogrāfijas jautājumos, kas ietekmēja arī viņu personiskās attiecības.

¹⁷ Vēstule par G. V. Rihmani adresēta Lomonosova labvēlim I. Šuvalovam (1727—1797), Krievijas augstmaņim un ķeizarienes Elizabetes favorītam.

¹⁸ Pēterburgā par B. Franklina eksperimentiem (1745.—1752. g.) uzzināja jau 1752. gadā, un Rihmanis tūdaļ ķērās pie to pārbaudes un pilnveidošanas.

¹⁹ Vasilijs Tredjakovskis (1703—1768), krievu dzejnieks, viens no 18. gs. krievu poētikas pamatlicējiem. Aleksandrs Sumarokovs (1717—1777), krievu rakstnieks un teātra darbinieks. Lomonosova polemikās ar Tredjakovski un Sumarokovu lielākoties taisnība bijusi Lomonosovam.

²⁰ Grigorijs Orlovs (1734—1783), krievu valstsvīrs, Katrīnas II favorīts, grāfs.

²¹ Mihails Voroncovs (1714—1767), Elizabetes laika krievu valstsvīrs un diplomāts, grāfs.

²² Maskavas Universitāte dibināta 1755. gadā: tās organizēšanas priekšdarbu vadītājs un universitātes pirmais kurators skaitījās valstsvīrs I. Suvalovs, bet M. Lomonosovs oficiāli bija viņa konsultants šai jautājumā un faktiski vadīja visu pasākumu.

²³ Katrīna II valdīja no 1762. gada līdz 1796. gadam. Viņa ieradās vizītē pie M. Lomonosova 1764. gada 7. jūnijā, tādējādi demonstrēdama savu īpašo labvēlību krievu zinātniekam. Tā kā Lomonosovs bija saistīts ar Elizabetes laika dižvīru I. Suvalovu, kurš, Katrīnai tronī kāpjot, bija kritis

nežēlastībā, tāpat kā M. Voroncovs, tad ķeizarienes apmeklējums Lomonosovam bija ļoti svarīgs.

²⁴ Jekaterina Daškova (1744—1810), krievu literāte un sabiedriskā darbiniece, grāfa M. Voroncova brāļameita, Krievu akadēmijas dibinātāja (1783).

²⁵ Ivans Nikitins (1824—1861), krievu dzejnieks.

²⁶ K. Barona dzejolis «Kalna strauts», ko autors veltījis K. Valdemāram, Tērbatas Universitātes studijas beidzot.

²⁷ F. Brīvzemnieka spriedumi par krievu valodu un literatūru, par Lomonosova reformatora lomu sasaucas ar situāciju tālaika latviešu literatūrā un valodniecībā, vērtējot norises no jaunlatviešu viedokļa.

²⁸ Deniss Fonvizins (1744—1792), krievu rakstnieks, apgaismotājs, sociālās komēdijas pamatlicējs, 1789. gadā uzturējies arī Latvijā.

²⁹ Gavrila Deržavins (1743—1816), dzejnieks, klasicisma pārstāvis krievu dzejā.

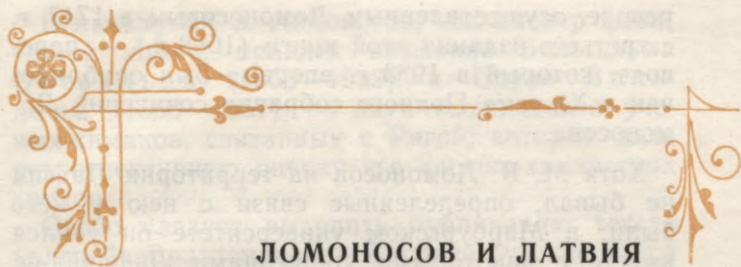
³⁰ Abi minētie fragmenti citēti no M. Lomonosova odas Elizabetei 1747. gada 25. novembrī.

³¹ Heinrihs Heine (1797—1856), vācu dzejnieks un publicists, kritizēja Vācijas feodāli monarhistiskās valsts un sabiedriskās iekārtas atpalcību, vācu pseidozinātni, oficiālo baznīcu.

³² Ludvigs Berne (1786—1837), vācu publicists, sīkburžuāziskā radikālisma ideju piekritējs, viens no politiskā feļetona žanra izveidotājiem. Bernes, tāpat kā H. Heines publicistiku augsti vērtēja K. Marks un F. Engelss, nereti citējot abus autorus savos darbos un vēstulēs.

³³ Te Brīvzemnieks pauž savu un arī vispār jaunlatviešu nostāju par zinātnes (īpaši dabaszinātņu) lomu sabiedrības attīstībā un zinātnieka misiju vispār.

ЛОМОНОСОВ И ЛАТВИЯ

Книга включает три очерка о М. В. Ломоносове, в разное время написанных академиком АН Латвийской ССР Я. П. Страдынем: «Ломоносов и его время» (1964 г.), «Три круга влияния Ломоносова в Латвии» (1979 г.) и «Лифляндская экономия» в переводе М. В. Ломоносова» (1984 г.). Очерки дополнены и переработаны для данного издания. В книге публикуется также полный текст своеобразного литературного памятника эпохи латышского «национального пробуждения» — первой биографии М. В. Ломоносова на латышском языке, написанной Фрицисом Бривземниексом в 1874 г., с комментарием Я. П. Страдыня.

В первом очерке автор пытается дать трактовку личности и жизненного пути М. В. Ломоносова, оценить его значение для истории культуры и современности. Во втором очерке (в основу которого положена статья Я. П. Страдыня «Ломоносов и культура Латвии»¹, существенно дополненная новыми фактами и материалами) рассматриваются личные связи Ломоносова с его современниками в Прибалтике и тот резонанс, который имели труды русского ученого в культурной жизни Латвии². В третьем очерке приводятся сведения о составленной проживавшими в Лифляндии пастором С. Губертом в 1645 г. сельскохозяйственной энциклопедии и ее русском пе-

¹ Ломоносов. Сб. статей и материалов. М.—Л., 1965, т. 6, с. 63—79.

² См. также: Страдынь Я. П. Ломоносов и Латвия. — Изв. АН ЛатвССР, 1986, № 12, с. 14—24.

реводе, осуществленным Ломоносовым в 1747 г. с третьего издания этой книги (1688 г.) — переводе, который в 1983 г. впервые был опубликован в XI томе Полного собрания сочинений Ломоносова.

Хотя М. В. Ломоносов на территории Латвии не бывал, определенные связи с нею у него были: в Марбургском университете он учился вместе с некоторыми уроженцами Лифляндии, переводил «Лифляндскую экономию», изучал присланный из Лифляндии жемчуг. Большое влияние на судьбу молодого Ломоносова оказал тогдашний президент Петербургской Академии наук (в 1734—1740 гг.) уроженец Курляндии И. А. Корф (1697—1766), который первым позаботился о воспитании ученых из среды русских людей, пригласив Ломоносова в Петербург, а затем отправив его на учебу в Германию. В книге много внимания уделено личности и биографии И. А. Корфа, его связям с известным латышским литератором второй половины XVIII в. Г. Ф. Стендером (1714—1796), параллелям в деятельности Ломоносова и Стендера. Рассматриваются также мысли М. В. Ломоносова о родстве славянских и балтийских языков, его гипотеза о том, что варяги-русы пришли с Восточного побережья Балтийского моря, высказанные в полемике с Г. Ф. Миллером и в трудах Ломоносова по истории России.

Личность и жизненный путь М. В. Ломоносова получили особый резонанс в Латвии в конце XIX в., после широко отмечавшегося столетнего юбилея ученого в 1865 г. В Риге с 1868 г. была учреждена Ломоносовская женская гимназия (существовала до 1915 г., ее преемницей с 1919 г. стала Рижская русская гимназия, также неофициально носившая имя «Ломоносовской»). В 1874 г. в литературном приложении латышской газеты «Маяс виесис» появился очерк Ф. Бривземниэка о М. В. Ломоносове, перепечатанный затем в виде отдельной брошюры (77 с.). В это время появились и первые латышские переводы стихотворений Ломоносова.

В начале XX в. Ломоносов, как пионер физической химии, привлек внимание Вильгельма Оствальда (1853—1932) и Пауля Вальдена (1863—1957) — двух выдающихся ученых-химиков, связанных с Ригой, которые дали ретроспективную оценку его физико-химических трудов.

Особо следует выделить публикацию текста книги Ф. Бривземниекса «Высокие русские мужи из низкого сословия. I. Ломоносов» (1874 г.). Фрицис Бривземниек (Трейдланд, 1846—1907) — известный латышский общественный деятель, педагог, фольклорист и литератор, один из инициаторов собирания латышских народных песен — «дайн» (его работа в этом направлении была продолжена К. Бароном). В 1867—1887 гг. он проживал в Москве, Иваново-Вознесенске и Рязани, работал учителем. Он был одним из «младолатышей», близким соратником К. Валдемара и К. Барона, имел тесные контакты со славянофилами (И. С. Аксаковым, В. И. Ламанским и др.). Бривземниек задумал широкую программу ознакомления латышей с русской культурой и наукой — составил вместе с Валдемаром первый русско-латышско-немецкий словарь (1872 г.), перевел на родной язык произведения русских классиков и написал публикуемое здесь жизнеописание Ломоносова. В этой работе — вообще первой на латышском языке биографии деятеля науки — подробно рассматривается как естественно-научная, так и литературная и просветительная деятельность Ломоносова. Бривземниек убедительно показывает, что жизненный путь Ломоносова может служить примером для малосостоятельных латышских юношей, стремящихся к образованию. Ситуация в русской культуре ломоносовской эпохи весьма умело сопоставляется со «злойбой дня» — актуальными запросами развития латышской культуры, образования, словесности. Книга Бривземниекса, написанная увлекательно, живым языком, с многочисленными отступлениями от основной темы, получила достаточно широкий отклик латвийской общественности того времени.

Рецензии на это сочинение опубликовали К. Валдемар, литератор Ю. Матер, а также, предположительно, известный поэт и педагог Аусеклис.

В комментариях к сочинению Ф. Бривземниека и помещенных в книге очерках Я. Страдыня подробно рассматривается история создания произведения Бривземниека (оно написано в Рязани), его значимость и основные положения упомянутых выше рецензентов, поднимается вопрос о русских первоисточниках книги Бривземниека. В качестве таковых выявлены беллетристические сочинения К. Полевого «Михаил Васильевич Ломоносов» (М., 1836 г.) и брошюра А. Г. Филонова «Ломоносов» (Пб., 1865 г.). Кроме того, Бривземниека, вероятно, пользовался еще другими, пока не идентифицированными материалами о Ломоносове из русской периодики того времени. Однако в целом очерк Бривземниека можно рассматривать как оригинальное произведение, где жизнеописание русского ученого связывается с актуальными проблемами развития латышской культуры.

Значимость сочинения Ф. Бривземниека, по-видимому, повышает и тот факт, что в XIX в. подобного развернутого популярного жизнеописания Ломоносова с таким общественным резонансом не имелось ни в литературе других народов Российской империи, ни в литературе славянских народов за ее пределами.

При рассмотрении истории создания книги Бривземниека использованы материалы личного архива Бривземниека, хранящегося в Отделе рукописной и редкой книги Фундаментальной библиотеки АН ЛатвССР, а также периодика и другие первоисточники.

SATURS

Ievadam	5
Lomonosovs un viņa laiks	11
Lomonosova treji loki Latvijā	45
«Vidzemes ekonomija» Lomonosova tulkojumā	81
Šajā izdevumā ievietotie autora raksti par M. Lomonosovu	90
Literatūra par M. Lomonosovu un viņa saskarēm ar Latviju	90
F. Brīvzemnieka «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. I. Lomonosovs»	97
Piezīmes par F. Brīvzemnieka grāmatu un tās teksta skaidrojumi	161
Ломоносов и Латвия	171

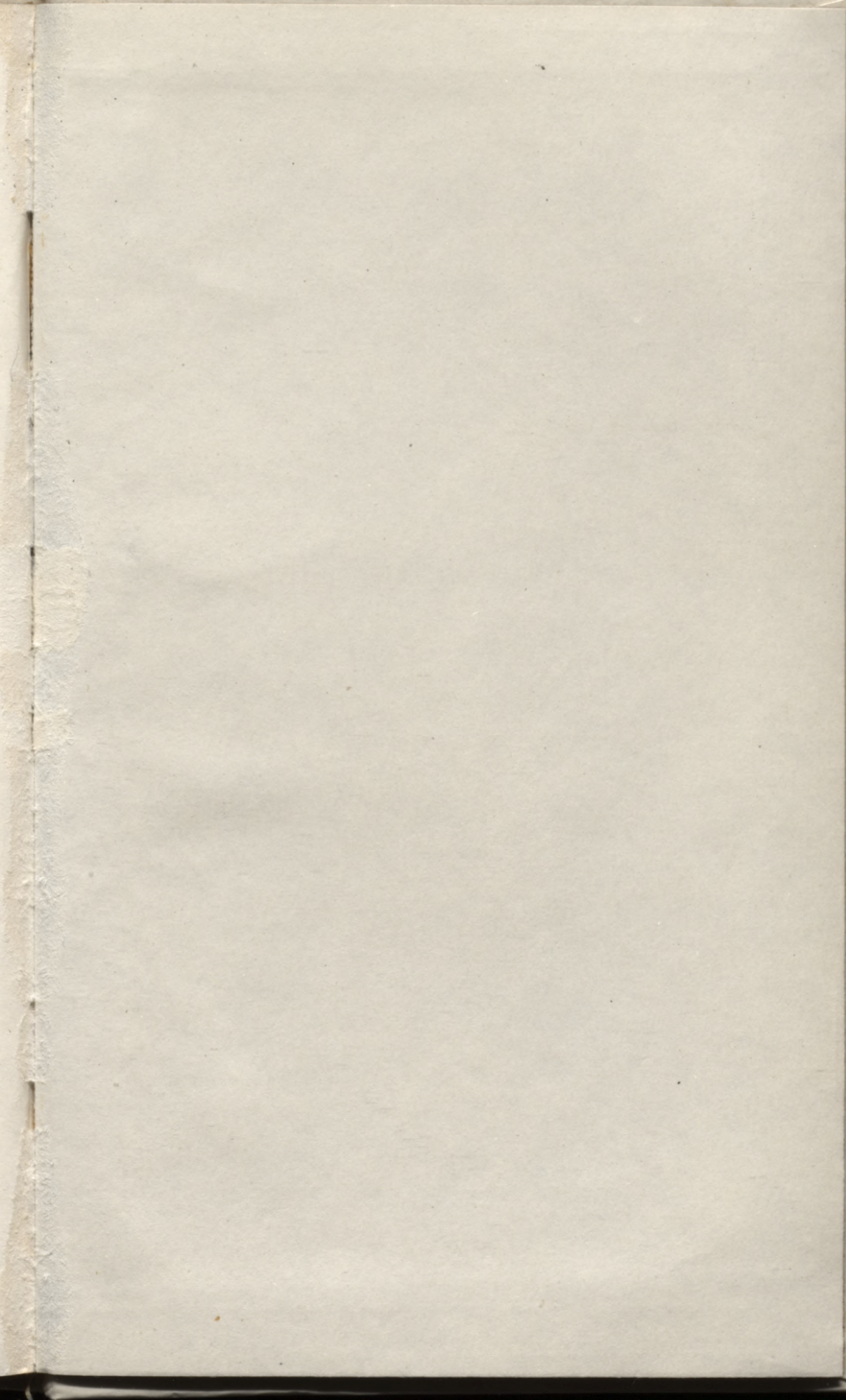
Ян Павлович Страдынь
ЛОМОНОСОВ И ЛАТВИЯ

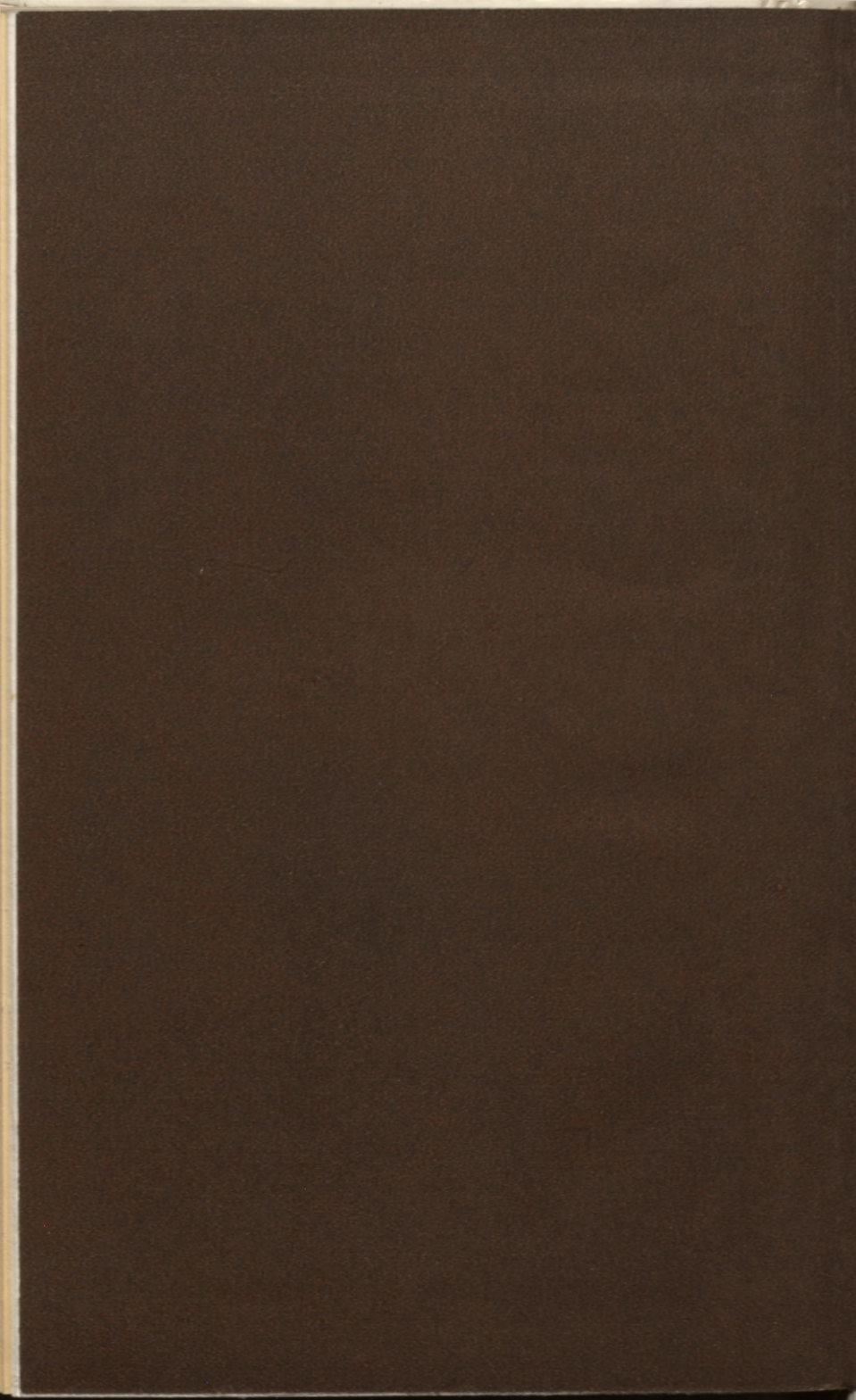
АН ЛатвССР.
Институт органического синтеза
Издательство «Зинатне»
Рига 1987
На латышском языке
Художник Элга Бурова

Jānis Stradiņš
LOMONOSOVS UN LATVIJA

Redaktore *S. Cepurniece*
Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*
Tehniskā redaktore *E. Griķe*
Korektore *I. Safronova*
ИБ № 2580

Nodota salikšanai 16.04.86.
Parakstīta iespiešanai 20.02.87. JT 12090.
Formāts 84×100/32. Tipogr. papīrs Nr. 1.
Literatūras garnitūra. Augstspiedums.
5,5 fiz. iespiedl.; 8,58 uzsk. iespiedl.;
17,65 uzsk. kr. nov.; 8,78 izdevn. l.
Metiens 15 000 eks.
Pasūt. Nr. 569, cehs Nr. 3.
Maksā 60 k.
Izdevniecība «Zinātne»
226530 PDP Rīgā, Turgeneva ielā 19.
Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību,
poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu
komitejas tipogrāfijā «Cīņa»,
226011 Rīgā, Blaumana ielā 38/40.
Vāks iespiests Rīgas Paraugtipogrāfijā,
226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306047846

Ko Lomonosovs devis savam laikam un savai tautai?
 Ko Lomonosovs spēj dot mūsu laikam un mūsu tautai?
 Uz šiem jautājumiem mēģināts atbildēt trijās apcerēs —
 par zinātnieku un viņa laikmetu, par Lomonosova
 trim saskaru lokiem ar Latviju, par viņa veikto
 «Vidzemes saimniekošanas grāmatas» tulkojumu.

Lomonosovs Latvijā gan pats nekad nav iegriezies,
 toties viņam bijušas zīmīgas saskares ar mūsu novadniekiem,
 viņš pētījis Vidzemes upju pērles, interesējies par
 latviešu valodu.

Lomonosova personības paraugs vistiešāk atbalsojies
 Latvijā mūsu tautas atmodas laikmetā, iedvesmojot
 latviešu zemnieku dēlus tiekties pēc zināšanām,
 augstām skolām. Friča Brīvzemnieka grāmatiņa
 «Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. Lomonosovs» (1874)
 bija pirmā latviešu valodā sacerētā zinātnieka biogrāfija,
 arī viens no pirmajiem mēģinājumiem iepazīstināt
 latviešus ar krievu kultūru.

Pārlapojot Brīvzemnieka darbu šodien, izjūtam
 laikmeta garu, spīgtu un patētisku, mācāmieš vērtēt,
 cik tālu ceļu gadsimta laikā tomēr nogājusi latviešu tauta.
 Mūsu kultūras pamatā ir ne tikai dziļās pašu
 tradīcijas un saknes, bet arī cittautu paraugi,
 pasaules kultūras atbalsis.

